T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KELÂM BİLİM DALI

İSLÂMİ LİTERATÜRDE DÂBBET'ÜL-ARZ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

DENİZ SUSUZ

BURSA – 2022

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELÂM BİLİM DALI

İSLÂMİ LİTERATÜRDE DÂBBET'ÜL-ARZ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

DENİZ SUSUZ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Orhan Şener KOLOĞLU

BURSA – 2022

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim, Kelâm Bilim Dalı'nda 701923028 numaralı Deniz Susuz hazırladığı "İslâmi Lîteratürde Dâbbetü'l-arz" konulu Yüksek Lisans ile ilgili tez savunma sınavı, .../.../… günü …… - ……..saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin ……..….. (başarılı/başarısız) olduğuna …… (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Bursa Uludağ Üniversitesi

Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan Şener KOLOĞLU
Tez Danışmanı Sınav Komisyonu
Başkanı

Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Ulvi Murat KILAVUZ
Üye

Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Kadir GÖMBEYAZ
Üye

...../...../ 20.....

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

1- Tez Başlığı / Konusu: İslâmi Lîteratürde Dâbbetü'l-arz" Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam ….. sayfalık kısmına ilişkin, 01/07/2022 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 'dur.

2- Uygulanan filtrelemeler:

3- Kaynakça hariç

4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

5- Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

6- Gereğini saygılarımla arz ederim.

01/07/2022

Adı Soyadı: Deniz Susuz

Öğrenci No: 701923028

Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Programı: Kelâm

Statüsü: ☒Y.Lisans

Tarih:

Danışman

Prof. Dr. Orhan Şener KOLOĞLU

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “İslâmi Lîtaratürde Dâbbet’ül-arz ” çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

07/11/2022

Adı Soyadı **:** Deniz Susuz

Öğrenci No : 701923028

Anabilim Dalı **:** Temel İslam Bilimleri

Programı **:** Kelâm

Statüsü **:** Y. Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Deniz Susuz
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Temel İslâm Bilimleri
Bilim Dalı	: Kelâm
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Mezuniyet Tarihi	:
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Orhan Şener Koloğlu

İSLÂMİ LİTERATÜRDE DÂBBET'ÜL-ARZ

Dâbbetü'l-arz'ın varlığı ayet-i kerime ile sabit olduğundan dolayı kat'iyyet içermektedir. Fakat varlığı tartışılmamakla beraber fiziksel özellikleri, ne zaman, nasıl ve nereden çıkacağı gibi vasıfları Müslüman âlimler arasında tartışma konusu olmuştur. Aslında bu tartışmanın klasik dönemde yazılan tefsir, hadis ve kelâm kitaplarında pek de görülmeyip konunun rivayetler ekseninde ele alındığını belirtebiliriz. Klasik dönem İslamî literatürde rivayetler dışında dâbbetü'l-arz'a dair yorumların yapılması nadir görülmüştür. Modern döneme bakıldığında ise rivayet eksenli bakış açısının yerini akla dayalı tevillerin aldığını söyleyebiliriz. "İslâmi Lîtaratürde Dâbbet'ül-arz" adlı bu çalışmada klasik ve modern dönemde dâbbetü'l-arz'a dair kaleme alınan eserler incelenmiştir. Çalışma giriş ve dört bölümden müteşekildir. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, amacı, önemi, metodu ve kaynakları tespit edilmiş ayrıca meselenin daha anlaşılır olması için dâbbetü'l-arz mefhumunun etimolojik kökenine değinilmiştir. Birinci bölümde tefsir kaynaklarında dâbbetü'l-arz, ikinci bölümde hadis kaynaklarında dâbbetü'l-arz, üçüncü bölümde kelâm kaynaklarında dâbbetü'l-arz, dördüncü bölümde ise modern dönemde dâbbetü'l-arz' a dair kaleme alınmış müstakil eserler ve yorumlar incelenmiştir. Çalışma esas olarak İslâmî literatürde kıyametin büyük alametlerinden biri olarak nitelenen dâbbetü'l-arz hakkında klasik ve modern literatürde yapılan yorumlar, bu yorumlar arasındaki benzerlikler ve farklılıklar, şayet varsa farklılıkların kaynaklandığı etmenleri tespit ve takdimine katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler

Dâbbet'ül-arz, Fiten, Sem'iyyât, Kıyamet Alametleri, İslam

ABSTRACT

Name and Surname : Deniz Susuz

Univercity : Bursa Uludağ University

Institution : Institute of Social Science

Field : Basic Islamic Sciences

Branch : Kalam

Degree Awerded : Master's Thesis

Degree Date :

Supervisor : Prof. PhD. Orhan Şener Koloğlu

The Beast of Earth (Dâbba al-ardh) in Islamic Lit

Since the existence of Dâbba al-ardh is fixed by the verse, it contains certainty. However, although its existence is not discussed, its physical characteristics, when, how, and where it will emerge have been the subject of discussion among Muslim scholars. In fact, we can state that this discussion is not seen in the books of tafsir, hadith, and kalam written in the classical period, and the subject is discussed in the axis of narrations. In the classical period of Islamic literature, it was rare to make interpretations of Dâbba al-ardh apart from the narrations. When we look at the modern period, we can say that the narrative-based perspective has been replaced by interpretations based on reason. In this study called "Dâbba al-ardh in Islamic Literature", the works written on Dâbba al-ardh in the classical and modern periods were examined. The study consists of an introduction and four chapters. In the introduction, the subject, purpose, importance, method, and sources of the study have been determined, and the etymological origin of the concept of Dâbba al-ardh has been mentioned in order to make the issue more understandable. In the first part, Dâbba al-ardh in tafsir sources, in the second part Dâbba al-ardh in hadith sources, in the third part Dâbba al-ardh in kalam sources, and in the fourth part, detached works and interpretations about Dâbba al-ardh in the modern period were examined. The study mainly aims to contribute to the identification and presentation of the interpretations made in classical and modern literature about Dâbba al-ardh, which is described as one of the great signs of the apocalypse in Islamic literature, the similarities and differences between these interpretations, and the factors, if any, from which the differences originate.

Key Words

Dâbba al-ardh, fithen, Islam, Eschatology, The Sings of the Apocalyppse

ÖNSÖZ

Kıyamet alâmeti olarak zuhur edeceğine dair hakkında ayet bulunan mamafih fiziksel özellikleri, çıkacağı mekân ve zaman, yapacağı işler gibi pekçok bilgiler ihtiva eden hadis rivayetlerinde de zikredilen dâbbetü'l-arz mefhumu İslamiyet'in ilk yıllarından itibaren güncelliğini koruyan bir mesele olmuştur. Bununla birlikte klasik dönem âlimleri tarafından mümkinattan olması veçhesinde yaklaşılması, gaybî bir mesele olması ve zikredildiği ayette hakkında bir bilgi bulunmaması hasebiyle rivayetlerde geçen bilgilere dayanılarak yapılan birkaç yorum dışında rivayetler te'vil edilmemiş, dâbbetü'l-arz rivayetlerde anlatıldığı şekliyle kabul edilmiştir. Sadece bazı âlimler yine rivayetleri zikretmekle beraber rivayetlerin sıhhat durumlarının araştırılması gerektiği üzerinde durmuşlardır.

Modern döneme gelindiğindeyse her ne kadar dâbbetü'l-arzı klasik yaklaşıma uygun olarak rivayetler ekseninde izah etmeye çalışan müellifler bulunsa da ekseriyetle klasik dönemdeki yaklaşımdan tamamen uzaklaşılarak dâbbetü'l-arz mefhumuna dair rivayetlerin akli ilkeler temele alınarak te'vil edilmesi ya da rivayetlerin tamamen hiçe sayılması şeklinde bir tutum sergilenerek dâbbetü'l-arz mefhumuna dair muhtelif birçok yorum yapılmıştır.

Çalışmamız giriş ve dört bölümden müteşekkildir. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, önemi, amacı ve kaynakları incelenmiş, ardından dâbbetü'l-arz mefhumunun Kur'ân-ı Kerimdeki kullanımı ve etimolojik kökeni hakkında bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde klasik tefsir literatüründeki dâbbetü'l-arz telakkisi ele alınmıştır. İkinci bölümde ise klasik hadis litertüründeki dâbbetü'l-arz mefhumuna dair rivayetler sunulmuştur. Üçüncü bölümde ise klasik kelâm literatüründe dâbbetü'l-arz mefhumuna nasıl yaklaşıldığı mütekâmil kelâm eserleri ve kıyamet alâmetlerine dair kaleme alınmış olan müstakil eserler üzerinden incelenmiştir. Dördüncü bölümde ise modern dönemde dâbbetü'l-arz mefhumuna dair yapılan yorumlara yer verilmiştir. Ve bu yorumların hangi saiklere dayandığı üzerinde durulmuştur.

“İslâmi Literatürde Dâbbetü’l-arz” isimli bu tezi çalışma alanı olarak seçmemde beni yönlendiren, lisans hayatımda Kelâm dersine ilgi duyup yüksek lisansa başlamama vesile olan, tezimin her aşamasında karşılaştığım teknik ve akademik meselelerin çözümünde her daim yanımda olup sabırla ilgilenen hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Orhan Şener Koloğlu’na, ilgili kaynaklara ulaşmamda yardımcı olan ve her zaman motive edici konuşmalarıyla manevi desteğini hissettiğim Doç. Dr. Ulvi Murat Kılavuz hocama, çalışmama başlamamda büyük katkıları olan dostum Betül Yığcı’ya, çalışmamı tamamlamamda en büyük destekçim olan dostum Sultan Koca’ya, kız çocuklarının eğitim-öğretime layık görülmediği bir coğrafyada yetişmelerine rağmen eğitim-öğretim hayatım boyunca maddi ve manevi desteklerini hep arkamda hissettiğim annem Sevim Susuz ile babam Nezir Susuz’a teşekkürü borç bilirim.

Gayret bizden tevfik Allah’tandır.

Deniz Susuz

İstanbul-2022

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ..... **ii**
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU ..... **iii**
YEMİN METNİ ..... **iv**
ÖZET ..... **v**
ABSTRACT ..... **vi**
ÖNSÖZ ..... **vii**
İÇİNDEKİLER ..... **ix**
KISALTMALAR ..... **xi**
GİRİŞ **1**
1.Araştırmanın Konusu Amacı ve Önemi 1
2. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları 1
3. Dâbbetü'l-Arz'ın Etimolojik Kökeni 5

BİRİNCİ BÖLÜM
KLASİK TEFSİR KAYNAKLARINDA DÂBBETÜ'L-ARZ

I.1. Taberî – Câmi'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân 8
I.2. İmam Mâtürîdî – Te'vîlâtü'l-Kur'ân 10
I.3. Ebü'l-Leys es-Semerkandî – Tefsîrü's-Semerkandî 12
I.4. Vâhidî – el-Vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-azîz ve el-Basîṭ fî tefsîri'l-Ḳur'ân 13
I.5. Zemahşerî – el-Keşşâf 14
I.6. İbnü'l-Cevzî – Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr 17
I.7. Fahreddin er-Râzî – Mefâtîhu'l-gayb 19
I.8. Muhyiddin İbnü'l-Arabî – Tefsîrü'l-Kur'âni'l-kerîm 22
I.9. Kurtubî – el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân 22
I.10. Beyzâvî – Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vil 26
I.11. Ebü'l-Berekât en-Nesefî – Medârikü't-tenzîl 27
I.12. İbn Kesîr – Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm 27
I.13. Ebüssuûd Efendi – İrşâdü'l-akli's-selîm 31
I.14. İsmâil Hakkı Bursevî – Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân 33
I.15. Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî – Rûhü'l-meânî 36
Değerlendirme 38

İKİNCİ BÖLÜM
KLASİK HADİS KAYNAKLARINDA DÂBBETÜ'L-ARZ

II.1. Dâbbetü'l-arz ile İlgili Detaya Girilmeksizin Sadece Kıyamet Alâmeti Olarak Zuhur Edeceğini Zikreden Hadisler 41
II.2. Dâbbetü'l-arz'ın Çıkış Mekânıyla İlgili Hadisler 42

II.3. Dâbbetü'l-arz'ın Yapacaklarıyla İlgili Hadisler....44
II. 4. Dâbbetü'l-arz Çıktıktan Sonraki Durumla İlgili Hadisler....44
Değerlendirme....45

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KLASİK KELÂM LİTERATÜRÜNDE DÂBBETÜ'L-ARZ

III. 1. Mütekâmil Eserlerde Dâbbetü'l-arz....50
III.2. Müstakil Eserlerde Dâbbetü'l-arz....55
III.2.1. Fiten ve Melahim Eserlerinde Dâbbetü'l-arz....56
III.2.2. Eşrât-ı Sâat ve Ahvâlû'l-Âhire Eserlerinde Dâbbetü'l-arz....59
Değerlendirme....67

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MODERN DÖNEM LİTERATÜRÜNDE DÂBBETÜ'L-ARZ

IV.1. DÂBBETÜ'L-ARZI KLASİKLİTERATÜRE BAĞLI KALARAK İZAH EDENLER....70
IV.2. DÂBBETÜ'L-ARZI YORUMLAYANLAR....83
IV.2.1. Dâbbetü'l-arzın İnsan Olduğunu iddia Edenler....83
IV.2.1.1 Stephen Hawking ve Dâbbetü'l-arz....87
IV.2.1.2. Mehdi ve Dâbbetü'l-arz....89
IV.2.1.3. Nazmi (Nizami) Sakallıoğlu Ve Dâbbetü'l-arz....91
IV.2.2. Dâbbetü'l-arzı Mecaz Olarak Yorumlayanlar....93
IV.2.3. AIDS ve Dâbbetü'l-arz....100
IV.2.4. Televizyon ve Dâbbetü'l-arz....103
IV.2.5. Negaf ve Dâbbetü'l-arz....105
IV.2.6. Yahudilik, Hıristiyanlık ve Mecusilikle Bağlantılı Olarak Dâbbetü'l-arz....109
IV.2.7. Dâbbetü'l-arz ve Agartalılar....115
IV. 2. 8. Dâbbetü'l-arz ve Mikrobik Çipler veya Robotlar....116
IV. 2. 9. Kızgın Kaynar Ateş Tabakaları ve Dâbbetü'l-arz....117
IV.2.10. Dâbbetü'l-arz'ın Kıyametten Sonra Gerçekleşecek Bir Hadise Olduğunu Savunanlar....122
IV.2.11. Verem ve Dâbbetü'l-arz....125
IV.2.12. Bir Hayvan Topluluğu Olarak Dâbbetü'l-arz....126
Değerlendirme....126

SONUÇ....128

KAYNAKÇA....134

ELEKTRONİK KAYNAKLAR....142

KISALTMALAR

b.	Bin, İbn
bk.	Bakınız
bs.	Baskı
c.	Cilt
çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
md.	Madde
nşr.	Neşreden
ö.	Ölüm
s.	Sayfa
ss.	Sayfalar
sy.	Sayı
t.y.	Basım tarihi yok
thk.	Tahkik eden
v.dğr.	Ve diğerleri
y.y.	Basım yeri yok
vs.	Vesair

GİRİŞ

1.Araştırmanın Konusu Amacı ve Önemi

Araştırmanın konusu İslâmî literatürde kıyametin büyük alâmetlerinden biri olarak nitelenen ve hakkında, yoruma açık olmakla birlikte, ayet bulunması hasebiyle itikâdî bir yönü de bulunan dâbbetü'l-arz mefhumu hakkında klasik ve modern literatürde yapılan yorumları, bu yorumlar arasındaki benzerlikler ve farklılıkları ortaya koymaktır. Bu yönüyle araştırmanın amacı geçmişten günümüze İslâmî literatürde dâbbetü'l-arz hakkındaki yorumların tarihsel seyrini, geçirdiği değişimleri olabildiğince objektif ve derli toplu bir şekilde okuyucuya sunmaktır. Çalışmamız klasik ve modern dönemde yapılan yorumları bir arada sunma ve bu iki dönemde konuya yaklaşımın farklılıklarını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Diğer taraftan konu hakkında klasik dönemdeki ekseriyetle sadece rivayetlerin zikredilmesi şeklindeki bakış açısının yerini, modern dönemde genellikle rivayetlerden bağımsız ya da rivayetlerin te'vilinin zorunlu görüldüğü bir bakış açısı almış olması nedeniyle, bilhassa konuya modern dönemlerdeki yaklaşımların, konu hakkındaki rivayetlerle olan ilişkisinin olabildiğince ortaya konulması da bu çalışmanın arz ettiği önemli hususların başında gelmektedir.

2. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları

"İslami Literatürde Dâbbetü'l-arz" adlı çalışmamızda tefsir, hadis ve kelâm literatüründe dâbbetü'l-arza dair yapılan yorumlar incelenmiştir. Bununla birlikte meselenin daha anlaşılır olabilmesi için çalışmamızın giriş kısmında dâbbetü'l-arzın etimolojik kökenine dair bilgilere de yer verilmiştir. Dâbbetü'l- arz ayette geçtiği için konumuzun bel kemiğini bu ayetin tefsirinin incelenmesi oluşturmaktadır. Klasik dönemde dâbbetü'l-arza dair açıklamalar rivayetlerin sıralanmasının ötesine geçmediği için modern dönemde yapılan muhtelif yorumlara da yer verilmiştir.

Çalışmamızın azımsanmayacak bir kısmını ise dâbbetü'l-arza dair yazılan muhtelif eserler ve günümüzde dâbbetü'l-arza dair yapılan yorumlar oluşturmaktadır. Hatta çalışmamızın son bölümünde yer verdiğimiz modern dönem müelliflerinin konuya dair yorumları araştırmamızda en fazla hacme sahip olan bölümdür. Çalışmamızı yürütürken dâbbetü'l-arza dair yapılan yorumları doğru veyahut yanlış

şeklinde bir tasnife tabi tutmadan, objektif bir şekilde ulaşabildiğimiz tüm yorum ve fikirleri sunmaya çalıştık. Araştırmada deskriptif ve karşılaştırmalı yöntem takip edilmiştir.

Araştırmada dâbbetü'l-arz mefhumunun etimolojik kökeni tespit edilirken Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) *Kitâbü'l-Ayn*, Râgıb, el-İsfahânî'nin (ö. V./XI. yy'ın ilk çeyreği) *el-Müfredât*, Murtazâ ez-Zebîdî'nin (ö. 1205/1791) *Tâcü'l-arûs*, Hüseyiin b. Muhammed ed-Dâmegânî'nin (ö. ?) *Kâmûsü'l-Kur'ân*, Kemâleddin ed-Demîrî'nin (ö. 808/1405) *Hayâtü'l-hayevân* adlı eserlerine başvurulmuştur.

Klasik dönemde dâbbetü'l-arz mefhumuna dair yapılan yorumları anlayabilmek için başvurduğumuz ilk kaynaklar tefsir kaynakları olmuştur. Klasik dönem tefsir kaynaklarının başında, hicri üçüncü yüzyılda kaleme alınmış olan ve sonraki tefsir çalışmaları için de kaynak niteliği teşkil eden Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmiʿu'l-beyân fî tefsîri'l-Kurʾân* adlı eseri olmuştur. Sonrasında ise İmam Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin (ö. 373/983) *Tefsîrü's-Semerkandî*, Vâhidî'nin (ö. 468/1076) *el-Basîṭ fî tefsîri'l-Ḳurʾân*, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*, İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtîhu'l-gayb*, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-kerîm*, Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kurʾân*, Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) *Medârikü't-tenzîl*, İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, Ebüssuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) *İrşâdü'l-akli's-selîm*, İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) *Rûhu'l-beyân*, Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî'nin (ö. 1270/1854) *Rûhu'l-meânî* adlı eserlerinden konu muhtevası çerçevesinde istifade edilmiştir. Mamafih müelliflerin dâbbetü'l-arz mefhumuna dair verdikleri bilgiler karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve görüşlerdeki benzerlik ve farklılıklar analiz edilmiştir.

Dâbbetü'l-arz mefhumuna dair hadislerdeki bilgiler incelenirken ise Müslim'in *el-Câmiu's-sahîh*'inden, Ebu Dâvûd, İbn Mâce ve Tirmizî'nin *Sünen*'lerinden ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inden istifade edilmiştir.

Dâbbetü'l-arz mefhumu aynı zamanda itikâdi bir mesele olduğu için çalışmamızda sistematik akâid ve kelâm kitaplarına da başvurulmuştur. Bu bağlamda

mütekâmil kelâm eserleri olarak Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) *el-Fıkhu'l-ekber*, Beyâzîzâde Ahmed Efendi'nin (ö. 1098/1687) *el-Usûlü'l-münîfe li'l-İmâm Ebî Hanîfe*, Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) *Şerhu'l-Fıkhi'l-ekber*, Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin (ö. 321/933) *el-Akîdetü't-Tahâviyye*, İbn Ebü'l-İzz'in (ö. 792/1390) *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, Ömer en-Nesefî'nin (ö. 537/1142) *Akâidü'n-Nesefi*, Sa'düddin et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *Şerhu'l-Akâid* adlı eserlerinden istifade edilmiştir.

Klasik dönemde sem'iyyât konusunda yazılmış olan ve doğal olarak kıyamet alâmetlerini de içeren eserlerden ise Nuaym b. Hammâd'ın (ö. 228/843) *Kitabü'l-Fiten*, İbn Habîb es-Sülemî'nin (ö. 238/853) *Eşrâtü's-sâ'a ve zehâbü'l-ahyâr ve bükâü'l-eşrâr*, Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *et-Tezkire fî ahvâli'l-mevtâ ve umûri'l-âhire*, İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *el-Fiten ve'l-melâhim: el-Vâkıa fî âhiri'z-zamân*, Seffârînî'nin (ö. 1188/1774) *el-Buhûrü'z-zâhire fi ulûmi'l-âhire* ile *Ehvâlu yevmi'l-kıyâme ve alâmâtüha'l-kübrâ*, Berzencî'nin (ö. 1103\1691) *el-İşâ'a li-eşrâti's-sâ'a* adlı eserlerinden istifade edilmiştir.

Modern dönem literatüründe ise kelâm, tefsir ve kıyamet alâmetlerine dair yazılmış olan müstakil eserlerden bunun yanı sıra müstakil olarak dâbbetü'l-arza dair kaleme alınmış olan eserlerden istifade edilmiştir.

Modern dönem kelâm literatürü eserlerinden Abdüllatif Harpûtî'nin (1842-1916) *Tenkihu'l Kelâm Fî Akâid-i Ehli'l İslam,* Ömer Nasuhi Bilmen'in (1883-1970) *Muvazzah İlm-i Kelâm*, Seyyid Sâbık'ın (1915-2000) *el-Aḳâidü'l-İslâmiyye* adlı eserlerinden istifade edilmiştir.

Modern dönemde kaleme alınan tefsir ve meal çalışmalarından ise M. Reşîd Rızâ'nın (1865-1935) *Tefsîrü'l-Menâr*, Mir Muhammed Kerîm el-Bâküvî'nin (1853-1938 [?]) *Keşfü'l-hakayık an nüketi'l-âyâti ve'd-dekâyık,* Muhammed Mahmud Hicâzî'nin (1900- ?) *et-Tefsîrü'l-vâzıh*, Seyyid Kutub'un (1906-1966) *Fî Zılâli'l-Kur'ân,* Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî'nin (1903-1979) *Tefhîmü'l-Kur'ân,* Muhammed İzzet Derveze'nin (1888-1984) *et-Tefsîrü'l-hadîs: Tertîbü's-süver hasebe'n-nüzûl,* Ömer Rıza Doğrul'un (1893-1952) *Tanrı Buyruğu,* Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın (1878-1942) *Hak Dini Kur'ân Dili,* Muhammed Esed'in (1900-1992) *Kur'an Mesajı*, Zeyneb Gazzâlî'nin (1917-2005) *Kur'ân'a Bakışlar,* Talat Koçyiğit'in (1927-2011) *Kur'ân-ı Kerim Meal ve Tefsiri*, Ali Küçük'ün (1953-2017) *Besâiru'l-Kur'an,* Celal Yıldırım'ın

(1932-2019) *Asrın Kur'ân Tefsiri: İlmin Işığında*, Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin (1930-2021) *Safvetü't-tefâsîr*, Mahmut Ustaosmanoğlu'nun (1929-2022) *Ruhu'l-Furkan*, Süleyman Ateş'in (1933-) *Kur'ân-ı Kerim Tefsîri*, Ömer Çelik'in (1966-) *Hakk'ın Dâveti Kur'an-ı Kerim Meâli,* Mustafa İslamoğlu'nun (1960-) *Nüzul Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur'ân,* R. İhsan Eliaçık'ın (1961-) *Yaşayan Kur'ân: Türkçe Meal-Tefsir*, Mustafa Öztürk'ün (1965-) *Kur'ân-ı Kerim Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri,* Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan *Kur'ân Yolu* adlı tefsir çalışmalarından istifade edilmiştir.

Modern dönemde kıyamet alâmetlerine dair kaleme alınan eserlerden ise Abdullah b. Yûsuf el-Vâbil'in (1910-2001) *Eşrâtü's-sâ'a*, Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî'nin (1929\2013) *Kübra'l-yakîniyyâti'l-kevniyye: Vücûdü'l-hâlik ve vazîfetü'l-mahlûk,* Hasan Hanefî'nin (1935-2021) *Mine'l-akîde ile's-sevre*, Arif Arslan'ın (1953-2021) *Dünya Kültürlerinde Kıyamet: Sona Doğru Geri Sayım,* Muhammed Selâme Cebr'in *Eşrâtü's-sâ'a ve esrâruhâ*, , İlyas Çelebi'nin (1951-) *İtikadi Açıdan Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler*, Yûsuf b. Abdullah b. Süleyman el-Ferîhî'nin *Eşrâtü's-sâ'a ve beyânü'd-daîf minhâ*, Ahmet Musaoğlu'nun (1950-) *Ölüm Yeniden Doğuş İçin Kıyamet,* Emrullah Fatiş'in *Kur'an'daki Kıyamet Alâmetleriyle Hadislerdeki Kıyamet Alâmetlerinin Karşılaştırılması* adlı eserlerinden istifade edilmiştir.

Modern dönemde müstakil olarak dâbbetü'l-arza dair kaleme alınmış olan eserlerden ise Muhammed b. Abdülazîz b. Ahmed el-Alî'nin *ed-Dâbbe: Dirâse fi dav'i akîdeti Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a,* Şinasi Hüner'in *Kur'an-ı Kerim'de ve İncil'de Dâbbetü'l-arz ve Mesih İsa,* Yalçın Yazar'ın Nazmi Nizami Sakallıoğu'yla yaptığı röportajı *Kimdir Bu Zat? Kendi Beyanı ile Ehlibeyt İlminin-Neslinin Varisi Dâbbetü'l-arz Diyor ki: Dini-İmani-İctimai-Ekonomi Siyasi Mevzularda Sorular ve Cevapları,* Ergun Candan'ın (1961-) *Kıyamet Alâmetleri*, Harun Yahya'nın (1956-) *AIDS Kur'an da Bahsi Geçen Dâbbetü'l-arz mı?* ve *Ahir Zaman ve Dâbbetü'l-arz adlı eserleri* Bahri Tayran'nın (1952-) *Dabbetü'l-arz ve Negaf*, Ömer Sami Ayçiçek'in dört cilt şeklinde seri olarak hazırladığı *İki Milyon Yıldır Var Olan Uygarlık Agarta: Dabbetül Arz* adlı eserlerinden istifade edilmiştir.

3. Dâbbetü'l-Arz'ın Etimolojik Kökeni

"Dâbbe" kelimesi dördü çoğul olmak üzere Kur'ân-ı Kerimde toplamda on sekiz defa geçmektedir.[1] Dâbbetü'l-arz tabiri ise iki defa geçmektedir.[2]

"Debbe" ve "debîb" kökleri lügatte insanın, hayvanın acele etmeden vakarla, sükûnetle yavaş yavaş yürümesi[3] manasına gelmektedir. Türkçe'de daha çok "emeklemek" kelimesiyle ifade edilen "debelenme" bu kökten türetilmiştir.[4] Yürümenin yanı sıra bu fiilin yaşamak manasında kullanımı da mevcuttur.[5] Debbe fili hafif yürüme, debelenme,[6] yeryüzünde yürüyen hayvan,[7] karınca ve bunun dışındaki hayvanlar,[8] gibi çeşitli manalarda kullanılmaktadır. Sakin ve vakarla yürüme manasında kullanıldığına dair şöyle bir beyit örnek verilir. "Beni yaşlı sanıyorlar ama ben yaşlı değilim / Çünkü yaşlılar yavaş yürürler."[9] Ordunun emekleyen çocuk gibi yavaşça hareket etmesine de debbe denir.[10] Debbe fiili Arapça'da mecazî ve gözle görülemeyen intikaller içinde kullanılmaktadır. Nitekim içkinin,[11] hastalığın[12] bedende yayılması, zorluğun ve acının yayılması,[13] çürüğün etrafına sirayet etmesi,[14] bedende, insanda ve damarda bir sıvının akıp sirayet etmesi,[15] elbisedeki yıpranmışlığın artması,[16] vb. durumlar debbe fiili ile ifade edilmektedir. Debbe fiilinden türetilmiş olan dâbbe mefhumu ise Allah'ın yarattığı

---

[1] Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-âyâti'l-Kur'âni'l-hakîm,* İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1982, "dbb" md.

[2] Dâbbe kelimesinin geçtiği ayetler için bk. el-Bakara 2/164; el-En'âm 6/38; Hûd 11/6, 56; en-Nahl 16/49, 61; en-Nûr 24/45; el-Ankebût 29/60; Lokmân 31/10; Fâtır 35/45; eş-Şûrâ 42/29; el-Câsiye 45/4. Dâbbe kelimesinin çoğulu olan "devâb" kelimesinin geçtiği ayetler için bk. el-Enfâl 8/22, 55; el-Hac 22/18; Fâtır 35/28. "Dâbbetü'l-arz" tabirinin geçtiği ayetler için bk. en-Neml 27/82; Sebe 34/14.

[3] Ebû Abdurrahman Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*, nşr. Mehdî Mahzûmî – İbrâhim es-Sâmerrâî, Beyrut: Müessesetü'l-a'lemi li'l-matbûât, 1988, c. 8, s. 13; Ebü'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, nşr. İbrâhim Terzi, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1975, c. 2, ss. 391-392.

[4] İlyas Çelebi, *İtikadi Açıdan Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler*, İstanbul: Kitabevi, 2000, s. 132.

[5] Zebîdî, *Tâcü'l-arûs,* c. 2, s. 394.

[6] Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul: Eser Kitabevi, c. 5, s. 3701.

[7] Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-hakîm: Tefsirü'l-Menâr*, Beyrut: Dârü'l-marife, c. 7, s. 393.

[8] Zebîdî, *Tâcü'l-arûs,* c. 2, s. 391.

[9] Zebîdî, *Tâcü'l-arûs,* c. 2, s. 392.

[10] Zebîdî, *Tâcü'l-arûs,* c. 2, s. 392.

[11] Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb el-İsfahânî, *Mu'cemu müfredâti elfâzi'l-Kur'ân*, nşr. Nedim Mar'aşlî, Beyrut: Dârü'l-fikr, s. 165; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. 5, s. 3701.

[12] Zebîdî, *Tâcü'l-arûs,* c. 2, s. 392.

[13] Zebîdî, *Tâcü'l-arûs,* c. 2, s. 392.

[14] Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. 5, s. 3701.

[15] Zebîdî, *Tâcü'l-arûs,* c. 2, s. 392.

[16] Zebîdî, *Tâcü'l-arûs,* c. 2, s. 392.

her şeye verilen bir isim,[17] yeryüzünde yürüyen her şey,[18] akıllı olsun veya olmasın her canlı,[19] binilen şey yani binek[20] gibi manalara gelmektedir.

Tefsir kaynaklarında da dâbbe mefhumunun lügat manası hakkında bilgiler mevcuttur. Bu bilgilere göre dâbbe mefhumu canlıların tümü,[21] insanda dâhil olmak üzere yürüyen ya da sürünen hayvanlar, yani hem hayvan hem de insanlar için kullanılan bir mefhum,[22] mikrop ve hayvan da dâhil yeryüzünde hareket eden her canlı,[23] hayvanlar ve ekseriyetle böcekler için kullanılan bir isim,[24] yeryüzünde yaratılmış olan hareket eden her canlı,[25] yeryüzünde ve gökyüzünde rızıklandırılmış olan her şey,[26] ağaç kurdu,[27] melek gibi fizik ötesi varlıkların dışında kendi kendine hareket edebilen bir bedeni ya da gövdesi bulunan canlılar,[28] büyük bir canavar, yaratık,[29] binek olarak kullanılan hayvanlar,[30] at, katır ve eşek gibi binek olarak kullanılan hayvanlar manalarında kullanılmaktadır. Hatta şöyle denmektedir. Bir kişiye dâbbe vasiyet olunsa bu mefhum lügatte binek manasında kullanıldığı için o vasiyet ata, katıra ve merkebe delalet eder.[31] Dâbbe kelimesi manevî açıdan hayvan mertebesinde olan kötü kimse manasına da gelmektedir.[32]

Hülasa dâbbe mefhumunun hayvanlar için kullanımı mevcut olmakla birlikte tüm canlıları kapsayıcı genel bir manasının bulunduğunu belirtebiliriz. Mikrop gibi canlılar ve gözle görülmeyen manevi intikaller içinde dâbbe kelimesinin kullanılmasının dikkat çekici olduğunu belirtebiliriz.

---

[17] Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, c. 8, s. 13.
[18] Zebîdî, *Tâcü'l-arûs,* c. 2, s. 392; Ebü'l-Bekâ Kemâleddin Muhammed b. Mûâ b. Îsâ ed-Demîrî, *Hayâtü'l-hayevâni'l-kübrâ*, nşr. İbrâhim Salih, Dımaşk: Dârü'l-beşâir, s. 292.
[19] Zebîdî, *Tâcü'l-arûs,* c. 2, s. 393.
[20] Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, c. 8, s. 13; Zebîdî, *Tâcü'l-arûs,* c. 2, s. 393.
[21] Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir el-Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed İ. M. Hafnavî, Kahire: Dârü'l-hadîs, 1996, c. 2, s. 497.
[22] Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, çev. Cahit Koytak – Ahmet Ertürk, İstanbul: İşaret Yayınları, 1997, s. 325.
[23] Süleyman Ateş, *Kur'ân-ı Kerim Tefsîri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988, c. 3, s. 525.
[24] Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. 5, s. 3701.
[25] Hüseyin b. Muhammed ed-Dâmegânî, *Kâmûsü'l-Kur'ân: Islâhü'l-vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-kerîm*, nşr. Abdülazîz Seyyid el-Ehl, Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-melâyîn, 1983, s. 171.
[26] Dâmegânî, *Kâmûsü'l-Kur'ân*, s. 171.
[27] Dâmegânî, *Kâmûsü'l-Kur'ân,* s. 170.
[28] Esed, *Kur'an Mesaj*, s. 538.
[29] Dâmegânî, *Kâmûsü'l-Kur'ân*, s. 170.
[30] Dâmegânî, *Kâmûsü'l-Kur'ân*, s. 170.
[31] Demîrî, *Hayâtü'l-hayevân*, s. 315.
[32] Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, s. 166.

BİRİNCİ BÖLÜM

KLASİK TEFSİR KAYNAKLARINDA DÂBBETÜ'L-ARZ

Dâbbe kelimesinin Kur'ân-ı Kerim'deki kullanımı, etimolojik kökeni ve Arap dilindeki kullanımından anlaşıldığı üzere yer yer hayvan manasında kullanılmış olmakla beraber genel olarak bu mefhum tüm canlıları kapsayacak şekilde kullanılmaktadır. Bir istisna olarak dâbbetü'l-arzın tamlama olarak geçtiği Sebe suresi 14. ayette[33]ise dâbbetü'l-arz mefhumu Hz. Süleyman'ın (as) asâsını kemirerek cinlere gaybı bilmediklerine dair ders veren "ağaç kurdu" manasında kullanılmaktadır. Aslında burada da hayvan manasında kullanılmıştır fakat bu hayvanın cinsi de belirtilmiştir. Modern dönem müellifleri tarafından kıyamet alâmeti olan dâbbetü'l-arz yorumlanırken mezkûr ayete de başvurulduğunu belirtebiliriz.

Mamafih çalışmamızda tefsir kaynaklarından inceleyeceğimiz ayetler arasından konumuzun temelini teşkil eden ayet, dâbbetü'l-arz mefhumunun kıyamet alâmeti olarak müstakil bir şekilde zikredildiği tek ayet olan Neml suresi 82. ayet olacaktır.

"وَاِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ اَخْرَجْنَا لَهُمْ دَّابَّةً مِنَ الْاَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ اَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِاٰيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ"

"O söz başlarına geldiği zaman, onlara yerden bir dâbbe çıkarırız da bu onlara insanların ayetlerimize kesin bir iman getirmemiş olduklarını söyler." meâlindeki bu ayet müfessirlerin çoğunluğuna göre Kur'an-ı Kerim'in mutlak müteşâbihlerindendir.[34] Bu yüzden hakkında birçok farklı yorum yapılmaktadır. Çalışmamızda mezkûr ayetin tefsirlerini incelerken gözlemlediğimiz kadarıyla genellikle şu hususlar üzerinde durulmaktadır: O sözden (*kavl*) maksat nedir? O sözün gerçekleşmesi ne demektir? Dâbbetü'l-arzın mahiyeti nedir? Dâbbetü'l-arz ne zaman, nasıl ve nereden çıkacaktır? Ayette geçen "تكلمهم" ibaresi nasıl anlaşılmalıdır? Bu ibare "تُكَلِّمُهُمْ" şeklinde "konuşma"yı mı yoksa "تُكْلِمُهُمْ" şeklinde "yaralama"yı mı ifade etmektedir? Mamafih mezkûr ayet tefsir edilirken klasik tefsir kaynaklarında genellikle dâbbetü'l-arzla ilgili rivayetler sıralanmaktadır. Konuya dair yorum yapılmamakla birlikte kimi müfessirler, tüm rivayetleri sıraladıktan sonra daha isabetli olduğuna inandıkları rivayeti belirterek

---

[33] "Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimiz zaman, onun öldüğünü, ancak değneğini yiyen bir ağaç kurdu gösterdi. (Sonunda yere) yıkılınca anlaşıldı ki cinler gaybı bilselerdi, o küçük düşürücü azap içinde kalmazlardı."

[34] Daha fazla bilgi için bk. Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2008, ss. 174-175.

rivayetler arasında bir tercih yapmaktadırlar. Kimi müfessirler ise her ne kadar konuyla ilgili rivayetleri zikretmiş olsalar da bu rivayetlerin sıhhatleriyle ilgili problem taşıma ihtimalini zikretmektedirler. Netice itibariyle klasik dönem müfessirlerinin kahir ekseriyetinin gaybî bir mesele olduğu için konuyla ilgili yorum yapmaktan kaçındığını belirtebiliriz.

Çalışmamızda klasik tefsir kaynaklarından inceleyeceğimiz bir diğer ayet ise Neml suresindeki gibi doğrudan olmasa da dolaylı olarak dâbbetü'l-arza değindiğini tespit ettiğimiz En'âm suresi 158. ayettir. "(Ey Muhammed!) Onlar (iman etmek için) ancak kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabbinin gelmesini ya da Rabbinin bazı işaretlerinin gelmesini mi gözlüyorlar? Rabbinin işaretlerinden bazısı geldiği gün, daha önce iman etmemiş veya imanında bir hayır kazanmamış olan bir kimseye (o günkü) imanı fayda vermez. De ki: "Siz bekleyin. Şüphesiz biz de bekliyoruz." Mezkûr ayetin tefsirlerine bakıldığında genel olarak müfessirlerin üzerinde durdukları ve tefsirine ihtiyaç duyulan kısmın "bazı işaretler" ifadesi olduğu anlaşılmaktadır. Mamafih genel olarak kıyamet alâmetleri şeklinde tefsir edilen bu mefhumun kıyamet alâmetlerinden hangisi veya hangileri olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. Hülasa çalışmamızın bu bölümünde klasik tefsir kaynaklarından, Neml suresi 82. ayet ve En'âm suresi 158. ayete dair yapılan yorumları inceleyerek klasik tefsir literatüründe dâbbetü'l-arz mefhumuna dair yapılan açıklamaları inceleyeceğiz.

I.1. Taberî – *Câmi'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*

Taberî (ö. 310/923) En'âm suresi 158. ayeti tefsir ederken ayette bahsedilen alâmetin kıyamette vukû bulacak olan alâmetlerden hangisi olduğu hususunda iki farklı görüş beyan etmektedir. Birinci görüşe göre mezkûr ayette bahsedilen alâmet, güneşin batıdan doğacak olmasıdır. Müellif, Muhammed b. Ka'b el-Kurezî, Abdullah b. Mes'ud, Kâtâde, Dahhâk, Ubeyd b. Umeyr ve Abdullah b. Amr'ın da bu görüşte olduğunu beyan etmekte ve bu görüşü destekleyen rivayetleri zikretmektedir.[35] İkinci görüşe göreyse iman etmeyenin bu alâmet gerçekleştikten sonra iman etmesinin fayda vermeyeceği bildirilen kıyamet alâmetlerinden maksat üç alâmettir, o alâmetler de kuşluk vakti dâbbetü'l-arzın çıkması, Ye'cûc ve Me'cûc'ün ortaya çıkması ve güneşin

[35] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Tefsîrü't-Taberî*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003, c. 10, ss. 13-26.

batıdan doğmasıdır.[36] Taberî'ye göre, bu iki görüşten doğru olanı birinci görüştür. Yani, güneş batıdan doğduktan sonra artık herhangi bir kimsenin iman etmesi ona bir fayda sağlamayacaktır. Müellife göre güneşin batıdan doğduğu zaman insanlar büyük bir paniğe kapılacaklar, o günün dehşetini bizzat gözleriyle görecekler, artık düşünüp öğüt alma imkânları kalmayacaktır. İşte o anda ister istemez iman edenlerin imanları kendilerine fayda vermeyecektir. Bunlar daha önce, ellerinde olan fırsatı kaçırdıklarından, bahaneleri de olmayacaktır.[37]

Taberî'ye göre Neml suresi 82. ayette geçen "vaka'a" kelimesi rivayetlerden de anlaşılacağı üzere vacip olmak, gerçekleşmek, azabın gerçekleşmesi ve azap gibi manalara gelmektedir. "Kavl" kelimesi ise gazap manasına gelmektedir. O sözün gerçekleşmesi ise tıpkı Hz. Nuh'un kavminden ona o güne kadar iman edenler dışındakilerin artık iman etmeyeceklerinin bildirilmesi gibidir. Yani o söz başlarına gelince iman fayda vermeyecektir.[38] Taberî sonrasında ise dâbbetü'l-arzın emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münkerin terk edildiği zaman çıkacağına dair rivayetleri sıralamakta[39]ve dâbbetü'l-arzın Mekke'den çıkacağı bilgisini zikretmektedir.[40]

Taberî'nin dâbbetü'l-arza dair zikrettiği diğer rivayetler ise şu bilgileri ihtiva etmektedir: Dâbbetü'l-arz Safâ'daki bir yarıktan bir atlının üç günde koşarak katettiği yol kadar mesafeden üç günde çıkacaktır. Onun Tihâme vadilerinden çıkacağına dair rivayetlerde mevcuttur. İnsanlar onu gördüklerinde mescitlere koşup namaza sığınırlar ama o mümin ile kâfiri ayırt eder. Kâfiri mühürler, müminin ise alnına dokunarak onun yüzünü aydınlatır. Dâbbetü'l-arzın üç çıkışı vardır. Başlangıçta bazı köylerden çıkacaktır sonra gizlenecek ve sonrasında mescidlerin en şereflisi olan Mescid-i Harâm'dan çıkacaktır. Sonrasında yer sarsılacak ve bizi Allah'tan başkası kurtaramaz diyen mümin bir grup hariç insanların hepsi kaçışacaklardır. Dâbbetü'l-arz geride kalan müminlerin yüzlerini parlatacaktır. Onların yüzlerini parlak bir yıldız gibi yapacak ve gidecektir. Onu tutmak isteyen kendisine yetişemeyecek, ondan kaçan ise kurtulamayacaktır. Hatta kişi namazla ondan kurtulmak isteyecek de onun arkasından gelerek: "Ey filânca! Vallahi sen namaz ehlinden değilsin" diyecektir. Mümin ile kâfiri

[36] Taberî, *Tefsîrü't-Taberî,* c. 10, s. 26.
[37] Taberî, *Tefsîrü't-Taberî,* c. 10, s. 28.
[38] Taberî, *Tefsîrü't-Taberî,* c. 18, ss. 119-120.
[39] Taberî, *Tefsîrü't-Taberî,* c. 18, ss. 120-121.
[40] Taberî, *Tefsîrü't-Taberî,* c. 18, s. 121.

o esnada birbirinden ayıracaktır. Sonra gidip mallarında insanlara ortak olacak, şehirlerde onlarla beraber olacaktır. Dâbbetü'l-arzın İsa (as) müminlerle beraber Kâbe'yi tavaf ederken çıkacağı da rivayet edilir. Taberî'nin aktardığı rivayetlerde geçtiğine göre dâbbetü'l-arz yanında Hz. Süleyman'ın (as) mührü ve Hz. Mûsâ'nın (as) asâsı beraberinde olarak çıkacaktır. Mühür ile kâfirlerin burnunu damgalayacak ve onlar simsiyah kesileceklerdir. Müminlerinin ise alınlarına asâ ile dokunacak ve onların yüzleri parlak yıldız gibi parlayacaktır. Mümin ile kâfir o derece birbirinden ayırt edilecek ki sofrada oturan bir aile bu mümindir, bu kâfirdir diyebilecek. Bu varlığın fiziksel özellikleriyle ilgili Taberî'nin aktardığı rivayetlerde geçen bilgilere gelecek olursak, dâbbetü'l-arz tüyleri olan dört ayaklı bir varlık olacaktır.[41] Taberî genel olarak bu bilgilerin tekrarı niteliğinde olan birçok rivayet zikretmektedir. Mamafih konuyla ilgili rivayetleri sıralamakla yetinen Taberî dâbbetü'l-arza dair herhangi bir yorumda da bulunmamaktadır

I.2. İmam Mâtürîdî – *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*

İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) En'âm suresi 158. ayeti tefsir ederken müfessirlerin üzerinde ittifak ettiği gibi o sözden maksadın güneşin batıdan doğması, deccâlin zuhuru ve dâbbetü'l-arzın çıkışı şeklinde kıyamet alâmetleri olabileceğini belirtmektedir. Kıyamet alâmetleriyle ilgili rivayetleri[42] aktardıktan sonra eğer bu rivayetler sabit ise bunlara güvenilmesi gerekir açıklamasında bulunmaktadır.[43]

İmam Mâtürîdî Neml suresi 82. ayetin tefsirine ise "o söz başlarına gelince" ifadesinin izahını yaparak başlamaktadır. Müellifin aktardığı bilgilere göre, kimileri şöyle demektedirler: Söylenen başlarına geldiği zaman, yani onlara hüccet ikame edilip de iddia kanıtlanınca onu yalanlamaları halinde onlara bir yaratık çıkarırız. Kimileri ise şöyle demektedirler: Onların üzerine gazap ve öfke gerçekleştiğinde onlar için bir yaratık çıkarırız. Kimileri ise şöyle demektedirler: Söylenen başlarına geldiği zaman, yani onlar inkârcılıkta öyle bir sınıra varırlar ki artık onların asla inanmayacaklarını bu anda Allah bilir. İşte ondan sonra onlar için dâbbetü'l-arzı çıkarır. İmam Mâtürîdî'ye göre bu yorum caiz değildir. Çünkü Allah hem gerçekleşmiş olanı hem de sonsuza

[41] Taberî, *Tefsirü't-Taberî,* c. 18, ss. 122-126.
[42] Bk. Müslim, "Îmân", 249; Ebû Dâvûd, "Tefsir", 7; Müslim, "Fiten", 128; İbn Mâce, "Fiten", 28.
[43] Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân,* nşr. Halil İbrahim Kaçar – Bekir Topaloğlu, İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006, c. 5, s. 267.

kadar gerçekleşecek olanı ezelde bilir. Onun ilmi, onların durumlarının sözü edilen sınıra ulaşması sonucu ancak ortaya çıkacak bir bilgi değildir. Bu yüzden İmam Mâtürîdî "söylenen başlarına geldiği zaman" ifadesini iki türlü anlayabileceğimizi belirtmektedir. Birincisi azabın gerçekleşmesi, cezanın gerekli olması ve onlara olan gazaptır. İkincisi ise dâbbetü'l-arzın çıkış vaktinin vaat olunduğu zamanda olacağıdır. Yani o vaktin dışına çıkmaması ne bir an geri ne de bir an ileri alınmamasıdır.[44]

"İnsanların ayetlerimize kesin bir şekilde iman etmedikleri konusunda onlarla konuşur" ifadesini hakkında ise İmam Mâtürîdî ayetin hem kıraatinde hem de yorumunda ihtilaf edildiğini belirtmektedir. Müellifin belirttiğine göre ayetteki "تكلمهم" kelimesinin okunuşu genellikle "hitap etme ve konuşma" anlamına gelen "tükellimühüm" (تُكَلِّمُهُمْ) şeklinde şeddelidir. Fakat "tüklimühüm" (تُكْلِمُهُمْ) şeklinde "yaralama" manasına gelecek şekilde şeddesiz okuyanlar da olmuştur. Müellifin verdiği bilgilere göre, Ebu Zür'a, İbn Abbas, el-Hasen ve Ebu Recâ ise bu lafzı; (تَكْلِمُهُمْ) şeklinde "yara açmak" manasındaki (الكلم) kökünden gelen bir kelime olarak "te" harfini fethalı kıraat etmişlerdir. Bu konuda İkrime'nin görüşü şudur: "Bu da onlara işaret vurur anlamındadır." Ebü'l-Cevz, İbn Abbas'a: "Bu, «Onlara söyler»" midir, yoksa «onları yaralar» mıdır?" diye sorduğunda İbn Abbas da "Allah'a and olsun ki, o onlarla hem kelâm edecektir, hem de onları yaralayacaktır. Mümin ile kelam edecek, kâfir ile günahkârı yaralayacaktır." şeklinde cevap vermiştir.[45] Nitekim rivayetleri incelediğimizde kelimenin hem konuşma hem de yaralama manasına gelebileceği görülmektedir. İmam Mâtürîdî ayette "enne'n-nâs" (أنّ الناس) ve "inne'n-nâs" (إنّ الناس) şeklinde de kıraat farklılıkları olduğunu belirtmekte ve her iki kıraatin de nasıl anlaşılabileceğini açıklamaktadır. Nasb ile okunduğunda bu sözün dâbbenin sözü olarak kabul edilmiş olduğunu belirtmektedir. "İnne'n-nas" şeklinde okunduğundaysa bu söz, doğrudan Allah'ın bildirmesi olarak kabul edilmektedir. Buna göre Allah onların hâlâ ayetlere inanmamakta olduklarını haber vermektedir.[46]

İmam Mâtürîdî aynı zamanda dâbbetü'l-arzın çıkmasını nübüvvetin ispatı olarak saymaktadır. İmam Mâtürîdî'ye göre Hz. Peygamber (s.a.v) , dâbbetü'l-arzın falanca zamanda zuhur edeceğini bildirmektedir, bildirdiği şekilde, bildirdiği vakitte zuhur

[44] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 10, ss. 412-13.
[45] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 10, ss. 413-14.
[46] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 10, s. 414.

edecek olması, nübüvvet davasında onlara doğru söylediğini kanıtlar niteliktedir.[47] Görülüğü üzere İmam Mâtürîdî tefsirinde dâbbetü'l-arzın konuşması dışında mahiyeti ile ilgili veya nereden çıkacağıyla ilgili herhangi bir rivayete yer vermemekle beraber bir yorumda da bulunmamaktadır.

I.3. Ebü'l-Leys es-Semerkandî – *Tefsîrü's-Semerkandî*

Semerkandî (ö. 373/983) En'âm suresi 158. ayeti tefsir ederken "bazı işaretler" ifadesiyle kast edilenin güneşin batıdan doğması gibi bazı kıyamet alâmetleri olduğunu belirtmektedir.[48] Neml suresi 82. ayeti tefsir ederken ise "o söz başlarına gelince" ifadesini vaat edilen kıyamet vakti ve azap yaklaşınca şeklinde açıklamaktadır. Müellife göre dâbbetü'l-arz insanlarla konuşacak ve kıyametin ilk alâmetlerinden biri olacaktır. Müellifin aktardığı rivayetlere göre dâbbetü'l-arzın uzunluğu altmış zirâdır. Kimse onu yakalayamaz kimse de ondan kaçamaz. Onun dört ayağı vardır. Tüyleri ve kanatları vardır. Onun her bir ekleminin arası Hz. Âdem'in arşınıyla on iki arşındır. O yerin yarılması sonucu Safâ'daki bir çatlaktan çıkacaktır. Onun başı öküz başı, kuyruğu koç kuyruğu, ayakları deve ayaklan gibidir. Rivayet edildiğine göre sadece yerden başı çıkacak, başı göğe değecek veya bulutlara ulaşacaktır. İmam Hasan'dan rivayet edildiğine göre, onun çıkması üç gün sonra olacaktır. Hz. Ali de onun ancak üç günde çıkacağını, insanların ona bakarlarken onun ancak üçte birlik kısmının yerden çıkacağını rivayet etmektedir. Huzeyfe b. Yemen'den rivayet edildiğine göre Resulullah (sav) onun Mescid-i Harâm'dan çıkacağını söylemiştir. Yine rivayetlerde geçtiğine göre dâbbetü'l-arz mümine, "ey cennet ehli", kâfire de "ey cehennem ehli" diye hitap edecektir. Resulullah'ın (sav) şöyle buyurduğu da rivayet edilir: "Dâbbetü'l-arz çıktığı vakitte beraberinde Mûsâ'nın asâsı ve Süleyman'ın mührü vardır. Asâ ile müminin yüzünü aydınlatır. Kâfirin burnunu mühürle mühürler. Öyle ki bir çarşıda toplananlar derler ki şu mümindir, şu kâfirdir."[49]

Görüldüğü üzere müellifin aktardığı rivayetler genel olarak klasik tefsir kaynaklarında geçen rivayetlerin tekrarı niteliğindedir. Mamafih müellif konuya dair

[47] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 10, s. 414.
[48] Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî, *Tefsîrü's-Semerkandî*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1993, c. 1, s. 526.
[49] Semerkandî, *Tefsîrü's-Semerkandî*, c. 2, s. 505.

herhangi bir yorumda bulunmamıştır. Rivayetler arası bir seçim yapmadığı gibi rivayetlerin sıhhatleriyle ilgili de yorumda bulunmamıştır.

I.4. Vâhidî – *el-Vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-azîz* ve *el-Basîṭ fî tefsîri'l-Ḳur'ân*

Vâhidî (ö. 468/1076) *el-Vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-azîz* isimli eserinde Neml suresi 82. ayette geçen "O söz başlarına geldiği zaman" ifadesini "üzerlerine azap ve Allah'ın gazabı vacip olduğunda" şeklinde izah etmektedir. Azap üzerlerine vacip olduktan sonra Allah kâfirin imanını kabul etmeyecektir. Vâhidî'ye göre o sözün gerçekleşeceği zamansa Allah'ın ilminde kâfir olarak can vereceklerin haricinde hiç kimsenin kalmayacağı vakittir. Aynı zamanda Vâhidî dâbbetü'l-arzın çıkışını kıyametin ilk alâmetlerinden biri olarak nitelemektedir. "İnsanlar bizim ayetlerimize kesin bir bilgi ile inanmıyorlar" ifadesini ise "dâbbetü'l-arz, gördüğü insanlara Mekke ehlinin Hz. Muhammed'e (sav) ve Kur'an'a kesin bilgi ile inanmadıklarını haber verir" şeklinde açıklamaktadır. Vâhidî'ye göre "Onlarla konuşur" ifadesi ise "kâfirleri damgalayıp mümin ile kâfiri ayırt edeceği için onlara kötü haberler verir" demektir.[50] Vâhidî'nin bu tefsiri iki ciltlik, hacmi küçük, muhtasar bir eser olduğu için olsa gerek Vâhidî mezkûr eserinde dâbbetü'l-arza dair bu kadar bilgi vermekle yetinmektedir.

Fakat Vâhidî toplamda yirmi beş cilt olarak daha kapsamlı bir şekilde hazırlamış olduğu *el-Basîṭ fî tefsîri'l-Ḳur'ân* (*et-Tefsîrü'l-basît*) adlı eserinde Neml suresi 82. ayeti tefsir ederken konuyu biraz daha açmaktadır. Müellifin mezkûr eserinde verdiği bilgilere göre; İbn Abbas o sözün gerçekleşmesi hakkında "bu, azabın gerçekleşmesidir" demiştir. Mukâtil ise azabın üzerlerine indirilmesi olduğunu söylemektedir. Ferrâ ise bunun manasının çetin bir azap olduğunu söylemektedir.[51] Müellife göreyse "o söz gerçekleşince" ifadesi Kasas suresi 63. ayet[52] ve Ahkâf suresi 18. ayette[53] geçtiği gibi onların üzerine azap ve gazap hükmünün vacip olmasıdır.[54]

---

[50] Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî el-Vâhidî, *el-Veciz fî tefsiri'l-Kitâbi'l-aziz*, nşr. Safvân Adnan Dâvûdî, Dımaşk: Dârü'l-kalem, 1995, c. 2, ss. 809-810.

[51] Vâhidî, *et-Tefsirü'l-basît*, nşr. Abdülaziz Sattâm Al-i Suud – Türki b. Süheyl el-Uteybî, İskenderiye: Darü'l-musavveri'l-Arabi, c. 17, s. 301.

[52] "(O gün) aleyhlerine söz (hüküm) gerçekleşmiş olanlar: Rabbimiz! Şunlar azdırdığımız kimselerdir. Biz nasıl azmışsak onları da öylece azdırdık (yoksa onları zorlayan bir gücümüz yoktu. Onların suçlarından) berî olduğumuzu sana arz ederiz. Zaten onlar aslında bize tapmıyorlardı (kendi arzularına tapıyorlardı), derler."

[53] "İşte onlar, kendilerinden önce cinlerden ve insanlardan gelip geçmiş topluluklar içinde, haklarında o sözün (azabın) gerçekleştiği kimselerdir. Şüphesiz onlar ziyana uğrayanlardır."

[54] Vâhidî, *et-Tefsirü'l-basît*, c. 17, s. 302.

Sonrasında ise Müellif rivayetlerde geçtiği üzere dâbbetü'l-arzın emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münkerin terk edilmesi ile ortaya çıkacağını aktarmakta ve bu ayetin manasının rivayetlerde geçtiği üzere Hz. Nuh'a (as) artık kavminin ona iman etmeyeceğinin bildirildiği ayetteki[55] gibi olduğunu aktarmaktadır.[56] Yani dâbbetü'l-arz çıktıktan sonra iman eden kimsenin imanı geçerli olmayacaktır. O, artık iman edecek kimse kalmadığında çıkacaktır.[57] Müellif devamında dâbbetü'l-arzın Safâ'nın bir çatlağından çıkacağına dair olan rivayeti aktarmakta ve müfesirlerin çoğunluğuna göre dâbbetü'l-arzın Mekke'den çıkacağını belirtmektedir.[58] Mamafih müellif devamında "tüklimuhüm" ve "enne'n-nâs" ifadelerinin kıraatiyle ilgili farkları aktarmaktadır.[59] Fakat bu konuyla ilgili bir yorumda bulunmamaktadır.

Görüldüğü üzere Vâhidî her iki eserinde de dâbbetü'l-arzın fiziksel özelliklerine dair herhangi bir rivayet zikretmemektedir. Dâbbetü'l-arza dair rivayetlerin bir kısmını sıralamakla yetinmektedir.

I.5. Zemahşerî – *el-Keşşâf*

Zemahşerî'ye (ö. 538/1144) göre En'âm suresi 158. ayette geçen "bazı işaretler" ifadesinden maksat güneşin batıdan doğması ve benzeri gibi kıyamet alâmetleridir. Müellif konuyla ilgili Berâ bin Âzib'ten aktarılan"…on alâmet görülmedikçe kıyamet kopmayacaktır…"[60] rivayetini zikretmekte ve konuyla ilgili başka bir yoruma yer vermemektedir.[61]

Zemahşerî'ye göre Neml suresi 82. ayette geçen "söz"ün manası ve nihai mefhumu kâfirlerin, kıyamet vaktinin ve azabın gerçekleşmesi ile tehdit edilmeleri ve o

---

[55] "Nûh'a vahyolundu ki: "Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başka, artık hiç kimse iman etmeyecek. O hâlde, onların yapmakta oldukları şeylerden dolayı üzülme." (Hûd, 11/36).

[56] Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-basît,* c. 17, s. 302.

[57] Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-basît,* c. 17, s. 303.

[58] Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-basît,* c. 17, s. 303.

[59] Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-basît,* c. 17, ss. 303-305.

[60] "Bir gün Resulullah (s.a.v) bize baktı. Aramızda bir şey konuşuyorduk. Bize: «Ne konuşuyorsunuz?» dedi. Dedik ki: «Kıyameti konuşuyoruz.» Resulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: «Kıyametten önce on alâmet görmedikçe kıyamet kopmayacaktır.» Resulullah'ın (s.a.v) zikrettiği on alâmet şunlardı: Duman, deccâl, dâbbetü'l-arz, güneşin batıdan doğması, Meryem oğlu İsa'nın (a.s) inmesi, Ye'cûc ve Me'cûc, biri doğuda, biri batıda biri de Arap yarımadasında olmak üzere üç yer çöküntüsü. Bu alâmetlerin sonuncusu ise Yemen'den çıkacak olan bir ateştir. Bu ateş insanları göç ettirecek ve haşr olacakları yere doğru sürükleyecektir." Müslim, "Fiten", 39-40; Ebu Dâvûd, "Melahim", 12; Tirmizî, "Fiten", 21.

[61] Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*, nşr. Adil Ahmed Abdülmevcud vd., Riyad: Mektebetü'l-ubeykan, 1998, c. 2, s. 415.

kıyametin vuku bulup meydana gelmesidir. Maksat, kıyamet vaktinin yaklaşması, alâmetlerinin ortaya çıkması ve tövbenin geçersiz olduğu zamandır.[62]

Zemahşerî'ye göre dâbbetü'l-arz cessâsedir.[63] Müellif bu bilgiyi zikretmekle beraber dâbbetü'l-arzın cessâse olduğuna dair herhangi bir rivayet zikretmemektedir. Mamafih dâbbetü'l-arzın vasıflarıyla ilgili birçok rivayet aktarmaktadır. Bu rivayetlerin ihtiva ettiği bilgileri şu şekilde sıralayabiliriz: Boyu altmış arşındır. Peşine düşenin yakalayamayacağı kaçanın da kendisinden kurtulamayacağı bir şeydir. Yine rivayete göre dört ayağı, ince tüyleri, yeleleri ve iki kanadı vardır. Bir başka rivayete göre, öküz başlı, domuz gözlü, fil kulaklı, dağ keçisi boynuzlu, deve kuşu boyunlu, aslan yeleli, kaplan derili, kedi böğürlü, koç kuyruklu ve deve tabanlı olup iki ekleminin arası Hz. Âdem'in (as) arşınıyla on iki arşındır. Yine bir diğer rivayete göre, sadece başını çıkaracak, başı da göğün burçlarına yahut bulutlara kadar erişecektir. Diğer bir rivayete göre ise onda her renkten vardır, iki boynuzunun arası atlı yürüyüşü ile bir fersahlık (takriben 6km) mesafedir. Bir başka rivayete göre yerden çıkışının tamamlanması üç gün sürecektir. Hz. Ali'den gelen rivayete göre o üç günde çıkacak olup insanlar bakarken onun ancak üçte biri çıkmış olacaktır. Yine bir diğer rivayete göre, Hz. Peygamber'e (sav) dâbbetü'l-arzın nereden çıkacağı sorulduğunda mescitlerin Allah'a göre saygınlığı en büyük olanından deyip bununla Mescid-i Harâm'ı kastetmiştir. Yine bir diğer rivayete göre de dâbbetü'l-arz üç kez çıkacaktır. Yemen'in en ücra bölgesinde ortaya çıkıp sonra gizlenecek, daha sonra çölde ortaya çıkıp uzun bir zaman gizlenecek, derken insanlar Allah'a göre en saygın ve en değerli bir mescitte bulunuyorken onları sadece ve sadece o hayvanın Benî Mahzûm yurdunun hizasındaki Rükn-i Yemâni ve Rükn-i Hacer arasından, mescidin (Mescid-i Harâm'ın) sağ çıkışındaki kapıdan çıkması korkutacaktır. Bir grup kaçarken bir grup da bakakalacaktır. Bir söylentiye göre de Safâ tepesinden çıkıp akıcı bir dille insanlara konuşacak ve "İnsanlar bizim ayetlerimize" yani benim çıkacağıma "yâkinen inanmıyorlardı" diyecek, ardından da "Bakınız! Allah'ın lâneti zalimlere olsun!" diye ekleyecektir. Süddî'nin (ö. 127/745) rivayetine göre insanlara, İslâm dininin dışında kalan bütün dinlerin batıl olduğunu anlatacaktır. İbn Ömer'in rivayetine göre de batıya yönelip, baştanbaşa duyuracağı şekilde bağıracak, sonra da doğuya, Şam'a ve Yemen'e yönelip aynı şeyi yapacaktır. Müellifin aktardığı bir diğer rivayete göre de Ecyad tepesinden çıkacaktır. Yine rivayete göre İsa insanlarla

[62] Zemahşerî, *Keşşâf*, c. 4, s. 472.
[63] Zemahşerî, *Keşşâf*, c. 4, s. 472.

beraber Beytullah'ı tavaf ederken, o esnada altlarında yer, kandilin sarsılması gibi sarsılıp Safâ tepesi, koşulan yerden itibaren yarılacak ve dâbbetü'l-arz beraberinde Hz. Mûsâ'nın asâsı ve Hz. Süleyman'ın mührü olduğu halde çıkacaktır. Müminin secde ettiği alnına veya iki gözünün arasına Mûsâ'nın asâsıyla vuracak da beyaz bir nokta oluşacak ve bu nokta dâbbetü'l-arza aydınlık olacak yahut noktayı parlayan bir yıldız haline gelinceye dek müminin yüzünde bırakacak ve iki gözünün arasına "bu mümindir" diye yazılacak, inkârcının burnunu da mühürle damgalayacak ve bu damga onun yüzü dâbbetü'l-arza simsiyah kesilecek derecede yayılacak ve onun da iki gözünün arasına "bu inkârcıdır" diye yazılacaktır. Bir diğer rivayete göre ise dâbbetü'l-arz asâ ile müminin yüzünü parlatacak, inkârcıların burnunu da mühürle damgalayacak; sonra da onlara: "Ey falanca! Sen cennetliklerdensin!" ve "Ey falanca sen de cehennemliklerdensin!" diyecektir.[64]

Zemahşerî "tükellimühum" ibaresinin kıraatinin nasıl olması gerektiğiyle ilgili biri yaralamak diğeri ise konuşmak, haber vermek manasına gelmek üzere iki görüş beyan etmektedir. Müellifin aktardığı bilgilere göre; "yaralamak" manasındaki "el-kelm" kökünden gelmek üzere "teklimühum" (onları damgalar) şeklinde de okunmuştur ki bununla da asâ ve mührle damgalamak anlamı kastedilmiş olur. "Tükellimühum" kıraatinin, fiildeki çokluğu ifade etmek üzere aynı el-kelm (yaralamak) kökünden gelmesi de caizdir. Bu durumda onları damgaladıkça damgalar gibi bir mana çıkmaktadır. Hz. Ali'nin kıraati de teklim ile yaralama anlamının kast edildiğine delil teşkil etmektedir. Übeyy b.Kâ'b'ın "tünebbiuhum" (onlara haber verecektir) ve İbn Mes'ûd'un (r.a) "tükellimühum bi-enne'n-nâs" şeklindeki kıraatleri de bunun kelâm (konuşma) kökünden geldiğine delil getirilebilir.[65]

Zemahşerî "insanların ayetlerimize kesin bir iman getirmemiş olduklarını söyler" ifadesinin nasıl anlaşılması gerektiğiyle ilgili ise şu açıklamalarda bulunmaktadır: Dâbbetü'l-arzın sözünün "hikâye" tarzı üzere nakledilmesi bağlamında kesre ile "inne'n-nâs" şeklinde okunması ya kelâmın "kavl" anlamına gelmesi veya "tekûlü'd-dâbbe zâlike" (dâbbetü'l-arz bunu söyler) anlamında olmak üzere "tekûlü" (söyler) fiilinin takdir edilmesi yahut Allah'ın o esnadaki sözünün hikâye edilmesi sebebiyledir. Müellif "bu dâbbetü'l-arzın sözüyse o nasıl nasıl ayetlerimize …diyebilir?" şeklinde bir eleştirinin ise şöyle cevaplanabileceğini belirtmektedir: Onun

[64] Zemahşerî, *Keşşâf,* c. 4, ss. 472-473.
[65] Zemahşerî, *Keşşâf,* c. 4, s. 474.

bu sözü ya Allah'ın o anki sözünün bir hikaye formudur veya "Rabbinizin ayetlerine…" anlamındadır. Yahut o hayvanın Allah sayesinde özgünlük arz edip onun nezdinde seçkin olması ve onun özgün yarattıklarından sayılması sebebiyle Allah'ın ayetlerini kendisine nispet etmiştir. Nitekim hükümdarın bazı gözdeleri "atlarımız; memleketimiz" derler; hâlbuki onlar efendisinin atları ve memleketidir.[66]

Görüldüğü üzere Zemahşerî dâbbetü'l-arzın cessâse olabileceğini belirtmektedir. Bunun dışında konuyla ilgili rivayetleri vermekle yetinmekte ve bir yorumda bulunmamaktadır. Bu noktada deccâle haber toplamakla görevli casus olan cessâsenin dâbbetü'l-arz olmasının dâbbetü'l-arzın hakkı söyleyeceği yani olumlu bir tarafının olacağı bilgisiyle çeliştiğini belirtebiliriz.

I.6. İbnü'l-Cevzî – *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*

İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) En'âm suresi 158. ayette geçen "bazı işaretler" ifadesinde kastedilen alâmetin kıyamet alâmetlerinden hangisi olduğu hususunda dört görüş beyan etmektedir. Bu görüşleri şöyle sıralayabiliriz: "Birincisi: O, güneşin batıdan doğmasıdır. İkincisi: O, güneşle ayın batıdan doğmasıdır. Üçüncüsü: O, üç mucizeden biridir: Güneşin batıdan doğması, dâbbetü'l-arz ve Ye'cûc ve Me'cûc seddinin yarılmasıdır. Dördüncüsü: Güneşin batıdan doğması, deccâl ve dâbbetü'l-arzdır."[67] Müellif, güneşin batıdan doğması insanın iman etmesini zorunlu olarak gerektiren bir ayet olması hasebiyle bu esnada gerçekleştirilen iman ve sâlih amel yarar sağlamayacağından dolayı zikrettiği bu dört görüş arasından en doğru olanın birincisi olduğunu belirtmektedir.[68] Yani müellife göre mezkûr ayette kastedilen kıyamet alâmeti, gerçekleştikten sonra tövbenin yarar sağlamayacağı güneşin batıdan doğmasıdır.

İbnü'l-Cevzî'ye göre Neml suresi 82. ayette geçen "vaka'a" (وقع) "vecebe" (وجب) (vacip olmak, gerçekleşmek) manasındadır. Müellif "o söz" ifadesinden kast edilen şey hakkında ise üç muhtelif görüş beyan etmektedir: Birincisi, İbn Abbas'dan aktarıldığına göre azaptır. İkincisi, Katâde'den aktarıldığına göre gazaptır. Üçüncüsü, İbn Kuteybe'den aktarıldığına göre delildir. Müellif o sözün gerçekleşme zamanıyla

[66] Zemahşerî, *Keşşâf,* c. 4, s. 474.
[67] Ebü'l-Ferec Cemâleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1987, c. 3, ss. 156-157.
[68] İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, c. 3, s. 157.

ilgiliyse iki muhtelif görüş beyan etmektedir: Birincisi, "emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l münker terk edildiği zaman" olup bu görüş İbn Ömer ile Ebû Saîd el-Hudrî'den aktarılmıştır. İkincisi ise Ebû Süleyman ed-Dımaşkî'den aktarıldığına göre "düzelme umudunun kalmadığı zaman"dır. Müellife göre "onlara" diye işaret edilen kimselerde dâbbetü'l-arzın onların zamanında çıkacağı kâfirlerdir.[69]

Müellif dâbbetü'l-arzın fiziksel özellikleriyle ilgili ise dört görüş aktarmaktadır: "Birincisi, Huzeyfe bin el-Yemân'ın Resulullah'dan (sav) rivayet etmiş olduğu: "O, yapağı ve tüyü olan bir hayvandır" görüşüdür. Buna benzer olarak İbn Abbas da: "İnce tüyü ve yeleleri olan dört ayaklı bir hayvandır" demiştir. İkincisi, İbn Cüreyc'in Ebü'z-Zübeyr'den rivayet etmiş olduğu: "Onun başı öküz başı, gözü domuz gözü, kulağı fil kulağı, boynuzu dağ keçisi boynuzu, göğsü aslan göğsü, rengi kaplan rengi, beli kedi beli, kuyruğu koç kuyruğu, ayakları deve ayakları gibidir. Her ekleminin arası on iki arşın boyundadır" görüşüdür. Üçüncüsü, Vehb'den aktarılan: "Onun yüzü erkek yüzü gibidir, diğer organları da kuş organı gibidir" görüşüdür. Dördüncüsü, Mukâtil'den aktarılan " Onun dört ayağı, tüyü ve iki kanadı vardır" görüşüdür."[70]

İbnü'l-Cevzî, dâbbetü'l-arzın çıkacağı yer hususunda ise beş muhtelif görüş zikretmektedir: "Birincisi, "dâbbetü'l-arz Safâ'dan çıkacaktır." Huzeyfe bin el-Yemân'ın Hz. Peygamber'den (sav) naklettiğine göre: "Îsâ, yanında müminlerle beraber Kâbe'yi tavaf ederken altlarından yer sarsılır, Safâ, sa'y mahalline yakın bir yerden yarılır, dâbbe Safâ'dan çıkar. Onun ilk görünen organı başıdır ki, o da parlak, yapağılı ve tüylüdür. Kovalayan ona yetişemez, kaçan ondan kurtulamaz." Hz. Peygamber'den (s.a.v) gelen diğer hadiste de: "Uzunluğu altmış arşındır" denilmiştir. İbn Mes'ûd da dâbbetü'l-arzın Safâ'dan çıkacağı kanaatindedir. İbn Ömer ise "Safâ'dan hızlı atın çıkması gibi çıkar; üç günde ancak üçte biri çıkar" demiştir. İkincisi, "O, Ecyad dağ yollarından çıkar." Bu görüş Hz. Peygamber (s.a.v) ve İbn Ömer'den rivayet edilmiştir. Üçüncüsü, "Tihame'nin bir bölgesinden çıkar" yönündedir ki, bu görüş İbn Abbas'a aittir. Dördüncüsü, "Sedom denizinden çıkar" şeklindeki Vehb b. Münebbih'e ait görüştür. Beşincisi ise "Tihame'de Safâ ile Merve arasından çıkar" şeklindeki Zeccâc'a ait görüştür."[71]

[69] İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, c. 6, s. 190.
[70] İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, c. 6, ss. 190-191.
[71] İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, c. 6, ss. 191-92.

İbnü'l-Cevzî "tükellimühum" ifadesiyle ilgili ise çoğunluk tarafından "lâm" harfinin şeddeli olarak okunduğunu belirtmektedir. Bu da kelamdan yani konuşmadan gelir. Dâbbetü'l-arzın konuştuğu şeyin ne olacağı konusun da ise üç muhtelif görüş olduğunu beyan etmektedir: "Katâde'ye göre insanlara: «Şüphesiz insanlar ayetlerimize kesin inanmıyorlardı», der. Süddi'ye göre ise İslam dininden başka dinlerin batıl olduğunu söyler. Maverdi'ye göreyse, «Bu mümin, bu da kâfirdir» der."[72] İbnü'l-Cevzî'nin verdiği bilgilere göre, İbn Ebî Able ve Cahderî bu kelimeyi, "kâf"in sükûnu, "lâm"ın kesri ve "te"nin fethi ile okumuşlardır ki, bu durumda kelime "kelm" den gelmektedir." Sa'lebî de "Bu lafzın manası onları yaralar" demiştir. Müellifin aktardığı bir diğer rivayete göreyse İbn Abbas'a her iki kıraat de sorulmuştur o da: "Allah'a yemin ederim ki bunların hepsini yapar; müminle konuşur; günahkâr ve kâfiri ise yaralar." şeklinde cevaplamıştır.[73] Bu yönüyle söz konusu kelime konuşmak manasında da yaralamak manasında da anlaşılmıştır. Nitekim İbn Abbas'tan gelen rivayet her iki mananın da doğru olabileceğini göstermektedir.

Görüldüğü üzere İbnü'l-Cevzî dâbbetü'l-arzın fiziksel özellikleri, dâbbetü'l-arzın çıkacağı yer gibi hususlara dair rivayetleri sıralamakla yetinmekte, konuyla ilgili aktardığı görüş ve rivayetler dışında bir yorumda bulunmamaktadır. Mamafih konuyu kapsamlı bir şekilde ele aldığını ve dâbbetü'l-arza dair bilgiler ihtiva eden birçok rivayet zikrettiğini belirtebiliriz.

I.7. Fahreddin er-Râzî – *Mefâtîhu'l-gayb*

Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) En'âm suresi 158. ayette geçen "bazı işaretler" ifadesinde bahsedilen işaretlerden maksadın kıyamet alâmetleri olduğu hususunda âlimlerin icma ettiğini ve kıyamet alâmetleri ortaya çıktığı zaman teklifin ortadan kalkacağını belirtmektedir. Yani kıyamet alâmetleri ortaya çıkmadan önce inanmamış ve hayırlı bir amel işlememiş olan bir kişiye, kıyamet alâmetleri ortaya çıktıktan sonra iman etmiş olması bir fayda sağlamayacaktır. Çünkü bu alâmetlerin görülmesiyle birlikte teklif ortadan kalkmaktadır.[74] Müellif mezkûr ayeti tefsir ederken klasik dönem müfessirlerinin ekseriyeti tarafından mezkûr ayet tefsir edilirken Huzeyfe b. el-Yemân

[72] İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, c. 6, s. 193.
[73] İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, c. 6, s. 193.
[74] Ebû Abdullah (Ebü'l-Fazl) Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr: Mefâtîhü'l-gayb*, Beyrut: Dârü'l-kütübi''l-ilmiyye, 1990, c. 14, s. 7.

ve Berâ b. Âzib'den nakledilen: "… şu on şey ortaya çıkmadan evvel kıyamet kopmaz…"[75] rivayetini zikretmektedir.

Fahreddin er-Râzî Neml suresi 82. ayeti tefsiri bağlamında ise şu bilgileri aktarmaktadır: "وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِم" ifadesi ile mutlaka ilgili bir söz (bir hüküm) kastedilmiştir. Bu da, o kâfirlerin tehdit edilmekte oldukları kıyametin gerçekleşmesidir. Bundan da murat, kıyametin gerçekleşmesinin yaklaşması ve alâmetlerinin zuhur etmesidir."[76]

Fahreddin er-Râzî rivayetlerde dâbbetü'l-arz hakkında yetmiş zirâ uzunluğunda olduğu, dört ayağı, yumuşak tüyleri ve kanatları olduğu ve başının bulutlara değdiği bilgilerinin geçtiğini belirtmektedir. Mamafih Ebû Hüreyre'nin naklettiği "onun iki boynuzu arasındaki mesafenin, bir süvarinin bir fersahta (konakta) alabileceği kadar olduğu" rivayetine de yer vermektedir. İbn Cüreyc'in ise onu şöyle anlattığını aktarmaktadır: "Başı, öküz başı; gözü, domuz gözü; kulağı, fil kulağı; boynuzu, deve boynuzu; göğsü, aslan göğsü**;** rengi, kaplan rengi; böğrü, sığır böğrü; kuyruğu, koç kuyruğu; ayakları da deve ayağı gibidir."[77]

Fahreddin er-Râzî dâbbetü'l-arzın çıkacağı yer hususunda ise Allah katında en kıymetli yer olan Mescid-i Harâm'dan ve Safâ tepesinden çıkıp insanlarla Arapça konuşacağına dair olan rivayetleri zikretmektedir. Dâbbetü'l-arzın kaç defa çıkacağıyla ilgiliyse "Bu şey, üç kez çıkacaktır, önce, Yemen-i Aksâ'dan (Yemen'in en uzak cihetinden) çıkacak sonra gizlenecek ve kaybolacak. Sonra, badiyeden (çölden) çıkacak, sonra kaybolup, uzun müddet görünmeyecek. Ahali, Allah katındaki mescitlerin en kıymetli ve büyüğü olan Mescid-i Harâm'da iken, onları mescidin sağından, Mahzûmoğulları evlerinin hizasından, "Rükn" arasından çıkıp, korkutacak. O zaman bazı insanlar korkup kaçacak, bir kısmı orada kalacak" rivayetine yer vermektedir. Nasıl çıkacağı hususundaysa Hz. Ali'den aktarılan onun üç günde çıkıp büyüyeceği, insanların ona bakıp seyredeceği ve sadece üçte birinin (yer üstüne**)** çıkacağı ve Hasan el-Basri'den aktarılan onun çıkışının üç günden sonra tamamlanacağı rivayetlerine yer vermektedir.[78]

[75] Müslim, "Fiten", 128; Ebû Dâvûd, "Melâhim", 3; Tirmizî, "Fiten", 21.
[76] Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr: Mefâtîhü'l-gayb*, c. 24, s. 186.
[77] Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr: Mefâtîhü'l-gayb*, c. 24, s. 186.
[78] Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr: Mefâtîhü'l-gayb*, c. 24, ss. 186-87.

Fahreddin er-Râzî bu rivayetleri zikrettikten sonra Allah'ın kitabı Kur'ân'da, bu anlatılanlardan hiçbirine açık bir delâlet olmadığını eğer bu konuda Hz. Peygamber'den sahih bir hadis var ise kabul edileceğini, aksi halde bunlara iltifat edilmeyeceğini belirtmektedir.[79] Görüldüğü üzere Fahreddin er-Râzî her ne kadar bu rivayetleri zikretmiş olsa da rivayetlerin sahih olup olmadıklarıyla ilgili dolayısıyla dikkate değer olup olmadıklarıyla ilgili bir açıklamada bulunmamakta, konu hakkında sahih bir hadis yoksa bunlara iltifat edilmemesi gerektiği hatırlatmasında bulunmaktadır.

Fahreddin er-Râzî "Onlara söyler..." ifadesinin, "yaralamak" anlamına gelen "kelm" masdarından türetilmiş olarak, "teklimühum" yani "onları yaralar" şeklinde okunduğunu zikretmekte, ardından şu rivayeti aktarmaktadır: "Bu hayvan, Safâ'dan çıkacak ve yanında Hz. Mûsâ'nın asâsı ile Hz. Süleyman'ın mührü bulunacaktır. Müminlerin iki kaşı arasına, Hz. Mûsâ'nın asâsıyla vurup, beyaz bir çizik atmış olacak. Bu çizik, müminlerin yüzünün her tarafına yayılıp, bütün yüzü ak olacak; kâfirin de burnuna yine bununla vurup, bir çizik atacak, o çizik kâfirin bütün yüzüne bir siyahlık olarak yayılacaktır."[80]

Fahreddin er-Râzî ayetin "inne" ile mi yoksa "enne" ile mi okunması gerektiğiyle ilgili ise şu açıklamaları yapmaktadır: "İnne" ile kıraat edilmesi, ya dâbbetü'l-arzın kelamını yahut da Allah'ın kelâmını aktarmak içindir. Böylece Allah, dâbbetü'l-arzın işte bunu zikretmek için zuhur ettiğini beyan etmektedir. "Bu ifade, dâbbetü'l-arzın sözünü aktarmak anlamında ise, Allah nasıl, "ayetlerimize" buyurmuştur?" şeklinde bir sorunun sorulabileceğini belirterek bu durumu da şu şekilde açıklamaktadır: "Dâbbetü'l-arzın kelamı, Allah'ın kelamını aktarmaktan ibarettir. Yahut buradaki, "ayetlerimiz..." ifadesi, "Rabbimizin ayetleri" anlamındadır. Yahut da ayette esasında Allah'a özel olduğu bilindiği için, Allah'ın ayetleri dâbbetü'l-arza nispet edilerek zikredilmektedir. Örneğin; kralın en iyi adamları, atlar ve belde krala ait olduğu halde, "Bizim atlarımız ve beldemiz" şeklinde ifade ederler.[81]

Fahreddin er-Razî'nin dâbbetü'l-arz mefhumunu ele alışı –konuyla ilgili rivayetleri sıralayıp bir yorumda bulunmadığı için– her ne kadar klasik dönem

[79] Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr: Mefâtîhü'l-gayb*, c. 24, s. 187.
[80] Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr: Mefâtîhü'l-gayb*, c. 24, s. 187.
[81] Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr: Mefâtîhü'l-gayb*, c. 24, s. 187.

müelliflerinin tutumuyla benzerlik arz etse de rivayetlerin sıhhati hususunda açıkça uyarı da bulunması onu diğerlerinden ayırmaktadır diyebiliriz.

I.8. Muhyiddin İbnü'l-Arabî – *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-kerîm*

Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-kerîm* adlı eserinde genelde müfessirler tarafından dolaylı olarak da olsa dâbbetü'l-arzla ilişkilendirilen En'âm suresi 158. ayeti tefsir ederken müfessirlerin çoğunluğu tarafından kıyamet alâmetleri olarak açıklanan "bazı işaretler" ifadesinden kastedilenin Allah'ın kulların alışkın olmadıkları sıfatlarla tecelli etmesi olarak yorumlamakta ve bunu da kıyamet alâmetleri olarak açıklamaktadır.[82]

Neml suresi 82. ayetin tefsirini ise şu şekilde yapmaktadır: "O söz başlarına geldiği zaman" ifadesi, onların ebedi bedbahtlıklarına karar verilip, ezeli yargıda önceden hükme bağlanan yasanın tahakkuk ettiği zamanı ifade etmektedir. "Onlara yerden bir dâbbe çıkarırız." ifadesi ise farklı heyet ve şekillere sahip bütün nefislerin suretinde bir hayvanın (dâbbe) ortaya çıkarılmasını anlatmaktadır. Müellife göre bu korkunç bir dâbbedir ve onunla ilgili rivayetlerde belirtildiğine göre vücudu ile organları arasında orantı yoktur. Çünkü beden arzından kaynaklanan ahlak ve melekeleri çok farklı özelliklerdedir. Müellife göre "insanların ayetlerimize kesin iman getirmemiş olduklarını söyler" ifadesi ise dâbbetü'l-arzın kâfirlerin Allah'ın dirilişe güç yetirdiğine inanmadıklarını söylediğini anlatmaktadır.[83]

Görüldüğü üzere müellif konuyu kısaca ele almaktadır. Dâbbetü'l-arza dair rivayetlere yer vermemektedir fakat rivayetlerde onun vücudu ile organları arasında orantısızlık olacağını söylemesi ve bunu izah etmeye çalışması rivayetlerin sıhhatiyle ilgili bir problem görmediğini düşündürmektedir.

I.9. Kurtubî – *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân*

Kurtubî (ö. 671/1273) Neml suresi 82. ayetinde geçen "O söz aleyhlerine gerçekleşince" ifadesini tefsir ederken konuyla ilgili altı görüş zikretmektedir:

---

[82] Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Ali İbnü'l-Arabî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-kerîm*, Beyrut: Dârü'l yakazati'l-Arabiyye, 1968, c. 1, s. 415.
[83] İbnü'l-Arabî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-kerîm*, c. 2, s. 211.

Birinci görüşe göre, "aleyhlerine ilahi gazap vacip olunca" demektir. Bu açıklamayı Katâde yapmıştır.

İkinci görüşe göre, "onların iman etmeyeceklerine dair aleyhlerinde söz hak olunca" anlamındadır. Bu açıklamayı Mücâhid yapmıştır.

Üçüncü görüşe göre, "emir bi'lma'rûf nehiy ani'l-münker gerçekleştirilmeyince ilahi gazap aleyhlerine vacip olur" anlamındadır. Bu açıklamayı Ebû Saîd el- Hudrî ile İbn Ömer yapmıştır.

Dördüncü görüşe göre, "sözün gerçekleşmesi" ilim ehlinin vefat etmesi, ilmin yok olmaya yüz tutması ve Kur'ân-ı Kerim'in kaldırılması demektir. Bu açıklamayı Abdullah b. Mes'ûd yapmıştır."

Beşinci görüşe göre, "hak olacak söz" Allah'ın şu kavlinde dile getirilmektedir: "Eğer dileseydik herkese hidâyetini verirdik. Fakat benden sadır olan "Cehennemi cinler ve insanlardan elbette dolduracağım"[84] sözü hak olmuştur. Buna göre sözün gerçekleşmesi bunların hakkında cezanın vacip olmasıdır. İşte bunlar tövbelerinin kabul olunmayacağı ve kendilerinden mümin bir evladın olmayacağı bir noktaya geldiklerinde, o vakitte kıyamet kopmuş olacaktır. Bu açıklamayı ise Kuşeyrî yapmıştır.

Altıncı görüşe göre, helak olan Nûh kavmi gibi mühletin bittiği güne gelince söz aleyhlerine gerçekleşir."[85] Mamafih Kurtubî bu görüşlerin tamamının aynı manaya geldiğini belirtmektedir.[86]

Kurtubî'nin dâbbetü'l-arzın nereden çıkacağıyla ilgili aktardığı rivayetlerin ihtiva ettiği bilgilere göre dâbbetü'l-arzın çıkma ihtimali olan yerleri şöyle sıralayabiliriz: Safâ tepesinden, üç defa olmak üzere birincisi çöllerden; ikincisi şehirlerden; üçüncüsü Mescid-i Harâm'dan, Mahzumoğulları evinin hizasında Rükn arasından, Tihâme'den, Hz. Nûh'un tufanının kaynamaya başladığı yer olan Tandır'dan, Taif'ten, Ecyâd taraflarındaki bir kayadan, Sedom denizinden, Kâbe'deki bir çatlaktan.[87]

Kurtubî dâbbetü'l-arzın vasıflarıyla ilgili ise dokuz farlı görüş beyan etmektedir.

---

[84] es-Secde, 32/13.

[85] Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Kurtubî, *el-Câmili-ahkâmi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed İ. M. Hafnavî, Kahire: Dârü'l-hadîs, 1996, c. 13, ss. 243-44.

[86] Kurtubî, *el-Câmili-ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 13, s. 244.

[87] Kurtubî, *el-Câmili-ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 13, ss. 244-47.

"İlk görüşe göre, dâbbetü'l-arz Hz. Sâlih'in mucizesi olan devesinin yavrusudur. Bu görüş Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *Müsned*'indeki hadiste[88] geçen "O böğürecektir" ifadesindeki "böğürmek (er-ruğa)" kelimesinin develer hakkında kullanılmasına dayandırılmaktadır. Bu görüşe göre, "Dişi deve öldürülünce, onun yavrusu kaçtı. Bir kaya parçası önünde açılınca o da kayanın içine girdi, sonra da kaya üzerine kapandı. Allah'ın izniyle ortaya çıkıncaya kadar orada kalacaktır." İkinci bir görüş ise Abdullah b. Ömer'e ait olan şu görüştür: "Dâbbe tüylü, kıllı, altmış zirâ uzunluğunda ayakları bulunan bir varlıktır." İbn Ömer'den gelen bir diğer rivayete göre ise "dâbbe yaratılış itibariyle Âdemoğulları gibidir, başı bulutlarda ayakları ise yerde olacaktır." Bir diğer rivayete göre, "dâbbede her bir canlının hilkatinden bir miktar bulunacaktır." Bir diğer rivayette Mâverdî ve Sa'lebî'nin naklettiklerine göre, Abdullah b. Zübeyir şöyle demiştir: "Başı öküz başı, gözleri domuz gözleri, kulakları fil kulakları, boynuzları dağ keçisi boynuzu, boynu devekuşu boynu, göğsü aslan göğsü, rengi kaplan rengi, böğürleri kedi böğrü, kuyruğu koç kuyruğu, ayakları deve ayakları olacaktır. Her bir mafsalı (eklemi) arasında da on iki zirâ bulunacaktır. Onunla birlikte Hz. Mûsâ'nın asâsı, Hz. Süleyman'ın mührü de çıkacaktır. Müslüman'ın yüzüne Hz. Mûsâ'nın asâsı ile beyaz bir nokta koyacak yüzü ağaracaktır. Kâfirin yüzüne de Hz. Süleyman'ın mührünü basacak yüzü simsiyah kesilecektir." Bir diğer rivayete göre ise "dâbbe ejderhadır." Bu görüş Nakkâş'ın eserinde[89] İbn Abbas'tan aktarılan: "Dâbbe, Kureyş'liler Kâbe'yi yeniden inşa etmek istediklerinde kartalın gelip, kaldırdığı Kâbe'nin duvarı üzerine çıkan ejderhadır." rivayetine dayandırılmaktadır. Bir diğer

[88] Huzeyfe şöyle dedi: Resûlullah (sav) bizlere dâbbeyi zikredip şöyle buyurdu: "Bu dâbbe zaman içinde üç defa çıkacaktır. Evvela çölün en uzak yerinde çıkacak ve bu kasabaya -yani Mekke'ye- onun adı dahi girmeyecektir. Sonra uzun bir süre gizli kalacak, sonra bir daha ama öncekinden daha az bir süre çıkacaktır. Yine onun çölde adı yayılacak ve bu sefer onun adından bu kasabada –yani Mekke'de– söz edilecektir". Resûlullah devamla buyurdu ki: "Sonra insanlar bütün mescitler arasında Allah nezdinde en çok saygıdeğer olan, bütün mescitlerin en hayırlısı ve Allah için hepsinin en değerlisi, en şereflisi olan Mescid-i Harâm'da bulundukları bir sırada aniden bu dâbbe Rükn ile Makâm arasında böğürüverecek ve başının üzerinden toprağı silkeleyecektir. İnsanlar bölük pörçük etrafa dağılacaklar. Müminlerden Allah'ın elinden kurtulamayacaklarını bilen topluluk sebat gösterecektir. O da onlarla işe başlayacak, onların yüzlerini aydınlatacaktır. Adeta onların yüzlerini inci gibi parıldayan bir yıldız haline getirecektir. Sonra yeryüzünde yol almaya koyulacaktır. Arkasından koşacak hiç kimse ona yetişemeyecek, önünden kaçan hiç kimse de elinden kurtulamayacaktır. Öyle ki adam ondan korunmak için namaza duracak, bu sefer arkasından gelip: «Ey filan Sen şimdi mi namaz kılıyorsun?» diyecek, sonra da önünden gelip onun yüzünü damgalayacak, sonra bırakıp gidecektir. İnsanlar mallarda ortak olacaklar, şehirlerde birbirileriyle barış içinde yaşayacaklar. Mümin kâfirden ayırt edilecek, öyle ki mümin: «Ey kâfir hakkımı öde!» diyecektir." Bkn. Ebû Davud Süleyman b. Davud b. el-Carud el-Farisi Tayalisi, *Müsnedu Ebû Dâvûd et-Tayâlisî*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türki, Cize: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1999, c. 2, ss. 395-397.

[89] Kurtubî'nin "Kitâbü'n-Nakkâş" olarak zikrettiği eser muhtemelen Muhammed b. Hasan en-Nakkâş'ın *Şifâü's-sudûr fî tefsîri'l-Kur'âni'l-kerîm*'idir.

rivayette ise, Hz. Ali'ye dâbbe hakkında sorulmuş ve o da şöyle demiştir: "Allah'a yemin ederim ki o kuyruklu değildir ama sakallıdır. "Mâverdî'ye göre Hz. Ali'nin bu sözünde dâbbenin insan olduğuna bir işaret vardır. Bir diğer görüş ise müteahhir müfessirlerden birinin görüşü olarak verilmektedir. Bu görüşe göre dâbbe konuşan bir insandır. Bidat ve küfür ehliyle münakaşa ederek onları sukût ettirmek üzere gönderilmiştir."[90]

Kurtubî'ye göre, dâbbetü'l-arzın Hz. Sâlih'in mucizesi olan devenin yavrusu olduğunu bildiren görüş bu görüşler arasından en sahih olanıdır. Huzeyfe tarikiyle gelen bu hadis konuyla ilgili anlaşılmaz ve içinden çıkılmaz noktaları çözümleyip ortadan kaldırdığı için ona güvenmek ve dayanmak gerekmektedir.[91]

Diğer taraftan Kurtubî ayette geçen dâbbetü'l-arzın konuşmasıyla ilgili kısım hakkında ise şu bilgileri aktarmaktadır: 'te' harfi ötreli, 'lam' harfi de esreli ve şeddeli olarak "تُكَلِّمُهُمْ" şeklindeki okuyuş, umumum kıraatidir. Buna da Übeyy'den aktarılan; "تُنَبِّئُهُمْ(onlara haber verir)" şeklindeki kıraat delil olarak getirilebilir.[92]

Bu bilgileri aktardıktan sonra Kurtubî hocası olarak nitelediği Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ömer el-Kurtubî'nin *el-Müfhim* adlı eserinde "Onlara… diye söyler" ifadesini nasıl yorumladığından bahsetmektedir. Buna göre; "Dâbbenin konuşan bir insan olma ihtimali yoktur. Çünkü «söz gerçekleşince» yani kıyamet yaklaşınca ortaya çıkacak olan ve hadiste söz edilen kıyametin on alâmetinden biri olan dâbbenin olağanüstü ve özel bir ayet yani mucize olması gerekmektedir. Eğer dâbbetü'l-arz için o konuşan bir insandır denilirse bu özelliklerin hepsi ortadan kalkmış olmaktadır. Diğer taraftan bu görüşün benimsenmesi halinde –yani dâbbenin konuşan bir insan olması halinde– yeryüzünde yaşayan insanlara göre daha malumatlı, erdemli ve onlarla münakaşa eden bu insanın, insan şeklinde adlandırılmadığı gibi âlim ya da imam diye de adlandırılmaması, ona dâbbe denilmesinin tercih edildiğini göstermektedir. Bu ise açık ve düzgün konuşma yeteneği olan şahsiyetlerin âdeti ve âlimlerin saygınlığına yakışmamaktadır. Akıl sahibi kimselerin tercih ettiği görüş de bu değildir. Bu durumda müfessirlerin tercih ettikleri evla olan görüş budur."[93]

---

[90] Kurtubî, *el-Câmili-ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 13, ss. 244-45.
[91] Kurtubî, *el-Câmili-ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 13, s. 244.
[92] Kurtubî, *el-Câmili-ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 13, s. 247.
[93] Kurtubî, *el-Câmili-ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 13, ss. 245-246.

Kurtubî dâbbenin zuhuru ve vasıfları ile ilgili sahâbe ve tâbiînin görüşlerini sıraladıktan sonra müfessirler arasından "dâbbe konuşan bir insandır" ve "bid'at ehli ile ve kâfirlerle kelam edip münakaşa eder" görüşlerini tercih edenlerin bu rivayetlerle çeliştiklerini ve bu görüşlerinin aslında bizzat sahâbe ve tâbiîn tarafından reddedildiğini belirtmektedir.[94]

Dâbbenin insanlara ne söyleyeceğiyle ilgili ise Süddî'nin şöyle dediğini aktarmaktadır: "Kâfirlere İslam dini haricindeki tüm dinlerin batıl olduğunu haber verecektir. Söyledikleri kâfirlerin hoşlarına gitmeyecektir. Onlara anlaşılır bir lisan ile kelam edeceği ve ister uzak, ister yakın olsun herkesin duyacağı bir ses tonuyla onlara: «İnsanlar ayetlerimize inanmıyorlardı» şeklinde hitap edileceği belirtilmiştir. Burada ayetten kasıt dâbbenin çıkışıdır, çünkü onun çıkışı Allah'ın ayetlerindendir. Dâbbe ayrıca: «Şunu bilin ki, Allah'ın laneti zalimlerin üzerinedir» diyecektir."[95] Yani müellife göre aslında dâbbetü'l-arz konuşmasa dahi onun çıkışı bir mesaj içerdiğinden dolayı konuşma mahiyetindedir.

I.10. Beyzâvî – *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vil*

Beyzâvî (ö. 685/1286) En'âm suresi 158. ayeti tefsir ederken daha önce zikrettiğimiz "on şey çıkmadan evvel kıyamet kopmaz" hadisini zikretmektedir. Bu alâmetler görüldükten sonra imanın geçerli olmamasını ise sekerat halindeki kimsenin kendisinden perde kalkıp bazı ayetleri gördüğü için imanının geçerli olmamasına benzetmektedir. Bu durum müellife göre imanın burhanî olmasından kaynaklanır.[96]

Beyzâvî Neml suresi 82. ayeti tefsir ederken ise şu bilgilere yer vermektedir: "Söylenen başlarına geleceği vakit, bunlar için yerden bir "dâbbe" çıkarırız demek, onlara vadedilen ahiret ve azabın vakti yaklaşınca onlara bir dâbbe çıkarırız kaçan ondan kurtulamaz yetişmek isteyen de ona yetişemez demektir. Bunun yanında müellif Hz. Peygamber'in kendisine sorulan dâbbetü'l-arzın nereden çıkacağı sorusuna cevap olarak verdiği ve Mescid-i Harâm'ı kastettiği "Allah nezdinde mescitlerin en hürmete şayan olanından" şeklindeki rivayeti de aktarır. Kezâ dâbbenin zuhur ettiğinde yanında Hz. Mûsâ'nın asâsı ve Hz. Süleyman'ın mührünün de bulunacağı, asâ ile müminin

[94] Kurtubî, *el-Câmili-ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 13, s. 247.
[95] Kurtubî, *el-Câmili-ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 13, s. 247.
[96] Ebû Saîd Nâsırüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, Beyrut: Müessesetu Şa'bân, c. 2, ss. 215-16.

secde mahalli olan alnına dokunacağı ve yüzünün bembeyaz olacağı, mühür ile kâfirin burnuna siyah bir nokta koyacağı ve bununla onun yüzünün simsiyah olacağı yönündeki rivayete de yer verir. Öte yandan müellif mezkûr ayette geçen "Bu onlara, insanların ayetlerimizi kesin bir iman getirmemiş olduklarını söyler." ifadesiyle alâkalı olarak ise dâbbenin çıkması ve diğer hallerinin de Allah'ın ayetleri olduğunu söylemekle birlikte, buradaki ayetlerden maksadın bizzat Kur'ân ayetleri olabileceğini de ekler.[97]

I.11. Ebü'l-Berekât en-Nesefî – *Medârikü't-tenzîl*

Ebü'l-Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310) En'âm suresi 158. ayeti tefsir ederken "bazı işaretler" ifadesini güneşin batıdan doğması olarak yorumlamaktadır.[98] Neml suresi 82. ayetin tefsirinde ise Nesefî "O söz başlarına gelince" ifadesini kıyametin kopacağına dair söz konusu olan anlatım ve bunun ifade ettiği mana şeklinde izah etmektedir. Ona göre bu ifadeyle kastedilen, kıyametin meydana gelmesinin yakın olduğu ve kıyametin alâmetlerinin ortaya çıktığıdır. Nesefî'nin aktardığı rivayetlere göre dâbbetü'l-arzın boyu altmış arşın uzunluğunda olacaktır. Ona ulaşmak isteyen yetişemeyecek, ondan kaçmak isteyen de kaçamayacaktır. Onun dört ayağı, iki kanadı ve tüyleri vardır. Yine söylenenlere göre bunun kafası öküz kafası, gözleri domuz gözü, kulakları fil kulağına, boynuzları deve boynuzu, boynu devekuşu boynu, göğsü aslan göğsü, rengi kaplan rengi, böğürleri kedi böğrü, kuyruğu koç kuyruğu, ayakları deve tabanı gibi olacaktır. İki ekleminin arası on iki arşın olacaktır. Safâ Tepesi'nin olduğu yerden çıkacak ve Arapça konuşarak, "insanlar ayetlerimize kesin olarak inanmazlardı" ya da "insanlar benim çıkacağıma inanmazlardı" diyecektir. Çünkü dâbbetü'l-arzın çıkışı da Allah'ın ayetlerinden bir ayettir. Ayrıca o şöyle diyecektir: "Dikkat edin! Allah'ın laneti zalimler üzerine olsun!" Yahut da o, İslam dini dışında bütün dinlerin artık geçersiz ve batıl olduğu söyleyecek veya: "Şu, mümindir, şu da kâfirdir" diye söyleyecektir.[99]

I.12. İbn Kesîr – *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*

İbn Kesîr (ö. 774/1373) de En'âm suresi 158. ayeti tefsir ederken "bazı işaretler" ifadesinin kıyamet alâmetleri olduğunu belirtmektedir. Konuyla ilgili birçok rivayet

[97] Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl,* c. 4, ss. 121-122.
[98] Ebü'l-Berekât Hâfızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefi, *Tefsîrü'n-Nesefî: Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*, nşr. Yûsuf Ali Büdeyvî, Dımaşk; Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2008, c. 1, s. 501.
[99] Ebü'l-Berekât en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl,* c. 2, s. 621-622.

aktaran müellifin aktardığı rivayetler ekseriyetle, burada kast edilen alâmetin güneşin batıdan doğması alâmeti olduğu kanaatini destekler niteliktedir. Müellifin aktardığı rivayetler arasından dâbbetü'l-arzın zikredildiği rivayetlerde mevcuttur. Fakat bu rivayetler dâbbetü'l-arz hakkında bilgi ihtiva eden rivayetler olmayıp sadece dâbbetü'l-arzın bir kıyamet alâmeti olarak zuhur edeceğini haber vermektedirler.[100]

Mamafih mezkûr ayet tefsir edilirken müellifin dâbbetü'l-arza dair zikrettiği ve hakkında değerlendirme yaptığı bir rivayet bulunmaktadır: "Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: Güneş batıdan doğduğunda İblis secdeye kapanır ve «İlahi! Bana emret, dilediğin kimseye secde edeyim» der. Zebanileri yanına toplanır ve «Ey efendimiz, bu yalvarış nedir?» derler. İblis: «Ben Rabb'imden bana belli bir vakte kadar mühlet vermesini istemiştim. İşte "belli vakit budur.» der. Sonra Safa tepesindeki bir yarıktan dâbbe çıkar o ilk adımını Antakya'ya atar. İblis gelip ona tokat atar."[101] Müellife göre mezkûr rivayet çok garip bir hadistir ve senedi zayıftır. Muhtemelen Abdullah b. Amr'ın Yermük gününde ele geçirdiği iki hayvan yükü kitaptan alınmadır. Bunun Hz. Peygamber'in sözü şeklinde rivayeti ise münkerdir.[102]

Hülasa İbn Kesîr'in de ayeti tefsir ederken çoğu klasik dönem müfessirlerinde gördüğümüz gibi bazı işaretlerden maksadın güneşin battığı yerden doğması veya dâbbetü'l-arzın çıkması veya genel olarak kıyamet alâmetleri olabileceği yönündeki rivayetleri zikrettiğini görmekteyiz. Mamafih verdiği rivayetlerin sıhhatleriyle ilgili bilgilendirmeler de yapmaktadır.

İbn Kesîr Neml suresi 82. ayeti tefsir ederken konuyu birçok rivayet eşliğinde kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. İbn Kesîr'e göre ayette bahsi geçen dâbbe, insanların bozulacağı, Allah'ın emirlerini terk edip hak dini değiştirecekleri zamanda çıkacaktır. İbn Kesîr mezkûr ayette geçen "tükellimühüm" ifadesinin nasıl anlaşılması gerektiğiyle ilgili ise şu rivayetleri zikretmektedir: İbn Abbâs, Hasan, Katâde ve aynı zamanda Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre insanlarla konuşacaktır. Atâ el-Horasânî ise insanlarla konuşacağını ve onlara: "Muhakkak ki insanlar bizim ayetlerimize kati

[100] Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, nşr. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd., Kahire: Müessesetü Kurtuba – Mektebetü'l-evlâdi'ş-Şeyh li't-türâs, 2000, c. 6, s. 227.

[101] Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Taberani, *el-Mu'cemü'l-evsat,* thk. Mahmûd b. Ahmed et-Tahhân, Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1985, c. 1, ss. 98-99.

[102] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, c. 6, s. 235.

olarak iman etmemektedirler." diyeceğini ifade etmektedir. Bu rivayet Hz. Ali'den rivayet edildiği gibi İbn Cerîr de bu yorumu tercih etmektedir. Ancak İbn Kesîr'e göre bu görüşün tartışılabilir bir görüş olduğu kesinlikle ortadadır. Yani bu görüş şüphelidir. İbn Kesîr'in aktardığı bir diğer rivayet ise İbn Abbâs'a aittir. İbn Abbâs: "İnsanları yaralayacaktır" buyurmuştur. Yine ondan gelen başka bir rivayette ise "Hem insanlarla konuşmayı hem de insanları yaralamayı yapacaktır" dediği nakledilmektedir. İbn Kesîr'e göre bu da güzel bir açıklamadır, aralarında bir tenakuz da görülmemektedir.[103]

İbn Kesîr'in dâbbetü'l-arzın vasıflarıyla ilgili zikrettiği rivayetlerde onun vasıfları şu şekildedir: O, öyle bir hayvandır ki, onun sarı tüyleri, dört ayağı vardır. Onda her çeşit renkten vardır. Aynı zamanda onun iki boynuzunun arası bir atlı için bir fersahlık yoldur. O öyle bir canlıdır ki, onun tavuk telekleri gibi telekleri, sarı tüyleri, tırnağı, kuyruğu ve sakalı vardır. Soylu bir atın koşması gibi üç gün çıkmaya devam edecek de, henüz üçte biri bile çıkmış olmayacak. O aynı zamanda büyük bir harbe gibidir. O öküz gibi başı, domuz gibi gözü, fil gibi kulağı, dağ keçisi gibi boynuzu, deve kuşu gibi boynu, aslan gibi göğsü, kaplan gibi rengi, kedi gibi böğrü, koç gibi kuyruğu, deve gibi ayakları olan bir varlıktır. Onun her iki eklemi arası iki kulaçtır. O beraberinde Hz. Mûsâ'nın asâsı ve Hz. Süleyman'ın yüzüğü bulunduğu halde çıkacaktır. Tüm mü'minlerin yüzlerine Hz. Mûsâ'nın asâsıyla vuracak ve onların yüzlerinde beyaz bir nokta oluşacak, bu nokta yayılıp sonunda mü'minlerin bütün yüzü bembeyaz olacaktır. Tüm kâfirlerin yüzüne Hz. Süleyman'ın mührü ile vuracak da siyah bir nokta oluşacak, bu nokta yayılıp kâfirlerin bütün yüzünü simsiyah edecektir. Mümin ile kâfiri öylesine birbirinden ayıracak ki insanlar pazarlarda: "Ey mü'min bu kaça, ey kâfir bu kaça?" diye alışveriş yapacaklardır. Hatta bir aile, sofraya oturduklarında, içlerinden kimin mümin, kimin kâfir olduğunu bilip anlayacaklardır. Sonra dâbbetü'l-arz onlara: "Ey filânca, müjdeler olsun, sen cennet ehlindensin; ey filân, sen de cehennem ehlindensin" diyecektir. İbn Kesîr'in dâbbenin çıkacağı yerlerle ilgili zikrettiği rivayetler ise şu bilgileri ihtiva etmektedir: Dâbbetü'l-arzın (Hacc'da) Müzdelife'den Minâ'ya doğru yola çıkılacağı gece çıkacağı söylenmiştir. Bir başka rivayete göre ise dâbbetü'l-arz Sedom'un altından çıkacak ve insanlarla konuşacaktır. Herkes onu işitecek de hamile kadınlar günleri dolmadan önce doğuracak, tatlı sular tuzlu sulara dönüşecek, dostlar birbirine düşman olacak ve ilim kaldırılacaktır. Yeryüzü kendisini takip eden şeyle

[103] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, c. 10, s. 430.

konuşacak, işte o zamanda insanlar, erişemeyecekleri şeyleri umup nail olamayacakları şeyleri isteyecekler ve yiyemeyecekleri şeylerin üretildiği işlerde çalışacaklardır. İbn Kesîr'in zikrettiği rivayetlerde dâbbetü'l-arzın ne zaman, nerden ve kaç kere çıkacağıyla ilgili rivayetler ise şu bilgileri ihtiva etmektedir: Onun, zaman itibarıyla üç çıkışı vardır: Bir keresinde en uzak çölden çıkacak ve onun anısı kasabaya (Mekke'ye) girmeyecektir. Sonra uzun bir zaman geçecek ve bir önceki çıkışından başka bir kere daha çıkacaktır. Onun haberi çöl ahalisini kaplayacak ve haberi kasabaya (Mekke'ye) girecektir. İnsanlar, Allah katında mescitlerin en büyüğü olan Mescid-i Harâm'da iken bu onları korkutmayacaktır. Dâbbe, Rükn ile Makâm arasında bağırıp başından aşağı toprak serperken insanlar grup grup ve tek tek dağılacaklar, inananlardan bir grup yerinde kalacaktır. Dâbbetü'l-arz işe onlarla başlayıp onların yüzlerini parlatacaktır. O kadar ki onların yüzlerini parlak yıldız gibi yapacak, yeryüzünde dönüp gidecek, onu tutmak isteyen kendisine yetişemeyecek, ondan kaçan kurtulamayacaktır. Hatta kişi namazla ondan kurtulmak isteyecek de onun arkasından gelerek: "Ey filânca, şimdi mi namaz kılıyorsun?" diyecek, namaz kılan kişinin ona dönmesiyle yüzüne damgasını vuracak, sonra gidip mallarında insanlara ortak olacak, şehirlerde onlarla beraber olacaktır. Mümin ile kâfir ayırt edilebilecek, öyle ki mümin "Ey kâfir, hakkımı yerine getir"; kâfir de "Ey mümin, hakkımı yerine getir" diyecektir. Dâbbetü'1-arz, bir yarıktan kısrağın koşması gibi çıkacak, üç günde henüz üçte biri bile çıkmış olmayacaktır. Dâbbetü'1-arz, Mekke'de Safâ'dan sonra gelen Ecyâd denilen yerdeki bir kayanın altından çıkacaktır. O doğuya dönüp öyle bir bağıracak ki bağırışı yeryüzünün doğusuna ulaşacak, sonra Şam tarafına dönüp bir bağıracak, sesi oraya ulaşacak. Sonra batıya dönüp bağıracak, sesi batıya ulaşacak. Sonra Yemen tarafına dönüp tekrar bağıracak da sesini oraya ulaştıracaktır. Bir başka rivayete göreyse Tihâme vadilerinden birisinden çıkacaktır.[104]

Görüldüğü üzere İbn Kesîr dâbbetü'l-arza dair oldukça fazla rivayeti tefsirinde zikretmekle beraber dâbbetü'l arza dair bir yorumda bulunmamaktadır. Sadece yer yer verdiği rivayetlerin sıhhat durumlarıyla ilgili bilgiler vermekle yetinmektedir.

[104] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, c. 10, ss. 431-35.

I.13. Ebüssuûd Efendi – *İrşâdü'l-akli's-selîm*

Ebüssuûd Efendi'ye (ö. 982/1574) göre Neml suresi 82. ayet, "Çabucak gelmesini istediğiniz azabın bir kısmı…"[105] ayetinde işaret edilen ve kâfirlerin acele gelmesini istedikleri azabın geri kalan kısmı olan kıyamet ve alâmetlerini ifade etmektedir. Bu yönüyle "O söz" ifadesiyle kast edilen onların acele gelmesini istedikleri kıyamet ve onun korkunç hallerini anlatan ayetler, bunun başlarına gelmesi ise kıyametin kopması olmaktadır. Bu şekilde ifade edilmesi, onun tesirinin şiddetini bildirmek içindir. Müellife göre ayette, "onların duymadıkları ve tasdik etmedikleri o sözün anlattığı kıyametin gerçekleşme zamanı yaklaştığı zaman, onlara yerden bir dâbbe çıkaracağız" denilmektedir. Ebüssuûd Efendi'ye göre bu dâbbe, cessâse denilen bir varlıktır. Bunun büyük bir dâbbe olarak ifade edilmesi ise çok garip bir mahlûk olduğunu ve vasıflarının ifadelere sığmadığını bildirmek içindir.[106]

Ebüssuûd Efendi dâbbetül-arzın vasıflarına, çıkacağı yere, kaç kere çıkacağına dair birçok rivayet aktarmaktadır. Bu rivayetlerin ihtiva ettiği bilgileri şöyle özetleyebiliriz: Onun uzunluğu altmış arşındır. Kovalayan hiç kimse ona yetişemez ve hiçbir kaçan ondan kurtulamaz. Dört ayağı, yelesi, uzun kılları ve iki kanadı vardır. Kafası öküz kafası gibi, gözü domuz gözü gibi, kulakları fil kulağı gibi, boynuzları dağ keçisi boynuzları gibi, boynu devekuşu boynu gibi, göğsü aslan göğsü gibi, rengi kaplan rengidir, böğürleri kedi böğürleri gibi, kuyruğu koç kuyruğu gibi, ayaklarının tabanı deve ayaklarının tabanı gibi, eklemlerinin arası Hz. Âdem'in zirâı ile on iki zirâdır, yüzü insan yüzü gibi diğer bedeni ise kuş bedenidir. Dâbbetü'l-arz kuyruğu olan bir hayvan değildir. Fakat insan gibi sakalı vardır. Ancak meşhur olan görüşe göre dâbbetü'l-arz bir hayvandır. Dâbbetü'l-arzda her renk vardır. Onun iki boynuzu arasındaki mesafe bir fersahtır. Onun tam olarak ortaya çıkması ancak üç günde tamamlanacaktır. Onun her gün üçte biri ortaya çıkarak üç günde çıkışını tamamlayacaktır. O Mescid-i Harâm'dan çıkacaktır. Dâbbetü'l-arz üç kez çıkacaktır. Önce Yemen'in en uzak bölgesinde çıkar; sonra çölde çıkar. Sonra uzun bir zaman gizli kalır. Bir gün insanlar, Mescid-i Harâmdayken, dâbbetü'l-arz Mahzûm oğulları yurdunun karşısında, Mescid-i Harâm'dan çıkarken sağda kalan Beytullah'ın köşesinden çıkar. Diğer bir görüşe göre

[105] en-Neml 27/72.

[106] Ebüssuûd b. Muhammed el-İmâdi, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm: Tefsîru Ebîssuûd*, nşr. Mehmet Taha Boyalık vd., İstanbul: İSAM Yayınları, 2021, c. 6, s. 479.

ise dâbbetü'l-arz Safâ tepesinden çıkacaktır. Bir gün Hz. İsa (a.s), müslümanlarla birlikte Beytullah'ı tavaf ederken aniden altlarındaki yer, kandilleri bile hareket ettirecek derecede de sarsılmaya başlar ve Safâ tepesi, say' yerine bakan tarafından yarılıp, dâbbetü'l-arz Safâ'dan çıkar. Hz. Mûsâ'nın asâsı ile Hz. Süleyman'ın mührü de yanında olacak. Mü'min ile kâfiri birbirinden ayırt edecektir. İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre, kendisi ihramlıyken, elindeki asâ ile Safâ tepesine vurarak: "Dâbbetü'l-arz, şu anda benim bu asâmın sesini kesinlikle duymaktadır" demiştir.[107]

Öte yandan müellif Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'den (s.a.v) aktardığı şu rivayeti de iktibas etmiştir. Buna göre Hz. Peygamber: "Ecyad geçidi, ne kötü geçittir!" buyurmuş ve bunu iki veya üç kez tekrarlamış, insanlar "Niçin, ya Resûlullah?" diye sorunca da şöyle buyurmuştur: "Dâbbetü'l-arz oradan çıkacak; üç kez bağıracak, onun sesini dünyanın doğusu ile batısı arasında bulunan herkes duyacak; sonra da düzgün bir Arapça ile konuşacaktır". Müellife göre Neml suresi 82. ayetteki "O insanların, ayetlerimize kesin olarak iman etmediklerini söyleyecektir" ifadesinin manası budur. Yani dâbbetü'l-arzın kâfirlerin, kıyametin ve kıyamet alâmetlerinin geleceğini bildiren ayetlere yahut bu ayetlerin de dâhil oldukları bütün ayetlere kesin olarak iman etmediklerini söyleyeceğini ifade etmektedir. Diğer bir görüşe göre ise, dâbbetü'l-arzın, kıyametten hemen önce çıkacağını bildiren ayetin de dâhil olduğu ayetlerimize kesin olarak iman etmediklerini söyleyecektir, demektir. Yani kıyamet alâmetlerine iman etmeyecekler demektir. Ancak müellife göre bu iki görüşten doğru olanı birinci görüştür. O kâfirler, ayetleri inkâr ettikleri halde, onların kesin olarak iman etmediklerinin ifade edilmiş olması, onların, kesin olarak o ayetlere iman etmeleri ve onların sıhhatine hükmetmeleri gerekirken, onların bunun aksini yaptıklarını bildirmek içindir. Diğer bir görüşe göre ise, "O insanlar, ayetlerimize kesin olarak iman etmiyorlardı." cümlesi makablinden bağımsız olup dâbbetü'l-arzın sözleri değil doğrudan doğruya Allah'ın kelamıdır. Müellife göre, bu cümlede geçmiş ve gelecek fiil kiplerinin kullanılmış olması, bu görüşü çürütmektedir. Çünkü bu ifade, o kâfirlerin dünyada kesin olarak iman etmediklerinin hikâyesi olduğu hususunda sarih bir delildir.[108]

[107] Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, c. 6, ss. 479-481.
[108] Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, c. 6, s. 481.

Müellife göre, burada insanlardan kast edilen ise ya bütün kâfirlerdir yahut Mekke müşrikleridir. Vehb b. Münebbih'ten rivayet edildiğine göre, dâbbetü'l-arz gördüğü herkese, Mekke halkının Hz. Peygamber'e (s.a.v) ve Kur'ân'a iman etmediklerini haber verecektir. Müellifin aktardığı bilgilere göre, ayetin metnindeki "tükellimühum (onlara söyler)" fiili, diğer bir kıraate göre "teklimühum (onlan yaralar)" şeklinde okunmuştur. Müellife göre, bu yaradan kasıt, asâ ve mührün damgasıdır.[109]

Görüldüğü üzere Ebüssuûd Efendi genel olarak dâbbetü'l-arza dair rivayetleri sıralamakla yetinmiştir. Sadece birkaç yerde açıklamalarda bulunmuştur. Ebüssuûd Efendi'ye göre dâbbe cessâse adı verilen bir varlıktır. Büyük bir dâbbe olarak ifade edilmesi ise çok garip bir mahlûk olduğu ve vasıflarının ifadelere sığmadığını bildirmek içindir. Mamafih meşhur olan görüşe göre dâbbetü'l-arz bir hayvan değil, insandır.

I.14. İsmâil Hakkı Bursevî – *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*

İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) En'âm suresi 158. ayeti tefsir ederken "bazı işaretler" ifadesinin müfessirlerin çoğunluğu tarafından güneşin batıdan doğması şeklinde yorumlandığını belirtmektedir ve bunu destekleyen rivayetleri zikretmektedir.[110] Bazı işaretlerden maksadın genel olarak kıyamet alâmetleri de olabileceğini belirterek bu doğrultudaki rivayetleri de zikreden müellife göre, bu alâmetler gerçekleştikten sonra imanın geçerli olmaması can çekişen kimsenin daha önce iman etmediyse o an ki imanının geçerli olmamasına benzemektedir.[111]

Neml suresi 82. ayeti ise şu şekilde tefsir etmektedir: "O söz başlarına gelince" ifadesinde başlarına gelmesi ile kastedilen yakın olması ve yaklaşmasıdır. Müellif bu görüşüne delil olarak "Allah'ın emri geldi."[112] ayetini getirmektedir. Müellife göre söylenen şey ile kastedilen ise; kıyamet ve müşriklerin acele olarak gelmesini istedikleri kıyametle alakalı çeşitli korkuların gelmesi ile alakalı onların konuştukları şeydir. Yani müellife göre "o söz başlarına gelince" ifadesinin manası şöyledir: Azap ve belaların aynı zamanda kıyametin meydana gelmesinin yaklaştığı ve yakın olduğu zaman.[113]

---

[109] Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, c. 6, s. 482.
[110] İsmâil Hakkı Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân: Rûhü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, İstanbul: Mektebetü Eser, 1969, c. 3, s. 123.
[111] İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhü'l-beyân*, c. 3, s. 124.
[112] en-Nahl 16/1.
[113] İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhü'l-beyân*, c. 6, s. 371.

Mezkûr ayetin "Onlar için yeryüzünden bir dâbbe çıkarırız." kısmını ise müellif, bu dâbbenin cessâse olduğu şeklinde yorumlamaktadır. Müellifin verdiği bilgilere göre, dâbbetü'l-arz deccâle ait haberleri kendisinde sakladığı için cessâse ismini almıştır. Zira rivayetlere göre deccâl, Şâm denizinde bir adanın içerisinde bağlı bulunmaktadır. Cessâse de bu adadadır.[114]

Müellif mezkûr ayetin "İnsanların ayetlerimize tam inanmadığını kendilerine söyler." kısmını ise, "bu dâbbe kâfirlere güzel bir Arapça ile veya Araplara Arapça, Arap olmayanlara da kendi dilleriyle konuşur da kıyametin gelişini bildiren Allah'ın ayetlerine onların iman etmediklerini bildirir" şeklinde izah etmektedir. Nitekim dünyanın sonu yaklaştığında Allah Safâ dağından büyük cüsseli bir hayvanı yeryüzüne indirecektir. Öyle ki sâlih kulların inilti sesleri kaya taşından yükselecektir. Müellif bu varlık hakkında canlıların tamamının yaratılışı kendisinde bir araya gelmiştir şeklinde bir yorumun yapıldığını aktarmaktadır. Bu yüzden onun içinde insanlarda olduğu gibi bir parlak yüz vardır ki; böylece onun başının bulutlara değdiği, doğu ve batıda olanların onu gördüğünün de söylendiğini belirtmektedir. Bunun dışında müellifin dâbbetü'l-arz hakkında zikrettiği rivayetler şu bilgileri ihtiva etmektedir: Dâbbetü'l-arzın uzunluğu altmış zirâdır ki, isteyen ona ulaşamaz ve kaçan da ondan kurtulamaz. Hz. Îsâ Müslümanlar ile beraber Beytullah'ı tavaf ederken onların altındaki yer sallanır ve kandilin hareket edişi gibi hareket eder. Safâ tepesi sa'yedilen taraftan yarılır da buradan dâbbe çıkar ki, onun çıkması üç günden sonra tamamlanır. Bir topluluk ona bakar ve bir toplulukta korkarak namaza koşarlar. Bunun üzerine o da namaz kılana der ki: "Namazı uzat uzatabildiğin kadar. Allah'a yemin olsun ki seni parçalayacağım. Bu dâbbe kendisi ile beraber Hz. Mûsâ'nın asâsı ve Hz. Süleyman'ın (a.s) mührü olduğu halde çıkar. Mümine mescidinde asâsı ile vurur da onun eseri bir nokta gibi açığa çıkar. Onun nuru yüzüne yayılır ve alnına "bu mümindir" diye yazılır. Kâfirin burnuna yüzük ile mühür vurur, bundan da siyah bir leke olarak ortaya çıkar. Bu siyahlık yüzünü kaplayacak şekilde yayılır ve iki gözünün arasına "bu kâfirdir" diye yazılır, sonra da onlara "Ey kişi! Sen cennetliksin!" ve "Ey kişi! Sen cehennemliksin!" diye seslenir. Dünyada beyaz yüzlülerden başka kimse kalmaz. Onlar da birbirlerini lakaplarıyla çağırmazlar. Beyaz yüzlülere "Ey cennetlikler!" diye, kara yüzlülere de "Ey cehennemlikler!" diye seslenirler. Dâbbetü'l-arz yeryüzüne geldiğinde nefesi nereye

[114] İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhü'l-beyân*, c. 6, s. 372.

giderse orayı kurutur. Sadece beyaz ağacı kurutamaz; çünkü yetmiş peygamberin bereketi ve şifası onunladır. Büyük cüsseli bir hayvan olarak nitelenen dâbbetü'l-arzın çıkışı ve güneşin çıkışı birbirine yakın ve batıdan olacaktır. Hangisi daha erken çıkarsa diğeri peşinden çıkacaktır.[115]

Müellif bu rivayetleri aktardıktan sonra Hz. Îsâ'nın nüzulü ve deccâlden de bahsetmekte ve şu rivayeti aktarmaktadır: "Deccâl yüzyılın başında çıkar, Îsâ inip onu öldürür ve sonra da yeryüzünde kırk sene hüküm sürer. İnsanlar ise güneş batıdan doğduktan sonra yeryüzünde yüz yirmi sene kalacaklardır." Müellife göre sonuç olarak, Benî Asfer (sarışınların çocukları) yani muhaddislerin bildirdiğine göre Frenkler, çıkıp yeryüzüne altı sene hâkim oldukları zaman yedinci senede Mehdî zuhur edecektir. Sonra sırasıyla deccâl zuhur edecek, Hz. Îsâ inecek, sonra bu dâbbe çıkacak, sonra da güneş batıdan doğacaktır. Muhaddislerin bu dâbbe çıktığı zaman Hafaza melekleri hapsedilir, kalemler kaldırılır ve bedenler/cesetler insanların amellerine şahitlik ederler sözleri de buna delâlet etmektedir. Müellife göre bu da dâbbenin çıkışı ile güneşin batıdan doğmasının birbirine çok yakın olduğunu göstermektedir. Tövbe kapısı ancak güneş batıdan doğduktan sonra kapanacaktır.[116]

Müellif bu bilgileri aktardıktan sonra hadis rivayetlerinde dâbbetü'l-arza dair; öküz başlı, domuz gözlü, fil kulaklı, dağ keçisi boynuzlu, deve kuşu boyunlu, aslan yeleli, kaplan derili, kedi böğürlü vs. şeklindeki rivayetlerin ârifler tarafından nasıl değerlendirildiğini şu şekilde aktarmaktadır: "Kimi âriflere göre bu dâbbenin sûretindeki ve mahlûkların varoluş hususiyetlerini toplamasındaki sır, onun hayvânî, şehâdî ve kevnî istidatın sûreti ve küllî hayvânî, tab'ın misâlî ve dünyevî hakikatlerin tamamını kendisinde taşımasındandır. Aynı şekilde o, unsurî olan külli berzahın sırrıdır ve ondan birbirine zıt hakîkatların sırları açığa çıkar. Nitekim küfür ve imân, taat ve isyan, insaniyet ve hayvaniyette olduğu gibidir. Ve bu, kendisinde, basiret sahipleri için sırların ve manaların bulunduğu âyet-i câmiadır."[117]

Müellif tüm bu açıklamaları yaptıktan sonra aklı başında olan insana gerekli olanın, Allah'ın ayetlerine kulak vermesi, va'd ve vaîdinden öğüt alması ve Allah'ın takdirine boyun eğmesi ve ömür bitmeden önce ölüme ve yeniden dirilmeye

[115] İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhü'l-beyân,* c. 6, s. 372.
[116] İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhü'l-beyân,* c. 6, s. 372.
[117] İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhü'l-beyân,* c. 6, ss. 372-73.

hazırlanması olduğunu belirtmekte, emirbi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münkerin terk edilmesi ile dünyanın nizamının bozulacağı ve hayrın kesilerek, kıyamet zamanının yaklaşacağını hatırlatmaktadır.[118]

Müellifin konuya yaklaşımını özetleyecek olursak, müellif dâbbetü'l-arzın cessâse olduğunu düşünmektedir. Dâbbetü'l-arzın vasıfları, faaliyetleri, çıkacağı yer ve zaman hakkında ise rivayetleri aktarmakta ve yorum yapmamaktadır. Dâbbetü'l-arzın fiziksel özellikleriyle ilgili aktardığı âriflerin görüşleri modern dönemde, rivayetlerde geçen öküz başlı, domuz gözlü, fil kulaklı, dağ keçisi boynuzlu, deve kuşu boyunlu, aslan yeleli, kaplan derili, kedi böğürlü vb. ifadelerin tek bir canlı üzerinde toplanamayacağı eleştirisine cevap mahiyetindedir diyebiliriz. Yani klasik dönem âlimlerine göre Allah dilerse bu pekâlâ mümkündür. Mamafih bu durum içerisinde çeşitli hikmetler barındırmaktadır. Müellifin bu rivayetlerin ötesinde önemli olanın insanın kendisine Allah Teâlâ'ya karşı olan sorumluluğunu ve dünyaya gönderiliş amacını hatırlatması olduğunu vurgulaması da önem arz etmektedir.

I.15. Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî – *Rûhü'l-meânî*

Şehâbeddin el-Âlûsî (ö. 1270/1854) *Rûhü'l-meânî* adlı tefsirinde Neml suresi 82. ayeti tefsir ederken dâbbetü'l-arz mefhumunu kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Rivayetlerde dâbbetü'l-arzın emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münkerin terk edildiği zaman çıkacağını bildiren müellif sonrasında o sözün gerçekleşmesinin insanların Beytullah'ın yerini ve Kur'ân'ı unutacakları vakit olacağı yönündeki rivayeti aktarmaktadır. Mamafih müellife göre yeryüzünde iyilik kalmadığı zaman dâbbe çıkacaktır. Onun çıkması Hz. Îsâ'nın, Mehdi'nin ve onlara tâbi olanların ölümünden sonra gerçekleşecektir. Müellifin verdiği bilgilere göre dâbbetü'l-arzın Hz. Îsâ Kâbe'de Müslümanlarla beraber tavaf ederken çıkacağını söyleyenler de vardır.[119] Müellifn aktardığı rivayette geçen bilgilere göre kıyamet alâmetlerinin ilki Rumlardır, ikincisi deccâl, üçüncüsü Ye'cûc ve Me'cûc, dördüncüsü Hz. Îsâ, beşincisi duman, altıncısı ise dâbbedir. Klasik dönem tefsirlerinin hemen hemen hepsinde yer verildiği gibi Âlûsî'de dâbbetü'l-arzın mümin ile kâfiri Hz. Mûsâ'nın asâsı ve Hz. Süleyman'ın mührüyle ayırt edeceğine dair rivayeti aktarmaktadır. Müellife göre dâbbetü'l-arza dair rivayetlerde bu

[118] İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhü'l-beyân*, c. 6, s. 373.
[119] Ebü's-Senâ Şehâbeddin Mahmûd b. Abdullah b. Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhü'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, thk. Mahir Habbuş, Dımaşk: Dârü'r-risâleti'l-âlemiyye, 2015, c. 20, s. 60.

dâbbenin bir tür mü yoksa tek bir varlık mı olacağına dair birçok ihtilaf vardır. Fakat rivayetlerin çoğunluğunda tek bir dâbbe çıkacağı belirtilir, doğru olan da budur.[120] Mamafih müellif, Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin (ö. 745/1344) *el-Bahrü'l-muhît* adlı tefsirinde ve Kemâleddin ed-Demîrî'nin (ö. 808/1405) ise *Hayâtü'l-hayevân* adlı eserinde yerden tek bir dâbbenin çıkmayacağını ve dâbbenin her beldede farklı bir tür olarak çıkacağını belirttikleri bilgisine de yer vermektedir.[121]

Müellifin aktardığı bilgilere göre dâbbetü'l-arzın nasıl bir varlık olacağı da ihtilaflıdır. Hz. Ali'den aktarılan: "O kuyruğu olmayan ve sakalı olan bir varlıktır" rivayetine dayandırılarak onun bir insan olduğu söylenir. Müellifin aktardığı bilgilere göre Şiîler tarafından aktarılan rivayetlere göre dâbbetü'l-arzın bizzat Hz. Ali olduğunu söyleyenlerde vardır.[122] Müellife göre her ne kadar bu tarz iddialar söz konusu olsa da doğru olan ve daha çok kabul görmüş olan görüşe göre dâbbetü'l-arz insan türünden değildir. Onun bir yılan olabileceğine dair de rivayetler vardır. Yine dâbbetü'l-arzla ilgili başının boğanın başı, gözünün domuzun gözü, kulağının filin kulağı, boynuzunun geyiğin boynuzu, boynunun devekuşunun boynu, göğsünün aslanın göğsü ve renginin kaplanın rengi vs. olacağına dair çok farklı rivayetler vardır. Kabarık tüylerden oluştuğunu, içinde tüm hayvanların renklerinden bulunduğunu ve içinde her milletten bir özellik bulunduğu da söylenir.[123] Yüzünün insan yüzü gibi geri kalan uzuvlarının da bir kuş şeklinde olacağını söyleyenlerde vardır.[124]

Âlûsî dâbbetü'l-arzın çıkış yeri hakkında birçok muhtelif görüş zikretmektedir. Bu rivayetlerde geçen bilgilere göre onun çıkma ihtimali olan yerleri şöyle özetleyebiliriz: Mescid-i Harâm'dan, Safâ'dan, Ecyâd dağından, Mekke yakınlarındaki çölün uzak bir yerindeki kumluk araziden, çölün uzak bölgelerinden ve Lût kavminin bazı şehirlerinden. Bazı rivayetlere göreyse dâbbetü'l-arzın üç çıkışının olduğu söylenir.[125]

---

[120] Şehâbeddin el-Âlûsî, *Rûhü'l-meânî*, c. 20, s. 61.
[121] Krş. Ebü'l-Bekâ Kemâleddin Muhammed b. Mûsâ b. Îsâed-Demîrî, *Hayâtü'l-hayevân*, nşr. İbrâhim Sâlih, Dımaşk: Dârü'l-beşâir, c. 2, ss. 292-318; Ebû Hayyân Esîrüddin Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Ceyyânî el-Gırnâtî el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhît*, nşr. Fadi el-Mağribî, Dımaşk: Dârü'r-risâleti'l-âlemiyye, 2015, c. 16, ss. 476-78.
[122] Şehâbeddin el-Âlûsî, *Rûhü'l-meânî*, c. 20, s. 62.
[123] Şehâbeddin el-Âlûsî, *Rûhü'l-meânî*, c. 20, s. 63.
[124] Şehâbeddin el-Âlûsî, *Rûhü'l-meânî*, c. 20, s. 63.
[125] Şehâbeddin el-Âlûsî, *Rûhü'l-meânî*, c. 20, s. 64-65.

Âlûsî dâbbetü'l-arzın şu anda yaratılmış olup olmadığı hakkında da farklı görüşler olduğunu beyan etmektedir. Kimilerine göre dâbbetü'l-arz çıkacağı zaman yaratılacaktır. Kimilerine göreyse dâbbetü'l-arz şu anda yaratılmıştır fakat henüz çıkış emri gelmemiştir. Bazıları ise dâbbetü'l-arzın kendilerinden önce gelen peygamberlerin saltanatı sırasında yaratıldığını iddia etmişlerdir.[126]

Müellif dâbbetü'l-arza dair birçok rivayet aktardığını fakat bu rivayetlerin sahih olup olmadıklarına bakmadığını, doğru olsun yanlış olsun sadece insanların bu konu hakkındaki meraklarını gidermek için rivayetleri sıraladığını belirtmekte ve bu varlık hakkında, Allah'ın âhir zamanda yeryüzünden çıkaracağı, insan türünden olmayan uzun bacaklı büyük bir varlık olacağı açıklamasında bulunmaktadır. Müellife göre, Allah'ın yerden bir dâbbe çıkarırız diyerek yere vurgu yapması da dâbbetü'l-arzın yaratılışının üreme yoluyla değil böceklerin yaratılması gibi olduğunu göstermektedir.[127] Âlûsî devamında dâbbetü'l-arzla ilgili "tükellimühum" ibaresinin yaralamak mı yoksa konuşmak manasına mı geldiğiyle ilgili birçok rivayet aktarmaktadır.[128] Fakat bu rivayetler genel itibariyle klasik dönem tefsirlerinde geçen rivayetlerle paralellik arz ettiği için burada ele almayacağız. Görüldüğü üzere Âlûsi dâbbetü'l-arz hakkında birçok muhtelif rivayeti sıralamakta ve bunları aktarmasının nedeninin aktardığı rivayetlerin tamamının sahih olmasının değil bu konuyu merak edenlerin merakını gidermek olduğunu belirtmekte ve dâbbetü'l-arzın bir insan olamayacağını vurgulamaktadır.

Değerlendirme

Klasik dönem müfessirlerinin dâbbetü'l-arz mefhumuna dair yaptıkları yorumları özetleyecek olursak Taberî, Semerkandî ve İbnü'l-Cevzî konuya dair rivayetleri zikretmekle yetinmişlerdir. Mamafih herhangi bir yorumda bulunmamışlardır. İbn Kesîr ise konuya dair rivayetleri sıralarken aynı zamanda rivayetlerin sıhhat durumları hakkında bilgilendirmeler yapmaktadır. Râzî ise konu hakkındaki rivayetleri sıralamakla beraber bu rivayetlerin sıhhat durumlarına bakılması gerektiği ve konu hakkındaki rivayetler sahih değilse bunlara iltifat edilmemesi gerektiğini belirtmektedir. Vâhidî ise konu hakkındaki rivayetlerin ekseriyetini aktarmakla beraber dâbbetü'l-arzın fiziksel özelliklerine dair rivayetleri

[126] Şehâbeddin el-Âlûsî, *Rûhü'l-meânî*, c. 20, s. 65.
[127] Şehâbeddin el-Âlûsî, *Rûhü'l-meânî*, c. 20, s. 66.
[128] Şehâbeddin el-Âlûsî, *Rûhü'l-meânî*, c. 20, ss. 67-70.

zikretmemektedir. Dâbbetü'l-arza dair bir yorumda da bulunmamaktadır. Nesefî de klasik dönem müfessirlerin çoğunluğunun tutumuyla paralel bir şekilde rivayetleri yorumsuz olarak aktarmaktadır. Sadece dâbbetü'l-arzın "İnsanlar Allah'ın ayetlerine inanmıyorlardı" ifadesini "İnsanlar benim çıkacağıma inanmıyorlardı" şeklinde de söyleyebileceğini yani burada ayetten kastın bizzat dâbbetü'l-arzın kendisi olabileceğini savunmaktadır. Beydâvî de bu konuda Nesefiyle aynı yorumu yapmaktadır. Beyzâvi'ye göre dâbbetü'l-arzın insanların inanmayacağını söyleyeceği Allah'ın ayetleri bizzat Kur'ân'ın kendisi ya da dâbbetü'l-arzdır. İmam Mâtürîdî ise dâbbetü'l-arzın konuşmasını ayette ve hadislerde haber verildiği için nübüvvetin bir ispatı olarak yorumlamaktadır. Ebüssuûd ve Zemahşerî'ye göre dâbbetü'l-arz deccâl için casusluk yapacağı anlatılan cessâsedir. İbnü'l-Arabî'ye göre ise dâbbetü'l-arz vücudu ile organları arasında orantısızlık bulunan korkunç bir varlıktır. Kurtubî ise dâbbetü'l-arza dair birçok muhtelif görüşü sıralamakla beraber bu görüşler arasında en doğru olanın dâbbetü'l-arzın Salih'in (a.s) devesinin yavrusu olduğu görüşü olduğunu belirtmektedir.

Bursevî ise dâbbetü'l-arzın deccâle ait haberleri kendisinde sakladığı için cessâse ismini aldığını belirtmektedir. Dâbbetü'l-arzın fiziksel özellikleriyle ilgili rivayetlerin ise hikmetinin ârifler tarafından açıklandığını belirtmektedir. Müellif tüm bu açıklamaları yaptıktan sonra aklı başında olan insana gerekli olanın, Allah'ın ayetlerine kulak vermesi, va'd ve vaîdinden öğüt alması ve Allah'ın takdirine boyun eğmesi ve ömür bitmeden önce ölüme ve yeniden dirilmeye hazırlanması olduğunu belirtmekte, emirbi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münkerin terk edilmesi ile dünyanın nizamının bozulacağı ve hayrın kesilerek, kıyamet zamanının yaklaşacağını hatırlatmaktadır. Dâbbetü'l-arzın vasıfları, faaliyetleri, çıkacağı yer ve zaman hakkında ise rivayetleri aktarmakta ve yorum yapmamaktadır. Âlûsî ise dâbbetü'l-arza dair birçok rivayeti yorumsuz olarak sıralamakta fakat onun insan olabileceği hatta şiilere göre Hz. Ali olabileceği görüşünü eleştirmektedir. Dâbbetü'l-arzın insan türünden bir varlık olmayacağını savunmaktadır. Mamafih konu ile ilgili rivayetlerin sıhhat derecesine bakılması gerektiğini kendisinin bu rivayetleri yalnızca insanların merakları giderilsin diye sıraladığını belirtmektedir.

Hülasa klasik dönem müfessirlerleri dâbbetü'l-arz mefhumunu tefsir ederken ekseriyetle konuyla ilgili rivayetleri sıralamakla yetinmektedirler. Neml suresi 82. ayet dâbbetü'l-arzın bir kıyamet alâmeti olarak ortaya çıkacağı dışında bir bilgi ihtiva

etmediği ve bu ayet dışında kıyamet alâmeti olarak zikredilen dâbbetü'l-arz hakkında başka bir ayet de bulunmadığı için müfessirler konuyu çoğunlukla hadis eksenli ele almışlardır. Rivayetlerde geçen bilgiler dâbbetü'l-arzın nasıl bir varlık olduğuna ışık tutmak bir yana, hepsi bir arada düşünüldüğünde oldukça kafa karıştırıcı görünmektedir. Nitekim hem bir kaya deliğinden çıkacak kadar küçük hem iki ekleminin arası on iki arşın olan, öküz başlı, domuz gözlü, fil kulaklı, dağ keçisi boynuzlu, deve kuşu boyunlu, aslan yeleli, kaplan derili, kedi böğürlü, koç kuyruklu ve deve tabanlı bir varlık tahayyül etmek oldukça güçtür. Bu noktada, onun zaten olağanüstü bir varlık olduğu için bu niteliklere sahip olabileceği şeklinde bir eleştiri gelebilir. Zira böyle bir şeyin mümkün olup Allah'ın dilerse kıyameti bildirmek için böyle bir canlı yaratabileceği söylenebilir. Fakat burada mühim olan bu rivayetlerin sıhhat durumlardır. Bu yüzden çalışmamızın ikinci kısmında dâbbetü'l-arz mefhumunu hadis kaynaklarından inceleyeceğiz

İKİNCİ BÖLÜM

KLASİK HADİS KAYNAKLARINDA DÂBBETÜ'L-ARZ

Kur'ân-ı Kerim'de sadece isim olarak zikredilip nitelikleri zikredilmeyen dâbbetü'l-arzın hadislerde tafsilatlı bir şekilde tasvir edilerek anlatıldığını belirtebiliriz. Öncelikle Ehl-i sünnet mezhebi tarafından en sağlam hadis kaynakları olarak kabul edilen *Kütüb-i Sitte*'deki rivayetlerle ilgili genel bir çerçeve çizecek olursak; bu altı kitap içerisinde Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'i ile Nesâî'nin *es-Sünen*'inde dâbbetü'l-arza dair herhangi rivayetin bulunmaması oldukça dikkat çekicidir. Müslim'in *el-Câmiu's-sahîh*'i ile Ebu Dâvûd'un *es-Sünen*'inde ise aşağıda verdiğimiz rivayetlerden de anlaşılacağı üzere dâbbetü'l-arzın özelliklerinden bahsedilmeksizin sadece ortaya çıkışı kıyamet alâmeti olarak zikredilmektedir. Yani aslında Kur'ân-ı Kerim'deki tavır devam ettirilmektedir. İbn Mâce ve Tirmizî'nin *Sünen*'lerinde yer alan rivayetlerde ise dâbbetü'l-arza dair bazı tasvirlere de yer verildiği görülmektedir. *Kütüb-i Tis'a* eserleri arasında yer alan Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde de dâbbetü'l-arza dair bazı tasvirlere yer verilmektedir. Dâbbetü'l-arz ile ilgili hadisleri incelerken öncelikle dâbbetü'l-arz hakkında detay verilmeksizin sadece Kur'ân-ı Kerim'de de belirtildiği üzere bir kıyamet alâmeti olarak zuhur etmesinin vuku bulacağıyla ilgili rivayetleri inceleyeceğiz. Ardından dâbbetü'l-arzın çıkış zamanı, çıkış mekânı, görevi ve çıktıktan sonraki durumla ilgili rivayetleri inceleyeceğiz.

II.1. Dâbbetü'l-arz ile İlgili Detaya Girilmeksizin Sadece Kıyamet Alâmeti Olarak Zuhur Edeceğini Zikreden Hadisler

Abdullah b. Amr'dan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "İlk çıkacak kıyamet alâmeti güneşin battığı yerden doğması ve kuşluk vakti dâbbenin insanların arasına çıkmasıdır. Hangisi önce çıkarsa öteki de hemen onun izinde olacaktır."[129]

[129] Müslim, "Fiten", 118; Ebû Dâvûd, "Melâhim", 12; İbn Mâce, "Fiten", 32.

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Üç şey çıkmadan önce "kişi iman etmemiş ise o kişiye artık imanı fayda vermeyecektir: Deccâl, dâbbetü'l-arz ve güneşin batıdan doğması."[130]

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Deccâl, duhân, dâbbetü'l-arz, güneşin battığı yerden doğması, umumî fitne (kıyamet) ve birinizin hassaten başına gelecek vakıadan (kişinin ölümü) önce olmak üzere altı şeyden önce amellerde acele ediniz."[131]

Huzeyfe b. Üseyd el-Gıfarî'den rivayet edildiğine göre; "Bir gün Resulullah (s.a.v) bize baktı. Aramızda bir şey konuşuyorduk. Bize: «Ne konuşuyorsunuz?» dedi. Dedik ki: «Kıyameti konuşuyoruz.» Resûlullah şöyle buyurdu: «Kıyametten önce on alâmet görmedikçe kıyamet kopmayacaktır.» Resûlullah'ın (s.a.v) zikrettiği on alâmet şunlardı: Duman, deccâl, dâbbetü'l-arz, güneşin batıdan doğması, Meryem oğlu Îsâ'nın (a.s) inmesi, Ye'cûc ve Me'cûc, biri doğuda, biri batıda biri de Arap yarımadasında olmak üzere üç yer çöküntüsü. Bu alâmetlerin sonuncusu ise Yemen'den çıkacak olan bir ateştir. Bu ateş insanları göç ettirecek ve haşr olacakları yere doğru sürükleyecektir."[132]

II.2. Dâbbetü'l-arz'ın Çıkış Mekânıyla İlgili Hadisler

Ebû Serîha el-Ensârî'den (Huzeyfe b. Üseyd) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Dâbbenin zaman içinde üç çıkışı vardır: Bâdiye'nin uzağında Yemen'in ucundan çıkar. Fakat onun çıktığına dair haber köye veya Mekke'ye varmaz. Uzun zaman gizlenir. Sonra bir kere daha çıkar ve bu kez onun çıkış haberi çöllerde yayılır ve Mekke'ye de ulaşır. Yine uzun zaman gizlenir. Sonra insanlar, Allah nezdinde en şerefli ve en büyük mescideyken (Allah'ın katında mescidlerin en yücesi Mescid-i Harâm'dır), bu dâbbe, Rükn-i Esved ile Benî Mahzûm arasından, yani (haremden çıkanın sağına doğru olan yerdir) çıkar. Başından toprağı silkerken bağırması muhakkak insanları çok korkutur ve paniğe uğratır. Bunun üzerine insanlar

[130] Müslim, "Îmân", 249; Tirmizî, "*Tefsir*", 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, şrh. Ahmed Muhammed Şakir, Kahire: Dârü'l-Hadis, 1995, c. 2, s. 446.
[131] Müslim, "Fiten", 128, 129; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, , c. 2, ss. 324, 337, 372.
[132] Müslim, "Fiten", 39-40; Ebû Dâvûd, "Melâhim", 12; Tirmizî, "Fiten", 21.

onun yanından çeşitli yönlere kaçışırlar. Fakat kendilerinin Allah'ı âciz bırakmayacaklarına inanan müminlerden bir topluluk koşmayıp dâbbenin yanında kalmaya devam ederler. Bu dâbbe önce onlardan başlayarak yüzlerini parlatır. Hatta onların yüzlerini en parlak yıldız gibi parlatır ve yanlarından ayrılır. Sonra bu dâbbe dönüp yeryüzünde hareket eder. Artık ona ne takip eden yetişebilir ne de kaçan kurtulabilir. Hatta kişi ondan sığınarak namaza durur. O da bunun arka tarafından yanına gelir ve: «Ey filanca! Şimdi mi namaz kılıyorsun?» der ve yönelip yüzünü damgalar. Sonra da çekip gider. (O zamanda) insanlar mallarda müşterek, şehirlerde barış halinde olurlar ve müminler kâfirlerden ayırt edilerek tanınırlar. Hatta mümin kimse: «Ey kâfir! Bana hakkımı edâ et», yani ver, diye hitap eder. Kâfir de: «Ey mümin! Sen de bana hakkımı ver» der."[133]

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Allah Resûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Cilâd ne kötü bir vadidir?" Bunu iki veya üç kez tekrarladı. "Neden ya Resûlulllah" diye sorduklarında, şöyle buyurdu: "Çünkü oradan dâbbe çıkıp üç defa haykırdıktan sonra doğu ile batı arasındaki insanların tümünü damgalayacaktır."[134]

Huzeyfe b. Üseyd'den rivayet edildiğine göre: Allah Resûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Dâbbe, mescitlerin en büyüğünden çıkacaktır. Tam onlar o haldeyken, yer sarsılacak ve gök yarılacaktır. İbn Uyeyne dedi ki: "İmam, dâbbenin çıkmadığını insanlara bildirmek üzere hacca gönderilecek, imam topluluktan ayrıldıktan sonra ise dâbbe çıkmış olacak."[135]

İbn Büreyde'den rivayet edildiğine göre; "Allah Resûlü (s.a.v) beni Mekke yakınlarında çölde bir yere götürdü. Birde baktım çevresi kumluk kuru bir yerdeyiz. Allah Resûlü (s.a.v): «İşte dâbbetü'l-arz şu yerden çıkacak» buyurdu. Baktım orası bir karışa göre başparmakla işaret parmağı arası kadar bir yerdi." İbn Büreyde der ki: "Birkaç sene sonra hacca gittim. Bana kendisine ait bir asâyı gösterdi. Baktım benim şu asâma göre şu kadardı."[136]

---

[133] Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr,* nşr. Hamdi Abdülmecid Selefî, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1984, c. 3, ss. 173-174.

[134] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat,* Kahire: Daru'l-Haremeyn, 1415, c. 4, s. 319.

[135] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat,* c. 2, s. 176.

[136] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* c. 5, s. 357; İbn Mâce, "Fiten", 30.

II.3. Dâbbetü'l-arz'ın Yapacaklarıyla İlgili Hadisler

Ebû Ümâme'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Dâbbe çıkıp herkesin alnını damgalayacak. Sonra (damgalılar) aranızda yaşayacak. Hatta deve satın alan birine başka biri: «Bunu kimden satın aldın?» diye soracak da o: «Alnı damgalı olanların birinden satın aldım» diyecektir."[137]

Abdullah b. Ömer'den şöyle rivayet edilmiştir; "Hz. Peygamber'in (s.a.v) söylediği yeri göstereyim mi? Dâbbetü'l arz buradan çıkacak ve Safâ'daki bir yarığa asâsı ile vuracak. Elbette üçte biri çıkacak (bir atın gidebileceği yol kadar), dâbbetü'l-arzdan insanlar mescidlere kaçacak. Dâbbetü'l-arz onlara «Siz zannediyor musunuz ki mescidler benden kurtaracak» diyerek onları mühürleyecek, insanlar şehirlerde dolaşacaklar. İnsanları «Ey kâfir!», «Ey mümin!» diye ayırt edersin."[138]

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v), şöyle buyurmuştur: "Dâbbetü'l-arz denilen yaratık kıyamete yakın çıktığında beraberinde Süleyman'ın (a.s) mührü ve Mûsâ'nın (a.s) asâsı da bulunacaktır. Müminin yüzü pırıl pırıl olacak, kâfirin burnu da mühürle mühürlenecektir. Bu yüzden bir yerde oturanlar birbirini tanıyacaklar ve «Bu mümindir, bu da kâfirdir» diyebilecektir."[139]

II. 4. Dâbbetü'l-arz Çıktıktan Sonraki Durumla İlgili Hadisler

Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "… İblis secdeye kapanarak: «Ey tanrım! Dilediğine secde etmemi emret!» diyecek, zebâniler başına toplanarak ona: «Ey efendimiz kime feryat ediyorsun?» deyince o: «Ben Rabbimden, ancak dirilme gününe kadar bana mühlet veresini istemiştim. İşte güneş battığı yerden doğdu ve bu, bilinen vakittir.» diye cevap verecektir. Şeytanlar yeryüzünde açıkça dolaşmaya başlayacak hatta bir kişi: «İşte beni azdıran yakın şeytanım buydu! Onu rezil rüsva eden Allah'a hamdolsun.» diyecektir. Dâbbetü'l-arz çıkıp, kendisini öldürünceye kadar şeytan secde halinde ağlamaya devam edecektir. O günden sonra müminler kırk sene her istedikleri kendilerine verilerek rahatlık içinde yaşayacaklar ve o dâbbeden sonra kırk sene kendileri için

[137] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 5, s. 268.
[138] Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsılî, *Müsned*, nşr. Hüseyin Selim Esed, Dımaşk: Dârü'l-Me'mûn li't-türâs, 1986, c. 10, s. 67.
[139] İbn Mâce, "Fiten", 31; Tirmizî,"Tefsîr", 27; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 2, ss. 295, 491.

tamamlanacaktır. Sonra ölüm onlara hızlıca geri dönecek de, artık bir mümin kalmayacaktır. Kâfirler: «Biz müminlerden korkuyorduk. Artık onlardan kimse kalmadı, nasıl olsa bizim de tövbemiz kabul olmayacak!» deyip, yollarda hayvanlar gibi çiftleşeceklerdir. Onlardan biri, annesini, kız kardeşini ve kızını götürüp yolun ortasında onlarla ilişkiye girecek, biri üzerinden kalkıp diğeri inecek de bu, kötü karşılanmayacak ve bu halin değiştirilmesi istenmeyecektir. O gün onların en iyisi: «Yoldan biraz kenara çekilseydiniz, güzel olurdu!» diyendir. Bu durum böylece devam ederek artık nikâhtan hiçbir çocuk doğmayacak hale gelecektir. Sonra Allah Teâlâ, kadınları otuz sene kısır edecek de, yaşayanların tümü, insanların en şerlileri olan zina çocuğu olacaklar, kıyamet de onlar üzerine kopacaktır!"[140]

Abdullah b. Amr'dan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Güneş batıdan doğduğu zaman İblis secdeye kapanarak: «Tanrım! Bana emret, kimi istersen ona secde edeyim!» diye seslenecek. Zebânileri başına toplanarak: «Ey onların (şeytanların) efendisi! Bu feryat da ne?» deyince, o: «Ben Rabbimden ancak beni bilinen bir vakte kadar ertelemesini istemiştim, işte bilinen vakit budur!» diyecek. Dâbbetü'l-arz, Safâ tepesindeki bir yarıktan çıkacak, ilk adımını Antakya'ya atacak. Sonra İblis'e gelerek, onu tokatlayacaktır."[141]

Abdullah b. Amr'dan (r.a) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Îsâ (a.s) ve ashabının, Ye'cûc ve Me'cûc aleyhine duaları kabul olacak. Sonra o kadar yaşayacaklardır ki, güneşin batıdan doğduğu geceyi isteyeceklerdir. Dâbbetü'l-arzın çıkışından sonra onlar kırk sene emniyet ve nimet içinde bunun tadını çıkaracaklardır."[142]

Değerlendirme

Yukarıda zikrettiğimiz rivayetlerde de görüldüğü üzere dâbbetü'l-arzın vasıflarına dair bilgiler içermeyip sadece bir kıyamet alâmeti olarak zuhur edeceğini zikreden hadislerde kıyamet alâmetleri sayılırken; "Siz on alameti görmedikçe kıyamet

[140] Müslim, "Fiten", 21; İbn Mâce,"Fiten", 33; Tirmizî,"Fiten",59; Ebû Dâvûd, "Melâhim", 14; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat,* c. 1, s. 98-99; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Hâkîm en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn,* Beyrut: Dâru'l maârif, ts., c. 4, ss. 19-520.

[141] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat,* nşr. Mahmûd b. Ahmed et-Tahhân, Riyad: Mektebetü'l-maârif, 1985, c. 1, s. 99.

[142] Nuaym b.Hammâd, *Kitâbü'l-Fiten,* c. 2, s. 655.

kopmaz.", "Büyük hadiseler yedidir.", "Altı şeyden önce amellerde acele ediniz.", "Beş şey vardır ki hangisinin ayetlerin (kıyamet alametlerinin) ilki olduğunu bilmiyorum.", "Üç şey çıkmadan önce insan tövbe edebilir." şeklinde ifadeler kullanılmaktadır. Yani büyük kıyamet alâmetlerinin sayısı üç, beş, yedi, altı, on şeklinde zikredilmiştir. Bunları rivayetler arası bir çelişki olarak değil de, Hz. Peygamber'in (s.a.v) bulunduğu ortama göre alâmetlerin bazılarına yönelik vurgusu olarak görmeliyiz. Diğer bir deyişle Hz. Peygamber (s.a.v) bazı durumlarda bu alâmetlerin üçüne, bazen altısına vurgu yapma ihtiyacı hissetmiş olabilir. Fakat burada önemli olan husus bu alâmetlerin sayısından ziyade vuku bulacaklarının haber verilmiş olması ve verdiğimiz rivayetlerin tamamında dâbbetü'l-arzın zikredilmiş olmasıdır.

Dâbbetü'l-arza dair çıkış yeri, kaç kere çıkacağı, neler yapacağı, boyutu vb. bilgiler ihtiva eden rivayetlerde sıhhat açısından problemli olan rivayetler mevcuttur.[143] Mamafih rivayetlerin bir kısmı ise mevkûf[144] veya müdreçtir.[145] Böyle olunca konuyla ilgili rivayetlerde râvinin katkısı ile hadisin manasının sınırlandırılması, somutlaştırılması kaçınılmaz hale gelmiş olmaktadır.[146] Yani bir rivayet merfû değilse Hz. Peygamber'in (s.a.v) sözü olmaktan çıkıp sahâbînin Hz. Peygamber'in (s.a.v) sözünden anladığına dönüşmektedir. Nitekim konumuz da gaybî bir mesele olduğu için bu zeminin oluşmasına oldukça elverişlidir.

Dâbbetü'l-arzın çıkış yeriyle ilgili rivayetlerde geçen bilgileri özetleyecek olursak; üç çıkış yerinin olacağını bildiren rivayetler kahir ekseriyette olmakla beraber, zuhur edeceği yerlerin tek tek zikredildiği rivayetler de mevcuttur. Rivayetlerde bu çıkış yerleri şu şekildedir: Bâdiye'nin uzağından, Yemen'in ucundan, Rükn-i Esved ile Benî Mahzûm arasından, Ecyâd vadisinden, Mekke yakınlarında bir çölden, mescidlerin en şereflisi olan Mescid-i Harâm'dan. Rivayetlerde dâbbetü'l-arzın ilk çıkacağı yerle ilgili

---

[143] Bk. Ebü'l-Hasan Nûreddin Ali b. Ebû Bekir b. Süleyman el-Heysemî, *Mecmaʿu'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1412, c. 8, s. 15; Muhammed Nâsırüddin el-Elbânî, *Sahîh ve daîfü'l-Câmiʿi's-sagîr ve ziyâdetühû,* Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, ts., c. 1, s. 611.

[144] İsnadı Hz. Peygamber'e ulaşmadan sahâbîde durmuş veya durdurulmuş hadisler olarak tarif edilir ve sahâbînin söz, fiil ve takrirlerine dair rivayetlere bu isim verilir. Bk. Abdullah Aydınlı, "Mevkuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004, c. 29, ss. 437-438.

[145] Senedinde veya metninde bir fazlalık bulunan hadislere denir. Bk.Mehmet Efendioğlu, "Müdrec", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020, c. 31, ss. 472-473.

[146] Bk. İlyas Çelebi, *İtikadi Açıdan Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler*, İstanbul: Kitabevi, 2000, s. 77.

bilgiler pek tutarlı olmasa da hemen hemen hepsinde dâbbetü'l-arzın yeryüzünün tamamına dağılacağı bilgisinin mevcut olduğu belirtilebilir.

Rivayetlerde dâbbetü'l-arzın yapacağı işler sıralanırken insanları mühürleyecek olması da sıklıkla tekrar edilmektedir. Bu mührün müslüman ve kâfiri herkesin tanıyabileceği şekilde ayırt edeceği belirtilmektedir. Rivayetlerde zikredilen bilgilere göre dâbbetü'l-arz bu mühürleme işlemini yaparken yanında Hz. Süleyman'ın (a.s) mührü ve Hz. Mûsâ'nın (a.s) asâsı da olacaktır ve asâ ile müminin yüzünü parlatacak, mühür ile kâfiri damgalayacaktır. Kanaatimizce bu tasvirler gerçek manada anlaşılabileceği gibi mecaz olarak anlaşılmaya da müsaittir. Yani dâbbetü'l-arz çıkınca müminle kâfir ayırt edilebilir, çünkü ayette "*Daha önce inanmamış yahut inancı kendisine iyilik kazandırmamış kimseye, rabbinden bazı işaretlerin geldiği gün iman etmesi kendisine fayda sağlamaz.*"[147] şeklinde geçmektedir. Yani mümin ile kâfir artık tövbe geçerli olmadığı için bir şekilde ayırt edilmiş olacaktır fakat bunun ne şekilde gerçekleşeceği bilgisi kesinlik arz etmemektedir.

Rivayetlerde dâbbetü'l-arzın geliş vazifesi olarak ise emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker zikredilmektedir. Nitekim klasik tefsir kaynaklarının konu hakkındaki yaklaşımını ele aldığımız bir önceki bölümde de zikredildiği üzere bu husus ayette "*O, onlara insanların ayetlerimize kesin olarak inanmadıklarını söyler.*"[148] şeklinde zikredilmektedir. Rivayetlerin ihtiva ettiği bilgileri tekrar edecek olursak dâbbetü'l-arz âlimlerin azaldığı, Kur'ân'ın unutulduğu, insanlar arasında fitne ve fesadın arttığı bir sırada çıkacaktır.

Dâbbetü'l-arzın fizikî özellikleriyle ilgili klasik tefsir kaynaklarında sıklıkla zikredilen rivayetler gibi dâbbetü'l-arzla ilgili fazla teferruat ihtiva eden rivayetlere şüpheli yaklaşılması gerektiği kanaatinde olduğumuz ve tefsir kaynaklarında yeterince yer verdiğimiz için çalışmamızın bu kısmında bu rivayetlere yer verilmemiştir. Mamafih Kur'ân-ı Kerim'de mesele müphem bir şekilde ele alınmaktadır ve Hz. Peygamber (s.a.v) de gaybı Allah'tan başkasının bilemeyeceğine sıklıkla vurgu yapmaktadır. Bu rivayetler Allah'ın Hz. Peygamber'e (s.a.v) gaybla ilgili bildirdikleridir şeklinde bir yorum yapılabilir fakat burada da karşımıza dâbbetü'l-arzla

[147] el-En'âm 6/158.
[148] en-Neml 27/82.

ilgili çok fazla teferruat ihtiva eden hadislerin sıhhat problemi çıkmaktadır. Nitekim özellikle dâbbetü'l-arzın çıkış yeriyle ilgili hadislerin zayıf olduğu görülmektedir.[149] Kur'ân-ı Kerim kıyamet alâmetlerinden bahsederken müphem ve sembolik ifadeler kullandığı gibi Hz. Peygamber (s.a.v) de kıyametten bahsederken genellikle müphem ve sembolik ifadeler kullanmıştır. Dâbbetü'l-arzın da insanların daha önce görmediği, kıyamette görecekleri bir varlık olduğu düşünülecek olursa sembollerle anlatılmış olma ihtimalinin kuvvetle muhtemel olduğu görülmektedir. Mamafih insanlar soyutu tam manasıyla kavrayamadıkları için nesneleri somutlaştırma eğilimindedirler. Hz. Peygamber (s.a.v) de insanların somutlaştırmaya olan ihtiyacını bildiği için bu şekilde bir anlatıma başvurmuş olabilir veyahut başlangıçta da söylediğimiz gibi bu rivayetlerin bir kısmı râvilerin Hz. Peygamber'in (s.a.v) aktardığı müphem ifadelerden anladıklarını aktarmaları sonucunda oluşmuştur. Yahut da o dönemki halkın anlayışını yansıtmaktadır. Hz. Peygamber'den (s.a.v) aktarılan dâbbetü'l-arzla ilgili rivayetlerde sembolik bir anlatımın olduğu kabul edildiği takdirde bu rivayetlerdeki asıl maksadın dâbbetü'l-arzın bizim müşahede ettiğimiz türden bir varlık olmayıp olağan dışı bir varlık olduğunu açıklamak olduğu anlaşılmaktadır.[150] Dâbbetü'l-arza dair rivayetlerde yapılan dâbbe tasviri ile İncil'de geçen bir canavarın özelliklerinin neredeyse tıpatıp benzemesi bu rivayetlere isrâiliyattan bilgiler katılmış olma ihtimalini de düşündürmektedir.[151]

Sonuç olarak şöyle denebilir dâbbetü'l-arzın varlığı ayetle sabit olduğu gibi hadislerde de mütevatir derecesindedir. Nitekim dâbbetü'l-arzın varlığı ayetle sabit olduğu için tartışmaya açık değildir. Fakat varlığı kesin olan dâbbetü'l-arzın mahiyeti, ne zaman, nerede ve nasıl çıkacağıyla ilgili rivayetler kesinlik içermemektedir. Bu sebeple dâbbetü'l-arza gaybî bir mesele olarak yaklaşarak onu kıyamet alâmetlerinin hikmetleri içerisinde değerlendirmek gerekmektedir. Konuyla ilgili sahih olmayan rivayetlerin bu kadar yayılmasının temel nedeninin ise insanların gayba ve bilenmeyene dair duydukları merak duygusu olma ihtimali kuvvetle muhtemeldir. Burada unutulmaması gereken bir hususta rivayetleri incelerken ve değerlendirirken önemli

[149] Dâbbetü'l- arz ile ilgili rivayetlerin detaylı bir incelemesiyle ilgili bk. Enes Çalık, *Kıyâmetin Büyük Alâmetleri ile İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2011, s. 91-102.
[150] Bk. Çelebi, *İtikadi Açıdan Uzak ve Yakın Gelecekle ilgili Haberler*, ss. 77, 138-139.
[151] Bk. Vahiy 12-13.

olanın bu rivayetlerin Hz. Peygamber'e (s.a.v) aidiyetinin tespit edilmesi olduğudur. Nitekim rivayet hadis ilminin belirlediği ölçütlere göre sahihlik vasfını taşıyorsa zorlama te'villere gerek yoktur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KLASİK KELÂM LİTERATÜRÜNDE DÂBBETÜ'L-ARZ

Dâbbetü'l-arzın zuhuru ayetle sabit olduğu ve sahih hadislerde de dâbbetü'l-arz kıyamet alâmetlerinin arasında zikredildiği için sistematik akâid ve kelâm kitaplarında kıyamet alâmetleri zikredilirken dâbbetü'l-arzın zuhuruna da yer verilmektedir. Daha önceki bölümlerde zikredildiği üzere, her ne kadar hakkında ayet bulunsa da dâbbetü'l-arz ile neyin kast edildiği hususunda müphemlik bulunduğundan mefhum hakkında zaman zaman te'vile başvurulmuştur. Mamafih klasik dönem kelâm literatüründe konu ele alınırken dâbbetü'l-arzla ilgili nakillerin genel olarak yorumdan kaçınılarak verildiğini belirtebiliriz. Yani meseleye ekseriyetle vahiy eksenli yaklaşılmaktadır. Esasında meselenin mümkinâttan olduğu ve gaybî bir mesele olduğu hususu vurgulanmaktadır. Meselenin mümkinâttan olmasına yapılan vurgunun nedeninin Ehl-i sünnet kelâmcılarına göre özellikle sem'iyyat bahislerinde önemli olanın bir hükmün aklen mümkün olması olarak görülmesine bağlayabiliriz. Nitekim Ehl-i sünnet mütekellimlerine göre bir şey aklen mümkün olduktan sonra o şeyin olağanüstü olması hiçbir şeyi değiştirmez. Eğer konuyla ilgili güvenilir bir nakil bulunuyorsa nakil evvel, akıl müevveldir. Yani aklen mümkün olmadığı halde bir hüküm nakilde varsa naklin güvenilirliği araştırılır ve akla uygun olarak te'vil edilir. Dâbbetü'l-arzla ilgili nakillere de bu çerçevede yaklaşıldığını belirtebiliriz.

III. 1. Mütekâmil Eserlerde Dâbbetü'l-arz

Sistematik kelâm kitabı yazan müelliflerden, Mu'tezile kelâmcıları da dâhil olmak üzere, Eş'arî (ö. 324/936), Mâtürîdî (ö. 333/944), Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî (ö. 493/1100), Ebü'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1115), Nureddin es-Sâbûnî (ö. 580/1184) gibi mütekaddim; Âmidî (ö. 631/1233), Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), Adudüddin el-Îcî (ö. 756/1355) gibi müteahhir Sünnî âlimler de yazdıkları eserlerde kıyamet alâmetlerine ve dolayısıyla dâbbetü'l-arza yer vermemektedirler.

Mamafih kıyamet alâmetlerine ilk yer veren eserden biri, klasik dönem İslam akâidine dâir yazılmış ilk sistematik eserlerden biri olan ve İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (ö. 150/767) tarafından kaleme alınan *el-Fıkhu'l-ekber* adlı eserdir. Mezkûr eserde kıyamet alâmetleriyle ilgili "Deccâl'in, Ye'cûc ve Me'cûc'ün ortaya çıkması, güneşin

batıdan doğması, Hz. İsa'nın gökten inmesi ve sahih haberlerde bildirilen kıyamet alâmetlerinin hepsi de haktır."[152] ifadesine yer verilmektedir. Görüldüğü üzere mezkûr eserde dâbbetü'l-arz doğrudan zikredilmemekle beraber "sahih haberlerde bildirilen kıyamet alâmetlerinin hepsi de haktır." ifadesinden ötürü bu kapsamda ele alınabilir. Fakat yine de hadislerde genel olarak birlikte zikredilen bu kıyamet alâmetleri arasında dâbbetü'l-arzın zikredilmemesi oldukça dikkat çekicidir. Zikredilen alâmetlerinse ortaya çıkış zamanı ve nitelikleri hakkında herhangi bir rivayete yer verilmeyip herhangi bir yorumda da bulunulmamıştır. Sadece hak olarak kabul etmemiz gerektiği belirtilmiştir.

Ebû Hanîfe'nin itikâdi görüşlerini *el-Usûlü'l-münîfe li'l-İmâm Ebî Hanîfe* adlı eserde cemeden Beyâzîzâde Ahmed Efendi (ö. 1098/1687) bu eserini "Eşratü's-sâa" başlığı ile bitirmektedir. Mamafih *el-Fıkhu'l-ekber*'den farklı olarak kıyamet alâmetleriyle ilgili üçü İmam Ebû Hanîfe'nin *Müsned*'inden alınmış olmak üzere dört tane rivayet zikretmektedir.[153] Mezkûr eserde aktarılan rivayetlerde genel olarak kıyametin gerçekleşme zamanıyla ilgili bilgiler mevcut olmak üzere kıyamet alâmetleriyle ilgili teferruat ihtiva eden bilgilere yer verilmediğini belirtebiliriz. Ayrıca dâbbetü'l-arza da yer verilmemiştir. Rivayetleri incelediğimizde kıyamete yakın kötülüklerin çokluğundan insanların kabirdekilerin yerinde olmayı dileyeceği, İslam'ın unutulmaya yüz tutacağı, kıyametin fitne ve fesadın arttığı bir zamanda vuku bulacağı bilgilerini ihtiva ettiklerini belirtebiliriz. Müellif kıyamet alâmetleriyle ilgili Ebu Hanife'nin dediklerini ve bu rivayetleri aktarmakla yetinmekte ve kıyamet alâmetlerine dair herhangi bir yorumda bulunmamaktadır.[154]

El-Fıkhu'l-ekber'in önemli şerhlerinden biri olan Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) **ş**erhinde de dâbbetü'l-arza değinilmemektedir. Sadece Ye'cûc ve Me'cûc'ün çıkması, güneşin batıdan doğması, Hz İsa'nın nüzûlü konuları nakillerle desteklenmektedir.[155] Gerek Ali el-Kârî'nin şerhinde gerek Beyâzîzâde Ahmed Efendi'nin eserindeki

[152] İmam-ı A'zam Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-müteallim – el-Fıkhü'l-ebsat – el-Fıkhü'l-ekber – Risâletü Ebî Hanîfe – el-Vasiyye*, nşr. Muhammed Zâhid b. Hasan el-Kevserî, Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs, 2001, s. 67.

[153] İbn Mâce, "Fiten", 26; Ebü'l-Müeyyed Muhammed b. Mahmûd Hârizmî, *Câmiü'l-mesânîd*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, c. 1, s. 108, 116, 158, 188; Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyi' Muhammed Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn: el-Müstedrek ale'ş-Şeyhayn*, nşr. Hamdi Demirdaş Muhammed, Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 2000, c. 4, ss. 473, 545.

[154] Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *el-Usûlü'l-münîfe li'l-İmâm Ebî Hanîfe*, nşr. Ahsen Ahmed Abdüşşekûr, Kahire: Darü's-sâlih, 2020, ss. 157-158.

[155] Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kârî, *Şerhü'l-Fıkhi'l-ekber*, Delhi: el-Matbaatü'l-müctebai, 1890, ss. 136-137.

rivayetleri incelediğimizde kıyamet alâmetlerinin çıkış zamanının dolayısıyla dâbbetü'l-arzında zuhur edeceği vaktin fitne ve fesadın arttığı, İslam'ın unutulmaya yüz tuttuğu ve insanların amellerinde eksiklikler olacağı bir zamana tekabül edeceği anlaşılmaktadır.

Ebû Abdullah Hüseyin b. Hasan el-Halîmî (ö. 403/1012) *el-Minhâc fî şuabi'l-îmân* adlı eserinde kıyametin, eşrât-ı sâat denilen mukaddimeleri olduğunu ve bunlarında kıyametin büyük alâmetleri ve küçük alâmetleri olarak ayrıldıklarını belirtmektedir. Bu alâmetlerden büyük olanlarını; deccâl, Hz. İsa'nın (a.s) nüzûlü, Ye'cûc ve Me'cûc, dâbbetü'l-arz ve güneşin batıdan doğması şeklinde nitelemektedir. Küçük olanlarını ise ilmin kalkması, cehaletin artması, içki tüketiminin çoğalması, eşcinselliğin artması, binaların yükselmesi ümmetin haleflerinin seleflerine lanet okuması şeklinde nitelemektedir.[156] Müellif dâbbetü'l-arza dair bilgi verirken ilk olarak Neml suresi 82. ayeti aktarmaktadır. Devamında ise mezkûr ayette geçen sözün gerçekleşmesinin ne manaya gelebileceğini açıklamaktadır. Müellife göre sözün gerçekleşmesi Allah'ın ayetlerine karşı çıkan ve emrettiklerini yapmaktan kaçınan isyankâr ve fâsıklara karşı Allah'ın vaîdinin gerçekleşmesi demektir. Yerden bir dâbbe çıkarırız kısmını yorumlarken ise bu varlığın konuşan ve akıl sahibi bir varlık olacağını bu yüzden de alışılagelmiş bir hayvan olamayacağını belirtmektedir.[157] Müellifin aktardığı rivayetlerde dâbbetü'l-arzın çıkacağı yerler bir rivayete göre, Mekke'de Sâfa ile Merve arasında bir yer olacaktır. Bir diğer rivayette ise Tihâme'nin bazı vadileri olarak geçmektedir. Dâbbetü'l-arzın vasıflarıyla ilgili ise kabarık ve tüylü olacağı ve dört ayağının olacağı rivayet edilmektedir.[158] Görüldüğü üzere müellif dâbbetü'l-arza dair rivayetleri aktarmakla yetinmektedir. Konuyla ilgili dâbbetü'l-arzın alışılagelmiş bir hayvan olamayacağı dışında bir yorumda bulunmamaktadır.

Ebû Ca'fer et-Tahâvî (ö. 321/933) deccâl, nüzûl-i Îsâ, güneşin batıdan doğması ve dâbbetü'l-arz olmak üzere dört alâmetin gerçekliğinden şu şekilde bahsetmektedir: "Deccâlin çıkması, Meryem oğlu Îsâ' nın (a.s) semadan inişi gibi kıyamet alâmetlerine de iman ederiz. Güneşin batısından doğacağına, dâbbetü'l-arzın bulunduğu yerden

[156] Ebû Abdullah Hüseyin b.Hasan el-Halîmî, *el-Minhâc fî şuabi'l-îmân*, nşr. Hilmi Muhammed Fûde, Beyrut: Dârü'l-fikr, 1979, c. 1, ss. 422-31.
[157] Halîmî, *Minhâc*, c. 1, s. 426.
[158] Halîmî, *Minhâc*, c. 1, s. 427.

çıkacağına da iman ederiz."[159] Görüldüğü üzere Tahâvî de dâbbetü'l-arzla ilgili detaylara girmeden sadece iman etmemiz gereken bir husus olduğunu belirtmekle yetinmektedir.

El-Akîdetü't-Tahâviyye'nin önemli şârihlerinden biri olan İbn Ebi'l-İzz el-Hanefi (ö. 792/1390) Tahâvî'den farklı olarak dâbbetü'l-arzın zuhuruyla ilgili rivayetlere de yer vermektedir. Fakat bu rivayetler dâbbetü'l-arzla ilgili bilgiler ihtiva etmemekte olup yalnızca onun bir kıyamet alâmeti olarak zuhur edeceğini haber vermektedir. Müellif bu rivayetleri aktardıktan sonra Neml suresi 82. ayeti ve ardından daha önce tefsirleri incelerken zikrettiğimiz En'âm suresi 158. ayeti zikrederek *"Rabbinin ayetlerinden biri geldiği gün daha önce iman etmemiş yahut imanın da bir hayır kazanmamış olan kimseye imanı fayda vermez"* ifadesinde geçen alâmetin ne olduğuyla ilgili rivayetlere yer vermektedir.[160] Müellife göre burada alışılmadık alâmetlerin ilki kastedilmektedir. Deccal, Îsâ'nın (a.s) nüzûlü, Ye'cûc ve Me'cûc'ün çıkışı gibi hâdiselerin hepsi birtakım alışılmış özelliğe sahiptir, çünkü bunlar beşerdirler. Bunların benzerlerini görmek alışılmış bir şeydir. Fakat dâbbetü'l-arzın çıkıp insanlarla konuşması ve sonrada insanları mümin ve kâfir diye damgalaması olağanüstü bir şeydir. Bu yüzden dâbbetü'l-arz yeryüzündeki bu alâmetlerin ilkidir. Güneşin batıdan doğması da alışılmışın dışında olduğu için semada görülecek alâmetlerin ilki olacaktır.[161]

Daha önceki bölümler de ayeti kerimenin tefsirlerini incelerken konuyla ilgili rivayetleri ve farklı bakış açılarını zikretmiştik. Kanaatimizce İbn Ebü'l-İz el-Hanefi'nin açıklaması ayette kastedilen mananın güneşin batıdan doğması olduğunu belirten rivayetlerle dâbbetü'l-arz olduğunu belirten rivayetleri cem eder niteliktedir. Bunun dışında müellif dâbbetü'l-arza dair herhangi bir yorumda bulunmamaktadır.

Mâturidi âlim Ömer en-Nesefî (ö. 537/1142) *Akâidü'n-Nesefî* adlı eserinde kıyamet alâmetlerinden Hz. Muhammed'in (s.a.v) bildirdiği deccâlin çıkışı, dâbbetü'l-arzın çıkışı, Ye'cûc ve Me'cûc'ün çıkışı, Hz. Îsâ'nın gökten inmesi ve güneşin batıdan doğması şeklinde beş alameti zikretmekle yetinmektedir. Bu alâmetleri Hz.

[159] Ebû Ca'fer et-Tahâvî, *el-Akîdetü't-Tahâviyye*, nşr. Mecdî Ebû Ariş, Ürdün: Dâru'l-beyârik, 2001, s. 29-30.
[160] Ebü'l-Hasan Sadreddin Ali b. Ali b. Muhammed el-Hanefîed-Dımaşkî İbn Ebü'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye,* Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1984, ss. 499-502.
[161] İbn Ebü'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye,* s. 502.

Peygamber'in bildirdiği hak haberler olarak niteleyen müellif, bu alâmetlerin tafsilatlarıyla ilgili ise herhangi bir açıklamada bulunmamaktadır.[162]

Eşarî âlim Sa'deddin et-Teftâzânî (ö. 792/1390) ise bu metne yazdığı *Şerhu'l-Akâid* adlı eserinde Ömer en-Nesefî'nin "Deccâl'in çıkışı, dâbbetü'l-arzın çıkışı, Ye'cûc ve Me'cûc'ün çıkması, Hz. Îsâ'nın (a.s) gökten nüzûlü ve güneşin batıdan doğması gibi Allah Rasûlü'nün kıyamet alâmeti olarak haber verdiği şeyler haktır." ifadesini bu hallerin mümkinattan olması ve Hz. Peygamber'in bunların olacağını haber verdiği sahih rivayetlerinin olması şeklinde izah etmektedir. Bununla beraber Huzeyfe b. Üseyd el-Gıfârî tarafından rivayet edilen "Öncesinde şu on alameti görmedikçe kıyamet asla kopmaz"[163] rivayetini zikretmektedir. Ardından da bu kıyamet alâmetleriyle ilgili pek çok sahih hadisin nakledildiğini, kıyamet alâmetlerinin tafsilatına dair de günümüze pek çok hadis ve eserin ulaştığını ve dileyenin bunları araştırabileceği belirtilmektedir. Mamafih müellif bunların hepsinin Hz. Peygamber'den sahih yollarla geldiği ve aklın reddedemeyeceği mümkün işler oldukları için hak olduğunu bildirilmektedir. Konuyla ilgili herhangi bir tafsilata ve başka bir rivayete de yer vermemektedir. Hülasa müellif herhangi bir kıyamet alâmetinin ve dâbbetü'l-arzın tafsilatına dair bilgilere yer vermemekte, tek bir rivayet nakletmekte ve yine başka sahih hadisler de geçen bu alâmetlerin hak olduğunu vurgulamakla yetinmektedir.[164]

Genel itibariyle bakıldığında klasik dönemde kaleme alınmış olan mütekâmil eserlerde dâbbetü'l-arz mefhumu bir yana kıyamet alâmetlerine dâhi pek yer verilmediği görülmektedir. Mamafih kıyamet alâmetlerine yer verip dâbbetü'l-arz mefhumuna değinmeyen eserler de mevcuttur. Dâbbetü'l-arza yer veren eserlerde ise dâbbetü'l-arza dair herhangi bir yoruma yer verilmediğini belirtebiliriz. Sonraki dönemlerde kaleme alınan eserlerde ise kıyamet alâmetleri daha geniş yer tutmaya başlamıştır. Hatta kıyamet alâmetlerine dair müstakil eserlerde kaleme alınmıştır. Bu yüzden çalışmamızın devamında kıyamet alâmetlerine dair müstakil eserler ve kıyamet alâmetlerine müstakil bir başlıkta yer veren eserler incelenecektir.

---

[162] Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî, *Akâidü'n-Nesefî*, İstanbul: Hacı Muharrem Efendi Matbaası, 1847, s. 317.
[163] İbn Mâce, "Fiten", 28; Müslim, "Fiten", 13; Tirmizi, "Fiten", 21; Ebu Dâvûd, "Melâhim", 12.
[164] Sa'deddin Mesud b. Ömer b. Abdullah et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye*. Kahire: İsa el-Bâbî el-Halebî, ss. 150-151.

III.2. Müstakil Eserlerde Dâbbetü'l-arz

İmam Şa'rânî (ö. 973/1565) mutasavvıflar ile Ehl-i sünnet mütekellimlerinin akâid anlayışlarını uzlaştırmak amacıyla kaleme almış olduğu *el-Yevâkît ve'l-cevâhir* adlı eserinin altmış beşinci bahsini kıyamet alâmetleri konusuna tahsis etmektedir. Kıyamet alâmetlerini Mehdi, deccâl, Hz. Îsâ'nın (a.s) nüzûlü, dâbbetü'l-arzın zuhuru, güneşin batıdan doğması, Kur'ân'ın yeryüzünden kaldırılması, Ye'cûc ve Me'cûc şeklinde sıralamaktadır. Mamafih müellif bunların kıyametin son yüz yılında belireceğini açıklamaktadır.[165] Ardından Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin bu alâmetlerle ilgili yorumlarına yer vermektedir. Müellifin dâbbetü'l-arza dair yaptığı açıklamaları şöyle özetleyebiliriz: Bu varlık cessâse olarak adlandırılmaktadır. İbnü'l-Arabî Neml suresi 82. ayetin muhtevasından bahsederken bu hayvanın Ecyâd'dan çıkacağını ve onun çok fazla kılı olduğunu bu yüzden önünün arkasından ayırt edilemeyeceğini belirtmektedir. Müellifin verdiği bilgilere göre dâbbetü'l-arz; doğu, batı, deniz, kara, güney ve kuzeyde, insanların yüzüne üfürecek ve onun üfürüşüyle her şahsın alnında; Allah Teâlâ'nın ilminde bulunduğu üzere iman ve küfür yazılacaktır. Öyle ki damgası mümin olan kimse, damgası kâfir olan kimseye "Ey kâfir bana şunu bunu ver." diyecektir. Kâfir kimse bunun alnında silinmesi mümkün olmayan bir yazı ile yazıldığını bildiği için bu isme sinirlenmeyecektir.[166]

Dâbbetü'l-arzın konuşmasıyla ilgili ise müellif dâbbetü'l-arza nispet edilen kelamın üfürmesiyle yüzleri damgalamasının dışında geneli kapsamadığını belirtmektedir. Yani onun konuşmasından kasıt bildiğimiz manada bir konuşma değildir. Üfürmesiyle yüzleri damgalayacak olması konuşma olarak adlandırılmıştır. Müellife göre şayet onunla oturan sair dillerin ehliyle konuşması söz konusu olsaydı Arapça ya da Acemce hangi dil olursa olsun, onların diliyle konuşurdu. Rivayetlere göre[167] dâbbetü'l-arzın cessâse olabileceğini belirten müellif, İbnu'l-Arabî'ye göre dâbbetü'l-arzın şu anda deccâlinde içinde bulunduğu kuzeydeki bir denizde bulunan bir adada olduğunu, Allah'ın dâbbenin insanların yüzlerini işaretlemesini kelâm olarak adlandırmasının ise bunun sözün ifade ettiğini ifade etmiş olmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Nitekim İbnu'l-Arabî'ye göre söz her zaman harflerden oluşmaz. Kimi

[165] Ebü'l-Mevâhib Abdülvehhâb b. Ahmed b. Ali eş-Şa'rânîel-Mısrî, *el-Yevâkît ve'l-cevâhir fî beyâni akâidi'l-ekâbir*, Kahire: el-Matbaatü'l-Ezheriyye, 1889, s. 145.
[166] Şa'rânî, *el-Yevâkît ve'l-cevâhir*, s. 149.
[167] Bkn. Müslim, "Fiten", 119; Ebû Davûd, "Melâhim", 15; Tirmizî "Fiten", 66.

zaman örfte lafzî ibarenin yanında el ya da baş işareti de söz sayılmaktadır. İbnü'l-Arabî'ye göre söz bazen de Hakk'ın anlamamızı istediği şeyle olur ki bu şey bizde bir eser meydana getirir ve bununla nefsimizde olanı anlarız. Buna da "kelâm" denir. Dolayısıyla dâbbenin yazısına "kelâm" demek sahihtir.[168] Görüldüğü üzere İbnü'l-Arabî'ye göre dâbbetü'l-arz Temîm ed-Dâri kıssasında geçen ve deccâl için casusluk yapacak olan cessâsedir. Bunun yanında müellifin üzerinde durduğu bir konu da dâbbetü'l-arzın konuşmasının, insanların alnına mümin ya da kâfir yazmasının akla ilk gelen manada konuşmak ya da yazmakla eş anlamlı olmak zorunda olmadığıdır. Müellife göre bu fiilin konuşma olarak adlandırılmasının nedeni bir mesaj taşıyor olmasıdır. Nitekim dâbbetü'l-arz müminin alnına asâ ile dokunca "bu mümindir" demiş olmaktadır. Yine kâfirin alnını mühürleyip, alnına kâfir yazınca da "bu kâfirdir" demiş olmaktadır. Dâbbetü'l-arzın cessâse olduğunu düşünen İbnü'l-Arabî onun deccâlin yerini göstermesinin de bir konuşma olarak sayılabileceğini belirtmektedir.

III.2.1. Fiten ve Melahim Eserlerinde Dâbbetü'l-arz

Nuaym b. Hammâd (ö. 228/843) *Kitâbü'l-Fiten* adlı eserinde dâbbetü'l-arz mefhumunu yedi sayfada incelemekte ve dâbbetü'l-arza dair toplamda yirmi bir tane rivayet zikretmektedir. Müellifin zikretmiş olduğu rivayetler genel itibariyle diğer kaynaklarda zikredilen rivayetlerle paralellik arz etmektedir. Fakat yine de bu rivayetlerin ihtiva ettiği bilgilerin bir kısmını şöyle özetleyebiliriz: Dâbbetü'l-arzın toplamda üç çıkışı olacaktır. O Ecyâd halkının içerisinden çıkacaktır. Onun görevi Neml suresi 82. ayette de geçtiği üzere emir bil'l-ma'rûf nehiy ani'l-münkerdir. Bir diğer rivayete göre Îsâ (a.s) çıkıp deccâli öldürecek ve ardından dâbbetü'l-arz çıkarak kırk yıl insanlarla birlikte güven ve nimet içerisinde yaşayacaktır. Bir diğer rivayete göre güneş batıdan doğduktan sonra dâbbetü'l-arz çıkacak ve şeytanı secde halindeyken öldürecektir. Bundan sonra Müslümanlar kırk yıl boyunca barış ve güven içerisinde yaşayacaklar bu süre zarfında hiçbir mümin ölmeyecektir. Sonra dâbbetü'l-arz tekrar yeryüzüne çıkar ve ölümde tekrar geri döner ve yeryüzündeki tüm müminler ölürler. Sonrasında sadece kâfirler kalır ve zina öylesine yaygınlaşır ki ensest ilişkiler dahi görülmeye başlanır. Sonrasında ise Allah kadınları otuz yıl boyunca kısır eder, yaşayanların hepsi zina çocukları olur ve kıyamet onlar üzerine kopar. Bir diğer rivayete

[168] Şa'rânî, *el-Yevâkît ve'l-cevâhir*, s. 149.

göre dâbbetü'l-arz yeryüzünde hiçbir mümin kalmayınca çıkacaktır. Müellifin aktardığı son rivayete göre, dâbbetü'l-arz Hz. Îsâ'nın çıkışından yedi ay sonra çıkacaktır.[169] Görüldüğü üzere müellif konuyla ilgili herhangi bir yorumda bulunmayıp sadece rivayetleri sıralamakla yetinmektedir.

İbn Kesîr (ö. 774/1373) *el-Fiten ve'l-melâhim: el-Vâakıa fî âhiri'z-zamân* adlı eserinde dâbbetü'l-arz konusunu "yerden insanlarla konuşan bir dâbbenin çıkışı" başlığı altında ele almaktadır. Müellif ilk olarak Neml suresi 82. ayeti zikretmekte ve dâbbetü'l-arza dair birçok rivayet zikretmektedir. Bu rivayetlerin ihtiva ettiği bilgileri şöyle özetleyebiliriz: Dâbbetü'l-arzın konuşması insanlara hitap etmesi manasındadır. Bir diğer rivayete göre onun konuşması müminin yüzüne "mümin", kâfirin yüzüne de "kâfir" yazarak insanları ayırt etmesidir.[170] Müellif bu rivayetleri zikrettikten sonra dâbbetü'l-arza dair bilgiler ihtiva etmeyip sadece bir kıyamet alâmeti olarak çıkacağını aktaran rivayetleri zikretmektedir. Sonrasında ise dâbbetü'l-arzın çıkacağı yere ve vasıflarına dair on dört tane rivayet zikretmektedir. Bu rivayetlerin ihtiva ettiği bilgileri ise şöyle özetleyebiliriz: Dâbbetü'l-arzın zaman içerisinde üç çıkışı olacaktır. İlk olarak çölün uzak yerlerinden çıkacak ve haberi Mekke'ye ulaşmayacaktır. Sonrasında ise uzunca bir zaman gizlenecektir. İkinci kez çıktığında çöl halkı ondan bahsedecek ve ancak üçüncü çıkışında haberi Mekke'ye ulaşacaktır. Sonra Mescid-i Harâm'da ortaya çıkacaktır. Kafasını topraktan silkelediği sırada Allah'ı âciz bırakamayacaklarını bilenler dışındakiler kaçışacaklar. Dâbbetü'l-arz işe ilk olarak bu müminlerden başlayarak onların yüzlerini adeta yıldızlar gibi parlatacaktır. Kaçan ondan kurtulamayacak, kovalayanda onu yakalayamayacaktır. Kâfirle mümin öylesine ayırt edilecek ki kâfir müminden kendisini yok etmesini isteyecektir. Sonra dâbbetü'l-arz büyük beldeleri ele geçirecek ve insanlara mallarında ortak olacaktır.[171] Müellifin aktardığı bir diğer rivayete göre, dâbbetü'l-arzın tüyleri ve dört bacağı vardır. O Tihâme'nin bazı vadilerinden çıkacaktır. Bir diğer rivayete göre Safâ'daki bir çatlaktan bir atlının üç gün koşarak alacağı bir mesafeden üç günde ancak üçte biri çıkmış olacaktır. Bir diğer rivayete göre Hz. Peygamber onun çıkacağı yeri küçük bir kaya

[169] Ebû Abdullah Nuaym b. Hammâd b. Muâviye el-Huzâî el-Mervezî, *Kitâbü'l-Fiten*, nşr. Semîr b. Emin ez-Züheyrî, Kahire: Mektebetü't-tevhîd, 1991, c. 2, ss. 661-668.
[170] Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Fiten ve'l-melâhim: el-Vâkıa fî âhiri'z-zamân*, nşr. Yûsuf Ali el-Büdeyvî, Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1993, s. 188.
[171] İbn Kesîr, *el-Fiten ve'l-melâhim*, ss. 188-189.

parçasını işaret ederek göstermiştir. Bir diğer rivayete göre O Sedom'un altından yani Lût kavminin şehrinden çıkacaktır. Bir diğer rivayete göre onun çıkışı üç çığlıkla olacaktır. Onun Ecyâd'dan çıkacağına dair rivayetler yanında Safâ ya da Merve'den çıkacağına dair rivayetlerde mevcuttur.[172] İbn Kesîr dâbbetü'l-arzın çıkma ihtimali bulunan yerlere dair bu rivayetleri aktardıktan sonra bu rivayetlerin çelişkili olduğunu belirtmekte ve "doğrusunu Allah bilir" diyerek başka bir yorumda bulunmamaktadır.[173] Dâbbetü'l-arzın yapacaklarına dair ise onun Hz Mûsâ'nın asâsı ve Hz. Süleyman'ın mührüyle beraber çıkacağını, asâ ile müminin yüzüne dokunacağı, mühür ile kâfirin burnunu mühürleyeceği böylece ikisinin birbirinden ayırt edileceğine dair olan rivayeti aktarmaktadır. Sonrasında ise bunun tam tersine dair de bir rivayet olduğunu aktarmaktadır. Yani asâ ile kâfirin burnunu mühürleyecek ve mühür ile müminin alnını aydınlatacaktır. İbn Kesîr'e göre doğru olan budur.[174]

Müellif daha sonra ise dâbbetü'l-arzın vasıflarına dair rivayetleri zikretmektedir. Bu rivayetlerin ihtiva ettiği bilgileri ise şöyle özetleyebiliriz: Dâbbetü'l-arzda her renk vardır. İki boynuzunun arasında bir atlının geçebileceği kadar bir mesafe bulunur. Onun kabarık tüyleri ve toynakları vardır. Kuyruğu olmayan sakallı bir varlıktır. Başı boğa başı, gözleri domuzun gözleri, kulakları fil kulaklarıdır. Şeytanı da bu vasıflara sahip olan dâbbetü'l-arz öldürecektir.[175]

İlk çıkacak alâmetin hangisi olduğu hususunda ise İbn Kesîr deccâl, Îsâ'nın (a.s) nüzûlü ve Ye'cûc ve Me'cûc'ün çıkışının onların daha önce insanlar tarafından görülmüş olan beşer varlıklar oldukları için alışılmış işler olduğunu yani bir insan olarak gelecekleri için olağanüstü olmadıklarını ifade etmektedir. Fakat müellife göre, dâbbetü'l-arzın şeklinin olağanüstü olup insanlara bu şekilde hitap etmesinden ve insanları mümin ve kâfir diye ayırt etmesinden dolayı dâbbetü'l-arz alışılmadık olağanüstü bir hadisedir. Bu yüzden yeryüzünde gerçekleşecek ilk kıyamet alâmeti dâbbetü'l-arzdır. Müellif güneşin batıdan doğmasının ise olağanüstü olmasından dolayı gökyüzünde gerçekleşecek ilk kıyamet alâmeti olduğunu belirtmektedir. Hülasa müellife göre yeryüzünde görülecek ilk kıyamet alâmeti dâbbetü'l-arzın zuhuru,

[172] İbn Kesîr, *el-Fiten ve'l-melâhim*, ss. 189-191.
[173] İbn Kesîr, *el-Fiten ve'l-melâhim*, s. 191.
[174] İbn Kesîr, *el-Fiten ve'l-melâhim*, ss. 191-192.
[175] İbn Kesîr, *el-Fiten ve'l-melâhim*, ss. 191-193.

gökyüzünde görülecek ilk kıyamet alâmeti ise güneşin batıdan doğması olacaktır.[176] Bu açıklamadan anlaşılacağı üzere İbn Kesîr'e göre dâbbetü'l-arz kesinlikle bir insan olamaz. İbn Kesîr'e göre dâbbetü'l-arz olağanüstü vasıflara sahip olan garip bir yaratıktır.

III.2.2. Eşrât-ı Sâat ve Ahvâlû'l-Âhire Eserlerinde Dâbbetü'l-arz

İbn Habîb es-Sülemî (ö. 238/853) *Eşrâtü's-sâ'a ve zehâbü'l-ahyâr ve bükâü'l-eşrâr* isimli eserinde dâbbetü'l-arzı; "yerden insanlarla konuşacak olup insanların ondan gafil olacağı bir dâbbe'nin çıkması" şeklinde bir başlıkta ele almaktadır. Müellif dâbbetü'l-arza dair rivayetleri sıralamakta ve konuya dair herhangi bir yorumda bulunmamaktadır. Sadece yer yer aktardığı rivayetlerin sıhhat durumlarıyla ilgili bilgiler aktarmaktadır. Müellife göre dâbbenin konuşması bildirme, haber verme, manasındadır.[177] Müellif konuyla ilgili yedi rivayet aktarmaktadır. Müellifin aktarmış olduğu rivayetler diğer klasik kaynaklardan aktarılan rivayetlerle paralellik arz etmektedir. Rivayetlerin ihtiva ettiği bilgileri kısaca özetleyecek olursak: Dâbbetü'l-arz insanların yüzlerini mühürleyecek, böylelikle müminlerin alnı bembeyaz kâfirlerin alnı ise simsiyah kesilecektir. Bu ayrım o derece olacak ki bir kişi alışveriş yaptığında "bunu alnı damgalı birinden aldım" diyecektir.[178] Aktarılan ikinci rivayete göreyse, dâbbetü'l-arzın ilki Yemen civarından, ikincisi Mekke'ye yakın bir yerden, üçüncüsü şehrin önde gelenleri onun üzerine kan döküp savaştıktan sonra Mescid-i Harâm'dan olmak üzere üç çıkışı olacaktır. Çıktıktan sonra insanları mümin ve kâfir diye ayırt edecektir.[179] Aktarılan bir diğer rivayete göre o, Ecyâd halkının arasından çıkacaktır. İlk olarak onun başı çıkacaktır ayaklarının çıkması günler sürecektir.[180] Müellifin aktarmış olduğu bir diğer rivayete göre Abdullah b. Ömer: "Dâbbetü'l-arzın çıktığı yere ayağımı koymak istesem koyardım" demiştir.[181] Bir diğer rivayete göre dâbbetü'l-arz kabarık, tüylü ve dört ayağı olan Mekke'den çıkacak olan bir varlıktır.[182] Hülasa İbn Habîb es-Sülemî

[176] İbn Kesîr, *el-Fiten ve'l-melâhim*, s. 193.
[177] Ebû Mervân Abdülmelik İbn Habîb es-Sülemî, *Eşrâtü's-sâa ve zehâbü'l-ahyâr ve bükâü'l-eşrâr*, nşr. Abdullah Abdülmümin el-Gumârî el-Hasenî, Riyad: Dâru advâi's-Selef, 2005, s. 120.
[178] İbn Habîb es-Sülemî, *Eşrâtü's-sâa*, s. 121.
[179] İbn Habîb es-Sülemî, *Eşrâtü's-sâa*, ss. 123-125.
[180] İbn Habîb es-Sülemî, *Eşrâtü's-sâa*, s. 126.
[181] İbn Habîb es-Sülemî, *Eşrâtü's-sâa*, s. 127.
[182] İbn Habîb es-Sülemî, *Eşrâtü's-sâa*, s. 130.

dâbbetü'l-arza dair rivayetleri aktarmakla yetinmekte ve konuya dair herhangi bir yorumda bulunmamaktadır.

Süyûtî (ö. 911/1505) dâbbetü'l-arzın bir hayvan olduğunu belirtmektedir. Müellif dâbbetü'l-arza dair rivayetleri sıralamakta ve bunun dışında bir yorumda bulunmamaktadır. Müellifin zikretmiş olduğu rivayetlerin ihtiva ettiği bilgileri şöyle özetleyebiliriz: Dâbbetü'l-arz yer yarıldıktan sonra Safâ tepesinin altından sağ elinde Hz. Mûsâ'nın asâsı, sol elinde Hz. Süleyman'ın yüzüğü olduğu halde çıkacaktır. Bunlarla mümin ve kâfiri ayırt edecektir. Dâbbetü'l-arzın deve ayağı gibi dört ayağı ve kuş gibi kanatları vardır. Fiziksel özelikleri çoğu hayvandan bir parça taşır. Onda her çeşit renkten bulunur. Üç günde ancak yerden çıkar. Başı bulutlara kadar yükselir. İnsanlar ikiye bölünür; bir kısmı korkar ve kaçar, bir kısmı da onu seyrederek; "Allah'ın laneti zalimler üzerine olsun" derler. Mehdi bu sırada Çin'e gider orada kendine bir eş bulur ve eşinden bir oğlan doğar. İşte bu, son doğan çocuk olur, ondan sonra kısırlık yaygınlaşır ve kimse çocuk doğurmaz hale gelir. Böylece insanoğlu tükenir.[183] Görüldüğü üzere Süyûtî'de dâbbetü'l-arza dair bir yorumda bulunmaksızın konuyla ilgili rivayetleri aktarmakla yetinmektedir.

Kurtubî (ö. 671/1273) *et-Tezkire fî ahvâli'l-mevtâ ve umûri'l-âhire* adlı eserinde dâbbetü'l-arz konusunu; dâbbetü'l-arzın vasıfları, ne zaman ve nereden çıkacağı, kaç kere çıkacağı, çıkacağı yerin özellikleri, beraberinde nelerle çıkacağı, cessâse hadisi ve deccâlden bahsedilmesi ardından da Neml suresi 82. ayeti zikreden bir başlıkta incelemektedir. Kurtubî ilk olarak kıyamete yakın Kâbe'nin yerinin unutulacağı, Ku'rân'ın terk edileceği ve insanların cahiliye şiirlerine dalacağı rivayeti aktarmaktadır. Sonrasında ise mezkûr ayette geçen "o söz başlarına gelince" ifadesinin âlimler tarafından Allah'ın günahkâr kullarına vaîdini gerçekleştirmesi olarak açıklandığını belirtmektedir.[184] Daha sonra ayette onun konuşacağının zikredildiğinin yani onun akıllı ve konuşan bir varlık olduğunun belirtildiğinin fakat normalde hayvanların konuşamayacağını ve akıl edemeyeceğini belirtmektedir.[185] Kurtubî sonrasında ise dâbbetü'l-arza dair klasik kaynakların hemen hemen hepsinde zikredilen rivayetleri

[183] Süyûtî, *Kıyamet Alâmetleri*, çev. Abdullah Aydın, İstanbul: Seda Yayınları, 2000, ss. 342-344.
[184] Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *et-Tezkire fî ahvâli'l-mevtâ ve umûri'l-âhire*, nşr. Ebû Süfyan Mahmûd b. Mansûr el-Bestavîsî, Medine: Dâru'l-Buharî, 1997, c. 2, s. 575.
[185] Kurtubî, *Tezkire*, c. 2, ss. 575-576.

zikretmektedir.[186] Dâbbetü'l-arza dair rivayetleri zikreden müellif, onun sıradan bir insan olabileceğini söyleyen müfessirlerin bu yorumlarının rivayetlerle çeliştiğini belirtmektedir.[187]Müellifin zikrettiği rivayetler arasında ilgi çekici olan dâbbetü'l-arzın cessâse olabileceğine dair zikretmiş olduğu rivayetlerdir.[188]Müellif cessâseyle ilgili rivayetleri zikrettikten sonra tefsirini aktarırken de zikretmiş olduğumuz dâbbetü'l-arzın Hz. Sâlih'in (a.s) devesinin yavrusu olabileceğine dair rivayeti zikretmektedir. Kurtubî bu görüşünde doğru olabileceğini yani dâbbetü'l-arzın Hz. Sâlih'in devesinin yavrusu olarak çıkabileceğini belirtmektedir.[189] Kurtubî'ye göre dâbbetü'l-arzın insan olamayacağı kesindir. Cessâse yahut Hz. Sâlih'in devesinin yavrusu olması ise rivayetlere göre ihtimal dâhilindedir.

Seffârînî (ö. 1188/1774) *el-Buhûrü'z-zâhire fi ulûmi'l-âhire* adlı eserinde konuya dâbbetü'l-arzın çıkışının kitap ve sünnetle sabit olduğunu belirttikten sonra Neml suresi 82. ayeti zikrederek başlamakta ve konuyu onun hali, sireti ve çıkışı şeklinde üç başlık altında ele almaktadır. Müellifin onun hali yani nasıl olacağı hakkında zikrettiği rivayetlerin ihtiva ettiği bilgileri şöyle özetleyebiliriz: Dâbbetü'l-arz altmış zirâ uzunluğundadır. Arkasından koşan ona yetişemeyecek önünden koşan ondan kaçamayacaktır. O yerden boyun kısmından çıkar, göğsü Kâbe'nin Yemen tarafına ulaşır ve kuyruğu yani son kısmı çıkmaz. Onun ayakları vardır. Onun başında bir işaret ile çıkacağı söylenir. Bir başka rivayette onun sadece başı çıkar ve boynuzları gökyüzüne ve bulutlara ulaşır şeklinde geçmektedir. Bir başka rivayete göre onda her renkten bulunur. Bir başka rivayete göre onun yüzü tıpkı bir adamın yüzü gibi diğer kısımları tıpkı bir kuşun yaratılışı gibidir. Bir başka rivayete göre, onun başı öküz başı gibi, gözleri domuz gözü gibi, burnu fil burnu gibi, boynuzu koç boynuzu gibi, burnu devekuşu gibi, göğsü aslan gibi, rengi kaplan gibi, beli kedi beli gibi, kuyruğu erkek keçi gibi, ayakları deve ayağı gibidir. Onun her eklemi arası Hz. Âdem'in (a.s) arşınıyla on iki zirâ olacaktır. Bir başka rivayete göre onun sesi eşek sesi gibidir. Bir başka

[186] Bk. Kurtubî, *Tezkire*, c. 2, ss. 576-579.
[187] Kurtubî, *Tezkire*, c. 2, s. 578.
[188] Kurtubî, *Tezkire*, c. 2, ss. 579-582.
[189] Kurtubî, *Tezkire*, c. 2, ss. 582-583.

rivayete göre, onda yüksek bir boyun var ki doğudan batıya uzanır. Yüzü insan gibi gagası ise kuş gagası gibidir.[190]

Müellifin dâbbetü'l-arzın sireti şeklindeki başlık altında aktarmış olduğu rivayetlerin ihtiva ettiği bilgileri ise şöyle özetleyebiliriz: Dâbbetü'l-arz beraberinde Hz. Mûsâ'nın (a.s) asâsı ve Hz. Süleyman'ın (a.s) mührü olduğu halde çıkacaktır. İsteyen ona ulaşamayacak kaçanda ondan kurtulamayacaktır. Asâ ile müminin yüzüne vurarak "mümin" yazacak, mühür ile kâfirin yüzüne vurarak "kâfir" yazacaktır. Bir başka rivayete göre, beraberinde Hz. Mûsâ'nın asâsı (a.s) ve Hz. Süleyman'ın (a.s) mührü olduğu halde çıkarak yüksek sesle Neml suresi 82. ayetini okuduktan sonra insanları mümin ve kâfir olarak isimlendirecektir. Müminler onun yüzünü dürülmüş yıldızlar gibi görür ve müminlerin gözlerinin arasına "mümin" yazar, kâfirlerin de gözlerinin arasına siyah bir nokta koyar ve gözlerinin arasında "kâfir" yazar. Bir diğer rivayete göre, İblis secdeye kapanarak: "Ey tanrım! Dilediğine secde etmemi emret!" diyecek zebaniler başına toplanarak ona: "Ey efendimiz kime feryad ediyorsun?" deyince o: "Ben Rabbimden, ancak dirilme gününe kadar bana mühlet vermesini istemiştim. İşte güneş battığı yerden doğdu ve bu, bilinen vakittir." diye cevap verecektir. Şeytanlar yeryüzünde açıkça dolaşmaya başlayacak hatta bir kişi: "İşte beni azdıran yakın şeytanım buydu! Onu rezil rüsva eden Allah'a hamdolsun!" diyecektir. Dâbbetü'l-arz çıkıp, iblis secdedeyken onu öldürecektir.[191]

Müellifin üçünü bir başlık olarak ele aldığı dâbbetü'l-arzın çıkışı hakkında zikrettiği rivayetlerin ihtiva ettiği bilgileri ise şöyle özetleyebiliriz: Dâbbetü'l-arzın zaman içinde ilk çıkışı Yemen'in en uzak yerinden, ikinci çıkışı Mekke'ye yakın bir yerden, üçüncü çıkışı Mescid-i Harâm'dan olmak üzere üç çıkışı olacaktır. Dâbbetü'l-arz Tihâme'nin bazı vadilerinden, Ecyâd halkının arasından, Lût kavminin çıktığı şehirden de çıkabilir. Rivayetlerde bu yerlerin her biri zikredilmektedir.[192]

Seffârînî *Ehvâlü yevmi'l-kıyâme ve alâmâtüha'l-kübrâ* adlı eserinde de dâbbetü'l-arzın Ecyâd'dan çıkacağının rivayet edildiğini, Ecyâd'ın ise Mekke'deki bir arazinin veya bir dağın adı olduğunu ve atların takip ettiği bir yol olduğu için böyle

[190] Ebü'l-Avn Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Salim es-Seffârînî, *el-Buhûrü'z-zâhire fî ulûmi'l-âhire*, nşr. Muhammed İbrahim Şelebi Şuman, Kuveyt: Gıras li'n-neşr, 2007, c. 1, ss. 552-553.
[191] Seffârînî, *el-Buhûrü'z-zâhire*, c. 1, ss. 554-556.
[192] Seffârînî, *el-Buhûrü'z-zâhire,* c. 1, ss. 557-559.

adlandırıldığını belirtmektedir.[193] Sonrasında ise müellif konuyu dâbbetü'l-arzın çıkış yeri ve kaç kere çıkacağıyla ilgili ihtilaflar başlığı altında incelemektedir. İlk olarak dâbbetü'l-arzın Ecyâd'dan çıkacağına dair rivayetleri aktaran müellif onun Mekke yakınlarındaki etrafı kumluk bir araziden çıkacağının da söylendiğini fakat bu rivayetler arasında en meşhur olanın onun Ecyâd'dan çıkacağı olduğunu belirtmektedir. Müellifin aktardığı rivayetlere göre dâbbetü'l-arzın çıkması muhtemel olan yerler; Safâ, Merve, Ecyâd, Tihâme'nin bazı vadileri, Mekke'nin arkası, Lût kavminin şehridir. Müellif rivayetlerde onun üç defa çıkacağının söylendiğini de zikretmektedir. Müellif dâbbetü'l-arzın çıkacağı yerlerle ilgili rivayetlerin üç defa çıkacağı düşünülerek beraber ele alınıp cem edildiğini belirtmektedir.[194]Genel olarak müellifin iki eserinde de meseleyi benzer rivayetler üzerinden ele aldığını belirtebiliriz. Yine de müellifin bu eserinde zikretmiş olduğu rivayetlerin ihtiva ettiği bilgileri kısaca özetleyecek olursak: Onun boynuzları arası bir atlı için bir fersahlık mesafe kadardır. Dâbbetü'l-arz mümin ile kâfiri mühür ve asâ ile o derece ayırt edecek ki alışveriş yapan insanlar "bunu müminden, bunu kâfirden aldım" diyecekler. Dâbbetü'l-arzın yüzü insan yüzü gibi vücudunun diğer kısımları kuş yaratılışı gibi olacaktır. O tüylü bir hayvan olacaktır ve tüylerinde her hayvanın renginden bir renk bulunacaktır. İnsanlara apaçık bir Arapça'yla konuşacaktır. Rivayetlerde onun cessâse olduğu, Kâbe'den çıkacak olan bir yılan olduğu da söylenmektedir. Müellifin aktardığı bir diğer rivayete göre, dâbbetü'l-arz Temîm ed-Dârî kıssasında bahsedilen binektir.[195]

Sefferânî zikretmiş olduğumuz iki eserinde de dâbbetü'l-arza dair rivayetleri sıralamakta ve dâbbetü'l-arzın vasıflarına dair herhangi bir yorumda bulunmamaktadır. Sadece dâbbetü'l-arzın çıkacağı yerin Ecyad olduğunu bildiren rivayetlerin daha sahih olduğunu belirtmekle yetinmektedir.

Kıyamet alâmetleri konusunda tafsilatlı olarak kaleme alınan eserlerden biri de Berzencî'nin (ö.1103/1691) *el-İşâ'a li-eşrâti's-sâ'a* isimli eseridir. Mezkûr eserde müellif ilk olarak kıyametin büyük alâmetlerinden olan güneşin batıdan doğması ve dâbbetü'l-arzın zuhurunun peş peşe olacağı bilgisini zikretmekte ve bununla ilgili

[193] Seffârînî, *Ehvâlü Yevmi'l-kıyâme ve alâmâtüha'l-kübrâ*, Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, 1986, s. 109.
[194] Seffârînî, *Ehvâlü yevmi'l-kıyâme*, ss. 109-110.
[195] Seffarini, *Ehvalu Yevmi'l-Kıyame ve Alâmatuha'l-Kübra, ss. 111-115.*

rivayetleri aktarmaktadır.[196] İlk çıkacak kıyamet alâmetinin hangisi olacağı hususunda ihtilaf olduğunu belirten müellif bu çeşitli rivayetlerin İbn Hacer tarafından şu şekilde cem edildiğini aktarmaktadır: Deccâlin çıkışı yeryüzündeki durumların değiştiğini bildiren ilk alamettir. Güneşin batıdan doğması ise, semavî âlemin durumlarının değiştiğini bildiren ilk alamettir. Dâbbetü'l-arzın güneşin batıdan doğmasıyla beraber meydana çıkması tek şey gibidir. İnsanları mahşere sürecek olan ateş ise doğrudan doğruya kıyametin kopacağını bildiren ilk alamettir. Müellife göre bu güzel bir uzlaştırmadır. Nitekim bu görüşü destekleyen rivayetlerde mevcuttur.[197] İlk çıkacak alâmetin hangisi olduğu hususunda sonuç kısmında şu rivayeti aktarmaktadır: "Ye'cûc ve Me'cûc'den sonra insanlar çok beklemeyecekler; güneş batıdan doğacak, kalemler duracak, sahifeler dürülecek, hiç kimsenin tövbesi kabul edilmeyecek, İblis secdeye kapanıp şöyle bağıracak: «İlâhi! emret bana, kime istersen secde edeyim.» Şeytanlar yanına üşüşüp ona «Kime yalvarıyorsun, böyle?» diye soracaklar. Onlara «Rabbime beni malum ba's gününe kadar bekletmesi, yaşatması için niyazda bulundum.» diye cevap verecek, sonra şeytanlar su yüzüne çıkacaklar ve insanlar gibi herkese görünecekler, hatta öyle ki kişi; «İşte beni yoldan çıkaran arkadaşım, onu böyle perişan eden Allah'a hamd olsun!» diyecektir. İblis devamlı olarak secdede ağlayacak, nihayet dâbbetü'l-arz çıkıp onu secdedeyken öldürecektir." Müellife göre bu rivayet, dâbbetü'l-arzın güneşin batıdan doğuşundan sonra çıkacağına delalet etmektedir. Yine müellifin aktardığı bilgilere göre müminler bundan sonra tam kırk sene daha dünyadan faydalanacaklar. Dâbbetü'l-arzdan sonra kırk yıl geçecek, bu müddet zarfında müminlerin bütün istedikleri kendilerine verilecek, sonra birden ölümle karşı karşıya kalacaklar, müminlerden hiç kimse yeryüzünde kalmayacak; kâfirler hayvanlar gibi yollarda dolaşacak, hatta kişi yolun ortasında annesiyle zina edecektir. Onların arasında o zaman için en iyi insan, "Bari yoldan çekilip de yapsanız bu işleri" diyen olacaktır. Hal böyle devam edecek, doğan çocukların hemen hepsi gayri meşru olacak, sonra Allah kadınları otuz yıl kısır bırakacak, doğan çocukların hepsi zina mahsulü olacaktır. Hülasa dünyada insanların en kötü olanları kalacak ve kıyamet onların başına kopacaktır.[198]

---

[196] Muhammed b. Resûl el-Hüseynî el-Berzencî, *el-İşâ'a li-eşrâti's-sâ'a*, nşr. Muhammed Zekeriyyâ el-Kandehlevî, Cidde: Dârü'l-minhâc, 1997, ss. 349-350.
[197] Berzencî, *el-İşâ'a li-eşrâti's-sâ'a,* s. 350.
[198] Berzencî, *el-İşâ'a li-eşrâti's-sâ'a,* ss. 356-57.

Müellif hangi alametin ilk çıkacağı hususundaki bilgileri bu şekilde aktardıktan sonra dâbbetü'l-arzı müstakil bir başlıkta ele almaktadır. Konuyu aktarmaya Neml suresi 82. ayeti zikrederek başlayan müellif, müfessirlerin bu ayetin tefsirinde ihtilaf ettiklerini belirtmektedir. Müellifin aktardığı bilgilere göre, bu sözün gerçekleşme zamanı emirbi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münkerin terk edildiği zaman olacaktır. Beyzâvî'ye göre o sözden maksat kıyamet yaklaştığı zaman demektir. Müellif devamında İbn Mes'ûd'dan (r.a) aktarılan şu rivayeti zikretmektedir; "Âlimler ölüp ilim ve Kur'ân ortadan kalktığı zaman yerden onlara konuşacak bir dâbbe çıkaracağız."[199]

Müellif devamında ise dâbbetü'l-arzın fiziksel özellikleriyle ilgili rivayetleri aktarmaktadır. Zikredilen rivayetlerde geçen bilgileri şöyle özetleyebiliriz: Dâbbetü'l-arzda her türlü renk mevcuttur. Onun iki boynuzunun arasındaki mesafe atlı bir kimse için bir fersah mesafesi kadardır. Başı öküz başı gibi, gözü domuz gözü gibi, kulağı fil kulağı gibi boynuzu deve boynuzu gibi, boynu deve kuşunun boynu gibi, göğsü aslan göğsü gibi, rengi kaplanın rengi gibi, böğrü kedi böğrü gibi, kuyruğu koç kuyruğu gibi ayakları deve ayağı gibidir.[200]

Müellif dâbbetü'l-arzın yapacaklarıyla ilgili ise, beraberinde Hz. Mûsâ'nın (a.s) asâsı, Hz. Süleyman'ın (a.s) mührü olacağı ve yüksek sesle "İnsanlar artık ayetlerimize yürekten iman etmez oldular" şeklinde bağıracağını sonra da mümin ile kâfiri ayırt edeceğini, müminin yüzünü inci gibi pırıl pırıl parlatacağı ve iki gözünün arasına mümin diye yazılacağı, kâfirin iki gözü arasına simsiyah bir nokta halinde kâfir yazılacağını ve dâbbetü'l-arzın yeryüzünde bir yıldız gibi seyredeceğini, peşine düşenin onu yakalayamayacağı ondan kaçanın ise kurtulamayacağını hatta kişi namazla ondan kaçmaya çalıştığında dâbbetü'l-arzın "Ey falanca kişi! Şimdi mi namaz kılıyorsun?" diyeceğini ihtiva eden rivayetleri aktarmaktadır.[201]

Müellif dâbbetü'l-arzın kaç kere ve nereden çıkacağıyla ilgili de birçok rivayet aktarmaktadır. Bu rivayetlerin ihtiva ettiği bilgileri ise şöyle özetleyebiliriz: Dâbbetü'l-arz üç defa çıkacaktır. Yerle gök arasında herkesin duyacağı bir sesle bağıracaktır. Bir diğer rivayete göre, dâbbetü'l-arz doğuya, Şam'a ve Yemen'e yönelip haykıracak, doğudaki, Şam'daki ve Yemen'dekilerin tamamı onun sesini duyacaktır. Bir diğer

[199] Berzencî, *el-İşâ'a li-eşrâti's-sâ'a,* ss. 357-58.
[200] Berzencî, *el-İşâ'a li-eşrâti's-sâ'a,* ss. 359-60.
[201] Berzencî, *el-İşâ'a li-eşrâti's-sâ'a,* ss. 360-62.

rivayete göre, onun birinci çıkışı çölün en uzak yerinden olacaktır. Diğer bir rivayete göre Yemen'den çıkacaktır. Fakat çıkışını Mekkeliler duymayacak, yani çıkış haberi Mekke'ye ulaşmadan tekrar gizlenecektir. Sonra bir kere daha çıkacak, bu sefer çıkış haberi Mekke'ye ulaşacaktır. Bir diğer rivayete göre, dâbbetü'l-arz insanlar Mescid-i Harâm'dayken birden çıkacak ve insanlara görünecek, insanlar bunu gördüklerinde korkudan kaçışacaklar. Bir diğer rivayete göre, o Tihâme'nin bazı vadilerinden çıkacaktır. Diğer bir rivayete göre Ecyâd'dan çıkacaktır. Bir diğer rivayete göreyse dâbbetü'l-arz Safâ'nın bir kısmından çıkacaktır. Bir diğer rivayete göre, onun çıkışı Mina gecesi Safâ'dan olacaktır; halk onun kuyruğu ile başı arasında sabahlayacaklar. O ilk adımını Antakya'ya atacaktır.[202] Dâbbetü'l-arzın Merve'den, Lût kavminin şehrinden ve Mekke'nin ardından çıkacağına dair üç rivayet daha zikreden müellif bu rivayetlerin iki türlü birbirleriyle uzlaştırılabileceklerini belirtmektedir. Yaptığı birinci açıklamaya göre, dâbbetü'l-arzın Lût kavminin şehrinden çıkacağı ile çölün uzağından çıkacağı rivayetleri birleştirilebilir. Çünkü Lût kavminin şehri uzak bir çöldür. Müellife göre Tihâme vadilerinin birinden çıkacağı rivayeti de Mekke'nin arkasından çıkacağı rivayetiyle birleştirilebilir. Çünkü Tihâme, Mekke'nin ardına düşmektedir. Yemen'den çıkacak rivayeti de bununla birleştirilebilir. Çünkü Hicaz'ın tümü Yemâniye'dir. Bunun içindir ki Kâbe'ye el-Kâbetü'l-Yemâniye denilmiştir. Onun son çıkışının Mekke'den olacağı yönündeki rivayetiise, dâbbetü'l-arz o kadar büyük cisimli olacaktır ki, Safâ ile Merve arasını kapsayacaktır, diyerek, Safâ'dan ve Merve'den çıkacak rivayetlerini birleştirmek mümkün olur. Ecyâd'dan çıkacağı yönündeki rivayeti de bununla birleştirmek mümkündür. Çünkü bir adım atışta üç günlük mesafeyi birden kat edecektir. Bu durumda dâbbetü'l-arz Merve, Safâ, Ecyâd ve Mescid-i Harâm'dan aynı anda çıkabilir. Müellifin bu rivayetleri cem etme noktasındaki ikinci görüşü ise onun bir keramet olarak rivayetlerde bahsi geçen yerlerden aynı anda çıkabilecek olmasıdır.[203] Müellif dâbbetü'l-arza dair verdiği bilgileri İbn Allân'ın (ö. 1057/1648) tefsirinde dâbbetü'l-arza dair: "Her beldede, şekli tayin olunmuş bir dâbbe çıkacaktır, çünkü dâbbe bir değil, müteaddittir. Buna göre dâbbe bir cins ismidir. Fakat misali şekillerin taaddüdüne kail olursak, onun cins ismi olduğunu söylemeye hacet kalmaz." açıklamasını aktararak sonlandırmaktadır.

[202] Berzencî, *el-İşâ'a li-eşrâti's-sâ'a,* ss. 362-63.
[203] Berzencî, *el-İşâ'a li-eşrâti's-sâ'a,* ss. 363-64.

Görüldüğü üzere Berzencî dâbbetü'l-arza dair herhangi bir yorumda bulunmamaktadır. Konuyla ilgili rivayetleri sıralamakta ve bunların sıhhat problemleriyle ilgilenmek yerine çelişkili gibi görünen rivayetlerin tenakuzlarını açıklamalarıyla gidermeye çalışmaktadır. Berzencî'nin bu kitabında sahih rivayetlere pek yer vermediğini, bunun yerine daha çok Süyûtî, Nureddin Heysemî, Şemseddin es-Sehâvî gibi rivayet konusunda daha gevşek davranan müelliflerin eserlerinde geçen rivayetleri zikrettiğini belirtebiliriz.

Değerlendirme

İlk dönem müelliflerinin kaleme almış olduğu eserleri incelediğimizde Ehl-i sünnet âlimlerince dâbbetü'l-arz mefhumunun keyfiyet ve gerçekleşme zamanı belirtilmeksizin sadece bir kıyamet alâmeti olarak zikredildiğini belirtebiliriz. İlk dönemde kaleme alınan eserlerden kıyamet alâmetlerine yer veren eserlerin sayısının oldukça az olduğu da görülmektedir. Mütekâmil kelâm eserlerinde dâbbetü'l-arz mefhumuna dair teferruat içeren bilgilere yer verilmemiştir. Sadece hakkında sahih rivayetler bulunan kıyamet alâmetlerine iman etmemiz gerektiği hatırlatılmaktadır. Bununla beraber kıyamet alâmetlerinin mümkün işler arasında değerlendirilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır.

İlk dönem müelliflerinin aksine son dönem müelliflerinin ise eserlerinde kıyamet alâmetleri konusuna daha geniş yer verdiklerini belirtebiliriz. Kıyamet alâmetlerine dair müstakil eserlerde kaleme alınmıştır. Kıyamet alâmetlerine dair müstakil olarak yazılmış olan bu eserlerde dâbbetü'l-arza dair rivayetlere de yer verilmektedir. Onun mümin ile kâfiri ayırt edeceği, fiziksel özellikleriyle ilgili her hayvanın yaratılışından bir parça taşıyacağı, kıllı, kabarık tüylü ve dört ayaklı olacağı gibi bilgiler ihtiva edip klasik tefsir kaynaklarında da zikredilen rivayetlerin bu eserlerde de zikredildiğini belirtebiliriz. Dâbbetü'l-arzın çıkacağı yerle ilgili de birçok rivayet mevcuttur. Rivayetlerde farklı yerlerin zikredilmiş olmasına rağmen bunun üzerinde pek durulmaması da dikkat çekicidir. Sadece İbn Kesîr dâbbetü'l-arzın çıkma ihtimali bulunan yerlere dair rivayetleri aktardıktan sonra bu rivayetlerin çelişkili olduğunu belirtmektedir fakat devamında "doğrusunu Allah bilir" diyerek başka bir yorumda bulunmamaktadır.

Görüldüğü üzere müellifler genel olarak rivayetler hakkında yorum yapmamayı tercih etmektedirler. Zikrettiğimiz eserlerde yapılan yorumları ise şöyle özetleyebiliriz: İbnü'l-Arabî'ye göre dâbbetü'l-arz Temîm ed-Dârî kıssasında geçen ve deccâl için casusluk yapacak olan cessâsedir. İbn Kesîr'e göre ise dâbbetü'l-arz olağanüstü vasıflara sahip olan garip bir yaratıktır. Kurtubî'ye göre dâbbetü'l-arzın insan olamayacağı kesindir. Cessâse veya Hz. Sâlih'in (a.s) devesinin yavrusu olması ise rivayetlere göre ihtimal dâhilindedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MODERN DÖNEM LİTERATÜRÜNDE DÂBBETÜ'L-ARZ

Çalışmamızın önceki bölümlerinde dâbbetü'l-arza dair klasik tefsir, hadis ve kelâm literatüründeki bilgiler ve yorumlar aktarılmıştır. Çalışmamızın bu kısmında ise dâbbetü'l-arza dair XIX. yüzyılın ikinci yarısından günümüze kadar yapılan yorumlar incelenecektir. Klasik tefsir ve hadis metinlerindeki rivayet ağırlıklı yorumların, modern dönemde rivayetleri hiçe sayma ya da rivayetleri akla arz ederek te'vil etme şekline dönüştüğünü belirtebiliriz. Klasik kelâm literatüründeki, meselenin mümkinâttan olması, hakkında sahih rivayetler varsa sadece hak olarak kabul etmek gerektiği ve dâbbetü'l-arzın keyfiyeti hakkında pek teferruata yer verilmeyen bakış açısının yerine, modern dönemde bir şeyin mümkün olması için akılla izah edilebilmesi gerektiği fikrinin benimsendiğini belirtebiliriz. Böyle olunca modern dönemde dâbbetü'l-arza dair birçok muhtelif iddialar ortaya atılmıştır. Kıyamet alâmetlerinden biri olan ve vuku bulacak olması ayetle sabit olup hakkında sahih hadisler de bulunan dâbbetü'l-arz mefhumuna dair modern dönem literatüründeki fikirleri incelediğimizde üç muhtelif tutumun hâkim olduğunu görmekteyiz.

Birincisi, klasik kaynaklardakine yakın olarak rivayetlere yer veren ve Allah Teâlâ dilerse her şeyin mümkün olabileceğini öngören yaklaşımdır. Bu yaklaşıma sahip olanları da kendi içerisinde rivayetlerin tamamını sahih kabul edenler ve rivayetlerin bir kısmında sıhhat problemi olduğunu kabul etmekle beraber konuyu yine sahih gördükleri rivayetler çerçevesinde ele alıp konu hakkında yorum yapmayanlar olarak tasnif edebiliriz. Nitekim klasik dönem literatüründe de konuyla ilgili rivayetlerin tamamının zahirî manada kabul edilmesi gerektiğini savunanlar yanında rivayetlerin tamamının sahih olmadığını söylemekle birlikte dâbbetü'l-arzı yine de sadece sahih kabul ettikleri naslar çerçevesinde ele alıp konu hakkında yorum yapmadan ilkesel olarak kabul edenler de olmuştur.

İkincisi, konuyla ilgili rivayetleri sıhhat derecesine bakmaksızın reddeden veya kendi görüşünü desteklemek için rivayetleri te'vil eden, dâbbetü'l-arzı tamamen mecaz olarak yorumlayan yaklaşımdır.

Üçüncüsü, dâbbetü'l-arzı oldukça farklı şekillerde; örneğin televizyon, sinek kurdu (negaf), Stephen Hawking, AIDS, ateş lavları, Agarta denen bir topluluk, mikrobik çipler ve robotlar gibi oldukça farklı şekillerde te'vil edenlerin yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma sahip olanların genel olarak rivayetlere yer verip rivayetleri bağlamları dışında sırf kendi görüşlerine uydurmak için te'vil ettiklerini gözlemlemekteyiz. Dâbbetü'l-arz mefhumu bu yaklaşıma sahip olanlar tarafından naslardan o kadar uzaklaştırılmıştır ki çağımızda kendini dâbbetü'l-arz ilan eden dahi çıkmıştır.

Hülasa, dâbbetü'l-arz mefhumu hakkında modern dönemdeki yaklaşımların, klasik yaklaşıma yakın olanlar dışındakilerin, yani dâbbetü'l-arzı yorumlayanların ortak paydasının rivayetleri bağlamından uzaklaştırarak kendi görüşleri doğrultusunda te'vil etme ya da görüşlerine uymayan rivayetleri reddetme olduğunu belirtebiliriz. Çalışmamızda yer verdiğimiz modern dönem müelliflerinin ekseriyetinin meseleye klasik dönemdeki rivayet eksenli bakış açısı yerine aklı ve akli ilkeleri temel alan bir bakış açısıyla yaklaştığı aşikârdır. Özellikle hadisleri delil olarak kullanırken sıhhat dereceleriyle ilgilenmeyip sadece kendi fikirlerine uygun olan hadisleri delil olarak zikreden müelliflerin tutumları bunu kanıtlar niteliktedir.

IV.1. DÂBBETÜ'L-ARZI KLASİKLİTERATÜRE BAĞLI KALARAK İZAH EDENLER

Son dönem Osmanlı din âlimlerimizden olan Abdüllatif Harpûtî (1842-1916) *Tenkihu'l-Kelâm Fî Akâid-i Ehli'l-İslam* isimli eserinde dâbbetü'l-arzın kıyametin büyük alâmetlerinden olduğunu ve büyük bir depremden sonra çıkacağını belirttikten sonra dâbbetü'l-arz olarak isimlendirilen bu mahlûkun çıkış yeri ve şekli hakkında birçok rivayet olduğunu, bazı rivayetlerde insan şeklinde bazı rivayetlerde de muhtelif başka şekillerde geçtiğini belirtmektedir. Müellif, Neml suresi 82. ayette geçen dâbbetü'l-arz mefhumuyla eşrat-ı sâatten sayılan dâbbetü'l-arzın kast edildiğini müfessirlerin çoğunluğunun tefsirlerinde zikrettikleri bilgisine de yer vermektedir. Müellife göre dâbbetü'l-arzın vasıflarıyla ilgili muhtelif rivayetler bulunsa da önemli olan ayette geçtiği üzere onun insanlarla konuşan bir varlık olacağıdır.[204]

[204] Abdüllatif Harpûtî, *Tenkîhu'l Kelâm Fî Akâid-i Ehli'l İslam*, Dersaâdet: Necm-i İstikbal Matbaası, 2. baskı, ss. 357-358.

Müellif nakillerde söz edilen kıyamet alâmetlerini zikrettikten sonra bu kıyamet alâmetlerine nasıl bakılması gerektiğiyle ilgili şu ifadelere yer vermektedir: "*Kıyametin mezkûr olan rivayetleri, haddı zatlarında emr-i mümkin olup Şari-i A'zam (a.s) Efendimizden mesmu' ve menkûl olup dinde hadd-i şöhrete baliğ olduğundan, iman ve itikâdları vaciptir, münkirleri bid'at ve delalet ehlidir."*[205] Zikrettiğimiz ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Harpûtî de meseleye genel olarak klasik dönem mütekellimlerinin ekseriyetinin yaklaştığı gibi, mümkinattan olması veçhesinde yaklaşmaktadır. Mamafih Harpûtî bu alâmetler Hz. Peygamberden (s.a.v) meşhur seviyesinde aktarıldıkları için hakkında ayet bulunmasa dahi bunlara imanı vacip olarak görmektedir.

Ömer Nasuhi Bilmen (1883-1970) *Muvazzah İlm-i Kelâm* adlı eserinde dâbbetü'l-arz mefhumuna dair fikirlerini "Kıyamet Alâmetleri" başlığı altında ele almaktadır. Bu alâmetleri ise kıyametin küçük alâmetleri ve büyük alâmetleri olmak üzere iki kısımda incelemektedir. Duhân, deccâl, dâbbetü'l-arz, güneşin batıdan doğması, Hz. Îsâ'nın (a.s) nüzûlü, Ye'cûc ve Mecûc, biri doğuda biri batıda biri Arap Yarımadası'nda olmak üzere üç yer çöküntüsü ve Yemen'den dehşetli bir ateşin çıkması şeklinde sekiz tane alâmeti kıyametin büyük alâmetleri olarak zikretmektedir.[206] Müellife göre kıyamet alâmetlerinden her biri haddizatında câizdir. Mamafih tevatür derecesine varan rivayetlerle de sabittir. Bu yüzden bu alâmetlerin gerçekleşmelerini uzak görmek yersizdir.[207] Mamafih dâbbetü'l-arzın çıkışı da caizdir.

Müellife göre hikmetinden suâl olunmayan, kudretine mahlûkatı içinde milyonlarca şahit bulunan Allah Teâlâ şüphe yok ki olağanüstü bir şekilde insanlarla konuşacak bir hayvanı yaratmaya kadirdir. İnsanları akıl ve konuşma gücü vererek mükemmel bir şekilde yaratan Allah başka bir mahlûku da bu özellikleri vererek yaratabilir. İlahî kudreti idrak eden bir kimse için bunda şaşırılacak bir nokta yoktur.[208] Nitekim bu alâmetlerin tamamı mümkinattandır ve bu alâmetlerle ilgili nakledilen rivayetlerin ekserisi tevatür derecesine ulaşmıştır. Mamafih Bilmen bu alâmetlerin zâhirî manalarından uzaklaştırılarak te'vil edilmelerinin gereksiz olduğu kanaatindedir. Fakat müellife göre bu alâmetlere dair bazı tafsilatlar âhâd haber oldukları için

[205] Harpûtî, *Tenkîhu'l Kelâm*, s. 359.
[206] Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm Dersleri*, İstanbul: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1339-1342, s. 351.
[207] Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm Dersleri*, s. 352.
[208] Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm Dersleri*, s. 352-353.

üzerlerine itikat bina edilemez.[209] Hülasa konuya dair açıklamalarından anlaşıldığı üzere Bilmen'in vurgusu mümkünlük üzerinedir. Nitekim Allah pekâlâ bir hayvanı veya farklı bir yaratığı da konuşur vaziyette yaratabilir.

Mısırlı müfessir Seyyid Kutub (1906-1966) *Fî Zılâli'l-Kur'ân* adlı tefsirinde Neml suresi 82. ayeti tefsir ederken, dâbbenin çıkışını anlatan pek çok hadis olmakla beraber sahih hadislerde bu hayvanın sıfatlarına ilişkin bir açıklama olmadığını ve bu hayvanın sıfatlarına açıklık getiren rivayetlerin sahihlik derecesine ulaşmadıklarını bu nedenle de onun vasıflarına ilişkin tüm açıklamaları bir kenara ittiğini belirtmektedir. Kutub'a göre, bu hayvanın uzunluğunun altmış arşın olması, hem tüyleri hem kılları, hem de kanadının bulunması, sakallarının olması, başının öküz başı, gözlerinin domuz gözü, kulağının fil kulağı, boynuzunun geyik boynuzu, boynunun deve kuşu boynu, göğsünün aslan göğsü olması vb. sıfatları belirlemede müfessirler boşuna yorulmuşlardır. Kur'ân'ın ve sahih hadislerin yaptığı açıklama ile yetinmek gerekmektedir. Müellife göre Kur'ân'ın ve sahih hadislerin yaptığı açıklamaya göreyse bu hayvanın çıkması kıyamet alâmetlerinden biridir. Tövbeden artık yarar sağlama süresinin sona erdiği, geride kalanların cezayı hak edip bundan sonra tövbelerinin kabul edilmediği, o anda üzerinde bulundukları hal ile durumlarına hükmedildiği sırada Allah Teâlâ bir hayvan çıkaracak, bu hayvan onlarla konuşacaktır. Oysaki hayvanlar konuşmazlar veya insanlar onların dilinden anlamazlar. Fakat onlar o gün anlayacaklar. Kutub'a göre göz önünde bulundurulması gereken bir nokta da şudur: Neml suresindeki sahneler, genellikle cinler, kuşlar ve böcekler ile Hz. Süleyman (a.s) arasında geçen diyaloğun ve konuşmaların sahnelerindendir. Burada bu "hayvan"ın ve insanlarla konuşmasının verilmesi surenin sahneleri ve havası ile tam bir uyum sağlamaktadır. Böylece Kur'ân'ın tasvirdeki ahengi de sağlanmış, genel sahnenin kendisinde oluştuğu birimler de bütünleşmiş olmaktadır.[210]

Müellif kaleme almış olduğu *Meşâhidü'l-kıyâme fi'l-Kur'ân* isimli kitabında ise bahsi geçen ayetle ilgili verdiği açıklamada dâbbetü'l-arzın vasıflarını bilmemize imkân olmadığını ve bu meselenin tamamen gaybî bir mesele olduğunu vurgulamaktadır. Dâbbetü'l-arza dair Kur'an tefsirlerinde verilen bilgileri ise isrâilî ve gayri isrâilî efsanelerin tesirleriyle oluşan bilgiler olarak nitelemektedir. Müellife göre, burada

[209] Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm Dersleri*, s. 356.
[210] Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, Beyrut: Dârü'l-marife, 1971, c. 6, ss. 308-309.

önemli olan hususun dâbbetü'l-arzın, Hz. Süleyman (a.s) ile karıncaların, Hüdhüd kuşunun ve ifritin konuştuğunun bildirildiği Neml suresinde geçiyor olmasıdır. Surede bütün tema birtakım konuşmalardır. Fakat Hz. Süleyman'ın (a.s) haşereyle nasıl konuştuğu, ifritin dilini nasıl anladığını bilmemekteyiz. O insan peygamber, konuşması mucize de olsa yine de insandır ve insanın böyle varlıklarla konuşması, insan ruhunda bambaşka bir etki yapmaktadır. Kıyamet alâmetlerinden olan dâbbetü'l-arz da surenin anlam bütünlüğünü sağlama ve ahenginin kuvvetlenmesini sağlamada mühim bir vazife görmüştür.[211]

Hülasa, Kutub'a göre dâbbetü'l-arz tövbenin artık yarar sağlamadığı bir anda Allah tarafından gönderilecek olan ve insanlarla konuşacağı bildirilen bir kıyamet alâmetidir. Dâbbetü'l-arza dair teferruatlı bilgiler içerip onu tasvir eden hadislerin çoğunluğu sıhhat açısından problem teşkil ettiğinden dolayı dikkate alınmamalıdır. Yani dâbbetü'l-arzın çıkacağı zaten ayetle sabit olduğu için kesinlik derecesi taşır fakat keyfiyeti meçhuldür. Mamafih Allah dilerse normalde konuşmayan bir varlığı konuşur bir vaziyette kıyamet alâmeti olarak ortaya çıkarabilir. Müellifin mümkünlük vurgusu ve dâbbetü'l-arzın keyfiyetine dair nasların bildirdiği dışında bir yorumda bulunmaması klasik yaklaşıma yakın olduğunu göstermektedir. Bunun yanında rivayetlerin sahih olmadığını belirtmesi de klasik yaklaşımda görülen bir tutumdur.

Pakistanlı Müfessir Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî (1903-1979) *Tefhîmü'l-Kur'ân* adıyla kaleme almış olduğu tefsirinde Neml suresi 82. ayeti tefsir ederken şu bilgilere yer vermektedir: Hadis rivayetleri incelendiğinde dâbbetü'l-arzın emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker terk edildiği zaman ortaya çıkacağı anlaşılmaktadır. Onun bir hayvan mı, yoksa bütün yeryüzünü istila edecek bir hayvan türü mü olduğu hususu ise açık değildir. Müellife göre, dâbbenin "İnsanlar bizim ayetlerimize inanmadı" şeklinde konuşması ise ya "bizim" sözcüğü –kendi adına değil de hükümet adına konuşan hükümet sözcüsünün yaptığı konuşma gibi anlaşılacak şekilde– o hayvanın kendi konuşmasının bir parçasıdır. Ya da Allah'ın, onun konuşmasından hikâye ettiği bir cümledir.

[211] Kutub, *Meşâhidü'l-kıyâme fi'l-Kur'ân*, Kahire: Dârü'l-maârif, 1966, ss. 116-117.

Mevdûdî, bu hayvanın ortaya çıkış durumuyla ilgili ise yorum yapmayıp konu hakkındaki rivayetleri aktarmakla yetinmektedir.[212] Dâbbetü'l-arzın yapısı, genel görünüşü, ortaya çıkacağı yer ve diğer ayrıntılarla ilgili rivayetlerinse bu konuda, sadece karışıklık meydana getirdiğini, birbirleriyle çelişki içerisinde olduğunu ve Kur'ân'da bu meselenin anlatılmış olduğu konu ile de ilgisi olmadığını belirtmektedir. Müellif, bir başka eserinde dâbbetü'l-arzın konuşması hususunu ise Allah'ın kudreti hakkında bir delil olarak görmektedir.[213] Müellife göre, Allah bu gücü, kıyametten önce tek bir hayvana verecek, fakat kıyametten sonra bu yeteneği daha başka varlıklara da ihsan edecektir. Mesela, insanın her uzvu –gözü, kulağı, hatta derisi bile– yüksek sesle konuşacak ve Cenab-ı Hakk'ın mahkemesinde şahitlik edeceklerdir.[214]

Hülasa, müellifin konuyu rivayetleri merkeze alarak yorumlamış olduğunu fakat rivayetlerin tamamını doğru kabul etmediğini, dâbbetü'l-arzla ilgili çok fazla teferruat ihtiva eden rivayetlerin kendi içerisinde tutarsız olduğunu ve Kur'ân'daki dâbbetü'l-arz tasavvuruyla da çeliştiğini iddia etmekte olduğunu belirtebiliriz.

Mısırlı âlim Seyyid Sâbık[215] **(**1915-2000) *el-Aḳâidü'l-İslâmiyye* adlı İslam inanç esaslarını ihtiva eden eserinde dâbbetü'l-arzın vasıflarıyla ilgili; Hz. Âdem'in(a.s) arşınıyla altmış arşın, insan yüzlü, domuz gözlü, fil kulaklı olması, Hz. Süleyman'ın (a.s) mührünü, Hz. Mûsâ'nın (a.s) asâsını taşıması gibi şeylerden hiçbiri doğru olmadığını iddia etmektedir. Müellife göre bu rivayetler doğru olmadığı için hakkında sahih bir nas bulunmayan bu konunun peşine düşmek de doğru değildir. Mamafih dâbbetü'l-arzın çıkması gaybî bir mesele olduğu için ancak nasla hakkında bilgi sahibi olunabilir. Yani bu konuda Kur'ân ve sahih sünnetin bildirdikleriyle yetinmek gerekmektedir. Kur'ân ve sahih sünnette de dâbbetü'l-arzın çıkacağı ve insanlarla konuşacağı dışında bir bilgi gelmemiştir. Müellif dâbbetü'l-arzın insanlarla konuşmasının ise Neml suresi 23-25. ayetleri arasında anlatılan Hüdhüd kuşunun Sebe

---

[212] Ebül A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân,* çev. Muhammed Han Kayani vd. , İstanbul: İnsan Yayınları, 1987, c. 4, ss. 128-129.

[213] Mevdûdî, *Açıklamalı Kur'ân-ı Kerim Meali: Tercümânü'l-Kur'ân,* çev. Muhammed Han Kayani, İstanbul: İnkılab Yayınları, 2004, s. 384.

[214] Bk. Fussilet 41/20-21.

[215] Hasan el-Bennâ'nın kurmuş olduğu İhvân-ı Müslimin'in önemli temsilcilerinden biridir. Ezher Üniversitesinde görev yapmaktayken İhvân-ı Müslimin'e yapılan baskıların artması sonucunda Suudi Arabistan'a giderek Cidde'de Melik Abdülazîz ardından Mekke Ümmülkûra üniversitelerinde öğretim görevliliği yapmış, bunun yanı sıra İslami kuruluş ve cemiyetlerde farklı görevler de ifa etmiştir. Müellifin fıkıh ve irşad alanında neşrettiği birçok eseri bulunmaktadır. Bk. Ahmet Özel, "Seyyid Sâbık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2019, c. EK-2, s. 499-501.

ülkesinden getirdiği haberleri Hz. Süleyman'a (a.s) bildirmesi tarzında bir konuşma olabileceğini belirtmektedir.[216] Görüldüğü üzere Seyyid Sâbık dâbbetü'l-arza dair rivayetlerin ekseriyetinde sıhhat problemi olduğunu belirtmektedir. Mamafih dâbbetü'l-arza dair bir yorumda bulunmamış olması klasik yaklaşıma mutabık bir tavır sergilediğini göstermektedir.

Abdullah b. Yûsuf el-Vâbil[217] (1910-2001) *Eşrâtü's-sâ'a* adlı eserinde meseleye dâbbetü'l-arzın âhir zamanda kıyamet yaklaşınca çıkacak olan bir alâmet olduğunu ve onun zuhurunun Kitap ve sünnetle sabit olduğunu belirterek başlamaktadır. Dâbbetü'l-arzın zuhuruna dair delilleri Kur'ân'daki delilller ve sünnetteki deliller şeklinde iki başlık altında incelemektedir. Kur'ân'dan delil olarak Neml suresi 82. ayeti zikreden müellif bu ayette zikri geçen dâbbetü'l-arzın, insanlar arasında fesadın artacağı, insanlar Allah'ın emirlerini terk edeceği ve hak dini değiştirmeye çalıştıkları sırada çıkarak insanlarla konuşacağını belirtmektedir.[218] Sonrasında "o söz başlarına gelince" ifadesinin âlimler tarafından nasıl açıklandığını aktarmaktadır. Âlimlere ve rivayetlerde geçen bilgilere göre bu ifadenin onların üzerine Allah'ın vaîdinin gerçekleşmesi, âlimlerin ölmesi, ilmin yok olması ve Kur'ân'ın ortadan kaldırılması olarak açıkladığını belirtmektedir.[219]

Sünnetteki delillerle ilgili ise müellif ilk başta şu bilgileri ihtiva eden altı tane rivayet aktarmaktadır: İlk çıkacak alâmet güneşin batıdan doğması ve kuşluk vakti dâbbetü'l-arzın çıkacak olmasıdır. Hangisi önce çıkarsa diğeri onu takip edecektir. Dâbbetü'l-arz insanları mühürleyecek hatta öyle ki alışveriş yapanlar birbirlerini mühürlerinden tanıyacaklar. Dâbbetü'l-arz Hz. Mûsâ'nın (a.s) asâsı ve Hz. Süleyman'ın (a.s) mührüyle beraber çıkacaktır. Ve mühürle kâfirin burnunu mühürleyecek asâ ile mü'minin alnını aydınlatacaktır.[220]

---

[216] Seyyid Sâbık, *el-Akâidü'l-İslâmiyye*, Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 1985, ss. 248-250.

[217] 1910 yılında Suudi Arabistan'da dünyaya gelmiştir. Medreselerde şer'i ilimler tahsil eden müellif, ilim tahsili için çeşitli şehirlere yolculuklar yapmıştır. Ardından Ebhâ'da bir medrese kurmuştur ve otuz yıl boyunca burada dersler vermiştir. (https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%B9%D8%A8%D8%AF_%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87_%D8%A8%D9%86_%D9%8A%D9%88%D8%B3%D9%81_%D8%A7%D9%84%D9%88%D8%A7%D8%A8%D9%84 (24.10.2022)

[218] Abdullah b. Yûsuf el-Vâbil, *Eşrâtü's-sâ'a*, Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1995, s. 403.

[219] Vâbil, *Eşrâtü's-sâ'a,* ss. 403-404.

[220] Vâbil, *Eşrâtü's-sâ'a,* ss. 404-406.

Müellif bu rivayetleri aktardıktan sonra konuyla ilgili bir yorum yapmayıp konuyu incelemeye dâbbetü'l-arzın nasıl bir canlı olacağı yönündeki başlığın altında devam etmektedir. Bu başlık altında ise toplamda beş görüş beyan etmektedir. Müellifin aktardığı birinci görüş Kurtubî'ye ait olan dabbetü'l-arzın Hz. Sâlih'in (a.s) devesinin yavrusu olduğu görüşüdür. Müellife göre Kurtubî'nin tercih ettiği bu görüş delil olarak kullandığı hadis, isnadındaki bir râvinin zayıf olması ve hadiste geçen "böğürmek" lafzının harflerinin yerleri değiştirilerek de rivayet edildiği için pek doğru görünmemektedir. Müellifin aktardığı ikinci görüş ise dâbbetü'l-arzın Temîm ed-Dârî'nin anlattığı deccâl kıssasında anlatılan cessâse olduğudur. Bu görüşte olanlara göre cessâse deccâl için haber toplayacaktır. Müellifin aktardığı üçüncü görüşe göre, dâbbetü'l-arz Kâbe duvarındaki bir çatlaktan çıkacak olan bir yılandır. Dördüncü görüşe göre, dâbbetü'l-arz insanlarla konuşacak bir insan olacaktır. Beşinci görüşe göre dâbbetü'l-arz cins ismidir. Yani belirli bir hayvan, belirli bir canlı değil de bir canlı türüdür. Zaten yerde yürüyebilen tüm canlılara dâbbe denmektedir.[221]

Müellif bu bilgileri aktardıktan sonra dâbbetü'l-arzın mikrop, bakteri tarzında bir varlık olabileceğini iddia edenleri de eleştirmekte ve dört madde halinde böyle düşünenlere cevaplar vermektedir. Müellife göre mikroplar gözle görülemez fakat dâbbetü'l-arzın Hz. Mûsâ'nın (a.s) mührü ve Hz. Süleyman'ın (a.s) asâsıyla çıkacağına dair rivayetler mevcuttur. Onun mikrop veya bakteri olması mümin ile kâfiri ayırt edeceği rivayetleriyle de çelişir. Nitekim dâbbetü'l-arzın bu eylemi yapabilecek bir canlı olması gerekmektedir.[222] Müellife göre dâbbetü'l-arzın zuhuru gaybî bir mesele olduğu için Müslüman olmayanlar yani gayba ve Allah'a iman etmeyenler onu anlayamazlar.[223] Müellife göre rivayetlerden ve müfessirlerin söylediklerinden de anlaşılacağı üzere dâbbetü'l-arz tıpkı güneşin batıdan doğması gibi insanların alışkın olmadığı olağanüstü bir hadise olmak zorundadır. Bu yüzden dâbbetü'l-arz belirli bir hayvan değildir.[224]

Müellifin bu konudan sonra ele aldığı başlık dâbbetü'l-arzın çıkış yeridir. Bu konuda da âlimlerin ihtilaf ettiklerini belirten müellif iki görüş aktarmaktadır. Birinci görüşe göre, dâbbetü'l-arz Mescid-i Harâm'dan çıkacaktır. İkinci rivayete göreyse

[221] Vâbil, *Eşrâtü's-sâ'a,* ss. 407-410.
[222] Vâbil, *Eşrâtü's-sâ'a,* s. 410-411.
[223] Vâbil, *Eşrâtü's-sâ'a,* s. 413.
[224] Vâbil, *Eşrâtü's-sâ'a,* s. 412.

birincisi bazı vadilerden, ikincisi bazı köylerden, üçüncüsü ise Mescid-i Harâm'dan olmak üzere üç çıkışı olacaktır. Bunun dışında aktarmadığı birçok görüş olduğunu belirten müellif, çoğunluğa göre dâbbetü'l-arzın Mekke'den yani Mescid-i Harâm'dan çıkacağının söylendiğini belirtmekte ve konuyla ilgili yorum yapmamaktadır.[225]

Müellifin ele aldığı bir diğer başlık ise dâbbetü'l-arzın yapacaklarıdır. Burada ise dâbbetü'l-arzın mümin ile kâfiri mühürleyerek ayırt edeceğini belirtmekte ve ayette geçen "tükellimihüm" ifadesiyle ilgili rivayetleri aktarmakta bunun "yaralamak" manasına mı yoksa "konuşmak" manasına mı geldiğiyle ilgili müfessirlerin görüşlerini aktarmakta ve konuyla ilgili yorum yapmamaktadır.[226] Görüldüğü üzere dâbbetü'l-arz meselesini eserinin "Büyük Kıyamet Alâmetleri" isimli babında ele alan müellif, dâbbetü'l-arzı müstakil başlıklar altında incelemektedir. Fakat konuyla ilgili rivayetleri aktarıp klasik dönem âlimlerinin fikirlerini vermekle yetinmekte ve ne hadislere ne de âlimlerin dediklerine aksi bir yorumda bulunmamakla beraber daha ziyade bu hadislerin ve yorumların doğrulunu ispat etmeye çalışan bir tutum sergilemektedir. Modern dönemde ortaya atılan onun mikrop, bakteri tarzında bir canlı olabileceği fikirlerini ise tenkit etmektedir. Konuyla ilgili müellifin yaptığı tek yorum dâbbetü'l-arzın olağanüstü bir varlık olacağıdır.

Suriyeli İslam âlimi Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî[227]'de (1929-2013) dâbbetü'l-arz mefhumunu klasik yaklaşıma uygun olarak açıklayanlar arasındadır. Bûti'ye göre dâbbetü'l-arz mefhumu Kur'ân-ı Kerim'in bir hayvan için kullandığı kavramdır. Bu hayvanın şekli, biçimi, çeşidi ve türü gibi teferruatlar Allah'a havale edilmelidir. Bu varlık kıyamete yakın bir zamanda ortaya çıkacak mümin olanları imanla, kâfir olanları ise küfürle niteleyecektir. Bundan sonra iman edenlerin imanı kendisine fayda sağlamayacaktır. Müellif bu açıklamayı yaptıktan sonra dâbbetü'l-arza dair hiçbir bilgi ihtiva etmeyip yalnızca kıyamet alâmeti olarak çıkacağına dair olan

[225] Vâbil, *Eşrâtü's-sâ'a*, ss. 413-414.
[226] Vâbil, *Eşrâtü's-sâ'a*, ss. 415-416.
[227] Suriyeli âlim ve fikir adamıdır. Uzun yıllar Dımaşk Universitesi Şeriat Fakültesi'nde hocalık yapmıştır. Bunun yanında cami ve benzeri alanlarda halka açık dersler vermiştir. Yurtdışındaki bazı İslâmi kuruluşlarda ise farklı görevler yapmıştır. Fıkıh, kelâm, felsefe, hadis, siyer, tarih, edebiyat ve eğitim gibi birçok alanda eserler kaleme almıştır. *Kübra'l-yakîniyyâti'l-kevniyye: Vücûdü'l-hâlik ve vazîfetü'l-mahlûk* da müellifin kelâm alanında kaleme almış olduğu, İslam itikâdındaki konuları "usûl i selâse" çerçevesi içerisinde ele aldığı eseridir. Bk. Bayram Pehlivan, "Bûtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2020, c. EK-1, ss. 221 24.

birkaç rivayet zikretmektedir.[228] Görüldüğü üzere müellif konuya dair bir yorumda bulunmayarak klasik yaklaşıma uygun bir tavır sergilemektedir. Fakat dâbbetü'l-arzın fiziksel özellikleri, nerden çıkacağı gibi bilgiler ihtiva eden rivayetleri zikretmemesinden konuyla ilgili rivayetlere mesafeli olduğu anlaşılmaktadır.

Muhammed Selâme Cebr *Eşrâtü's-sâ'a ve esrâruhâ* adlı eserinde dâbbetü'l-arz konusunu ele alırken onun Allah'ın mahlûklarından bir mahlûk olduğunu ve onun sırlarının idrak edilemeyeceği, hakikatini ancak Allah'ın bilebileceğini belirterek başlamaktadır. Müellife göre Allah dilerse kâfirin burnunu damgalayarak ve müminin yüzünü aydınlatarak mümin ve kâfiri birbirinden ayırt edebilir. Müellife göre hadislerin zahirî manasına bakılacak olursa dâbbetü'l-arzın çıkışı Hz. Îsâ'nın (a.s) vefatından sonra olacaktır. Güneşin batıdan doğması hadisesinden ise ya çok az önce ya da çok az sonra çıkacaktır.[229] Müellif konuyla ilgili rivayetleri aktardıktan sonra dâbbetü'l-arzın zuhurunun güneşin batıdan doğmasından sonra olacağını çünkü evrenin düzenindeki bu değişiklikle tövbe kapısının kapanacağını belirtmektedir.[230] Müellifin bunun dışında bir yorumda bulunmaması klasik yaklaşıma yakın bir tavır sergilediğini göstermektedir. Mamafih dâbbetü'l-arzın vasıflarıyla ilgili rivayetlere yer vermemesi ise rivayetler konusunda temkinli davrandığını göstermektedir.

Hadis alanındaki çalışmalarıyla tanınan ilim adamı Talat Koçyiğit (1927-2011) kaleme aldığı tefsir çalışmasında dâbbetü'l-arzı klasik dönem yaklaşımına yakın olarak rivayet ağırlıklı olarak açıklamaktadır. Fakat müellife göre, bu hayvanın yetmiş zirâ uzunluğunda olduğu, başının göğe uzandığı ve bulutlara değdiği, vücudunun her bir uzvunun farklı bir hayvana ait olduğu, kimilerine göre üç günde çıkıp büyüyeceği, kimilerine göreyse çıkışını üç günde tamamlayacağı, çıkacağı yerin Mescid-i Harâm, Safâ tepesi ya da Yemen olacağı şeklindeki bilgilerin hiçbirini Kur'ân-ı Kerim'de doğrulayacak bir bilgi yoktur.[231]

Müellifin konuyu izah ederken sadece Müslim'de geçen dâbbenin çıkacağını haber veren rivayetleri zikredip dâbbetü'l-arzın fiziki özellikleriyle ilgili çok fazla

[228] Muhammed Saîd Ramazan Bûtî, *Kübra'l-yakîniyyâti'l-kevniyye: Vücûdü'l-hâlik ve vazîfetü'l-mahlûk*, Beyrut: Dârü'l-fikr, 1974, ss. 356-357.
[229] Muhammed Selâme Cebr, *Eşrâtü's-sâ'a ve esrâruhâ*, Kahire: Dârü's-selam, 1993, s. 97.
[230] Cebr, *Eşrâtü's-sâ'a ve esrâruhâ*, s. 99.
[231] Talat Koçyiğit, *Kur'ân-ı Kerim Meal ve Tefsiri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016, c. 5, s. 327.

teferruata yer veren rivayetleri zikretmemesi, bunları sadece müfessirlerin bu konuyla ilgili değişik görüşleri şeklinde aktarması ve bunların Kur'ân ile bağdaşmadığını hatırlatması söz konusu rivayetlere mesafeli yaklaştığını göstermektedir. Bu rivayetlere mesafeli olmasına rağmen dâbbetü'l-arza dair herhangi bir yorumda da bulunmamaktadır.

İlahiyatçı yazar Ali Küçük (1953-2017) de *Besâiru'l-Kur'an* adıyla kaleme almış olduğu on iki ciltlik tefsir eserinde dâbbetü'l-arz mefhumunu klasik yaklaşıma paralel olarak izah etmektedir. Müellif, dâbbetü'l-arzın âlimlerin ekseriyetinin beyanına göre kıyamet alâmetlerinden birisi olarak kabul edilen bir yaratık olduğu bilgisini zikrettikten sonra Müslim'in *Sahîh*'inde ve Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde dâbbetü'l arz konusuyla ilgili rivayetlerde bu varlığın özelliklerinden söz edilmeden sadece ortaya çıkışının bir kıyamet alâmeti olduğu haberinin verildiğini vurgulamaktadır. Müellif, dâbbetü'l arzın Hz. Süleyman'ın (a.s) mührü ile Hz. Mûsâ'nın (a.s) asâsına sahip olacağı ve asâ ile müminin yüzünü parlatırken mühürle de kâfirin burnunu damgalayacağı rivayetine yer verdikten sonra bu konu ile alâkalı *Kütüb-i Sitte*'nin dışındaki bazı kaynaklarda yer almış, hattâ bazı tefsirlere bile geçmiş ancak senet ve metin açısından tenkit edilebilen isrâiliyât rivayetler üzerinde durmadığını belirtmektedir.[232]

Hülasa, müellife göre dâbbetü'l-arza sadece ayet ve hadislerde söz edildiği gibi kıyamet alâmetlerinden bir varlık olarak inanıp geçmek gerekmektedir. Görüldüğü üzere müellif dâbbetü'l-arz mefhumu hakkında naslardaki bilgileri sıralamakla yetinmekte ve bir yorumda bulunmamaktadır.

Modern asrın önde gelen müfessirlerinden biri olan Suriyeli âlim Muhammed Ali es-Sâbûnî (1930-2021) kaleme almış olduğu *Safvetü't-tefâsîr* adlı tefsir çalışmasında söz konusu ayeti tefsir ederken klasik dönem âlimlerinin izlediği metodu izleyerek konuyu izah ederken rivayetleri sıralamakla yetinmektedir. Aynı zamanda rivayetlerin ihtiva ettiği bilgiler dışında bir yorumda bulunmayıp dâbbetü'l-arzın olağanüstü, özel bir kıyamet alâmeti olduğunu belirtmekle yetinmektedir.[233]

[232] Ali Küçük, *Besâiru'l-Kur'an*, Konya: Adım Matbacılık ve Ofset, 2006, c. 12, ss. 6-7.
[233] Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, Beyrut: Dârü'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1981/1402, c. 2, ss. 419-420.

Her ne kadar müellifin bu tutumu klasik dönem müfessirlerinin tutumuyla eş değer gözükse de dâbbenin vasıflarına, çıkacağı yere dair hiçbir rivayetin verilmeyip sadece kıyamet alâmeti olarak çıkacağı, insanlara ayetlere iman etmediklerini söyleyeceği ve emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münkerin ortadan kalktığı bir dönemde çıkacağıyla ilgili rivayetlere yer vermesi konuyla ilgili diğer rivayetlere mesafeli olduğu izlenimini vermektedir. Yahut bu tutum eserinin genel yapısı gereği meselelerin öz ve kısa tutulmaya çalışılmasıyla da izah edilebilir.

Son dönemin önde gelen sûfî ve kanaat önderlerinden biri olan Mahmut Ustaosmanoğlu (1929-2022) ve öğrencileri tarafından kaleme alınan *Ruhu'l-Furkan* isimli tefsir çalışması tamamlanamadığı için dâbbetü'l-arzın kıyamet alameti olarak geçtiği tek ayet olan Neml suresi 82. ayetin tefsiri Ustaosmanoğlu tarafından yapılamamıştır. Fakat klasik tefsir kaynaklarını incelerken dâbbetü'l-arza dolaylı olarak temas ettiğini zikrettiğimiz En'âm suresi 158. ayetinin tefsirinde müellif kıyamet alâmetleri ve dâbbetü'l-arzla ilgili bilgiler ihtiva eden oldukça fazla rivayete yer vermektedir.[234] Mamafih Ehl-i sünnet'in fâkih, muhaddis ve mütekellimlerinin cumhurunun kıyamet alâmetlerine dair, ayet ve hadislerde belirtilen hususları zahirî manalarıyla kabul edip, te'vil etmediklerini belirtmektedir. Bu rivayetleri te'vil edenleri ise Ehl-i sünnet dışı sapık fırkalar olarak nitelemektedir. Hatta bu nasların Bâtıniyye gibi fırkalarca zahirî manalarından çevrilerek tahrif edilmelerinin de beklenen alâmetlerden biri olduğu bilgisini zikretmektedir. Ustaosmanoğlu'na göre kıyamet alâmetleriyle ilgili nasların zahirî manaları dışında başka manalar verilerek te'vil edilmesi ve "bu manada da olabilir" denilmesi "hakiki mana gerçekleşmeyedebilir" demek olduğundan dolayı hakiki manayı inkâr anlamı taşımaktadır.[235] Hülasa, Ustaosmanoğlu öncülüğünde hazırlanan mezkûr eserde klasik yaklaşıma uygun olarak dâbbetü'l-arzla ilgili rivayetler vârit olduğu şekliyle te'vil edilmeksizin kabul edilmektedir. Rivayetleri te'vil edenlerin fikirleri ise sapıkça ve batıl söylemler olarak nitelendirilmektedir.

[234] Bk. Mahmud Ustaosmanoğlu vd., *Rûhu'l-Furkan Tefsiri*, İstanbul: Ahıska Yayınevi, 2017, c. 12, ss. 450-469.
[235] Ustaosmanoğlu vd., *Rûhu'l-Furkan Tefsiri*, c. 12, s. 471.

Muhammed b. Abdülaziz b. Ahmed el-Alî[236] dâbbetü'l-arza dair *ed-Dâbbe: Dirâse fî dav'i akâdeti Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a* isimli bir kitap neşretmiştir. Müellifin kitabını klasik yaklaşıma uygun olarak rivayet ağırlıklı bir şekilde hazırladığını belirtebiliriz. Mezkûr eser mukaddimenin ardından, birinci bölümde; etimolojik açıdan ve şer'an dâbbenin tanımı, ikinci bölümde; dâbbenin çıkışıyla ilgili deliller (ayet ve hadislerdeki deliller), üçüncü bölümde; dâbbenin mahiyeti ve sıfatları hakkındaki görüşler (cessâse, Hz. Sâlih'in (a.s) devesi, Kâbe'nin duvarına bakan bir yılan, konuşan bir insan, mümin bir topluluk, Hz. Ali, böcek ve mikrop, yeryüzünde yaygın bir hayvan türü, zamanın sonunda yeryüzünden çıkan bir hayvan olduğunu söyleyenlerin görüşleri ve bu açıklamalara göre onun özellikleri), dördüncü bölümde; dâbbenin çıkış yeri (Mekke'den, Safâ Dağı'ndan, Ecyâd halkından, Tihâme'nin bazı vadilerinden, Mekke yakınlarındaki Bâdiye'den, Sedom'dan çıkacağını söyleyenler, nereden çıkacağıyla ilgili farklı söylentiler ve bu konuda doğru olan açıklama), beşinci bölümde; dâbbenin çıkış zamanı, altıncı bölümde; dâbbenin yapacaklarını içeren bir muhtevaya sahip olup, hatime kısmıyla sona ermektedir. Eser genel itibariyle rivayetlerin ve konuyla ilgili yorumların derlenmesi şeklinde oluşturulduğu ve yorum içermediği için sadece hatime kısmındaki bilgileri vermekle yetineceğiz.

Müellif, dâbbeyle ilgili araştırmasının sonucunu on maddede özetlemektedir. Bu on maddenin ihtiva ettiği bilgiler şu şekilde özetlenebilir: Kıyametin ne zaman kopacağını sadece Allah bilir, bu nedenle de bu konuyu sebepsiz araştırmak doğru değildir. Bu konuyu kurcalamak büyük riskler taşır. Âhirete iman, imanın şartlarından beşincisidir. Kıyametin kopacağına inanmak da esasında âhirete inanmaktır. Arapça'da "dâbbe" kelimesi yeryüzünde yaşayan ve yürüyen her şey için kullanılır. Ayet ve hadislerle sabit olduğu için böyle bir şeyin var olduğuna ve çıkacağına inanmak gereklidir, bu aynı zamanda âhiret gününe inanmanın bir gereğidir. Dâbbetü'l-arz insanların alışkın olmadığı olağanüstü bir varlıktır ve niteliklerini ancak Cenab-ı Hak bilir. Onun ne olduğu ile ilgili birçok kişi araştırmalar yapmıştır ve gerçeğinden farklı yorumlanmıştır. Bu dâbbenin çıkış zamanını sadece Allah bilir. Bu, gayb bilgisidir ve Allah dilediği zaman çıkarır. Dâbbe insanların ve insanlığın bozulduğu zaman çıkacak ve insanlara bu bozukluklardan bahsedecektir. Dâbbenin çıkışı, güneşin batıdan

[236] Muhammed b. Abdülaziz b. Ahmed el-Alî Riyad'daki Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye'de akâid ve çağdaş mezhepler hocasıdır. Bk. https://islamhouse.com/ar/author/401678/ (03.08.2022).

doğduğu ve tövbe kapısının kapatıldığı gün olacaktır. İslami metinlerde dâbbenin çıkışı için özel bir yer belirtilmemiştir ve insanlar bu konuda çelişkili sözler söylemiştir, doğrusunu ancak Allah bilir. Âhir zamanda, dâbbe insanlarla bir şekilde iletişim kuracak ve onları incitecek şekilde konuşacaktır, bunun nasıl ve ne şekilde gerçekleşeceğini en iyi Allah bilir.[237] Bu yönüyle müellifin dâbbetü'l-arza dair kapsamlı bir eser hazırladığını belirtebiliriz. Eserinde bütüncül bir bakış açısıyla dâbbeye dair farklı yorumlara da, her ne kadar bu yorumların doğru olmadığını belirtse de, yer vermektedir.

Günümüzde kaleme alınan tefsirler arasında dâbbetü'l-arz mefhumunu klasik dönemdeki anlayışa yakın olarak izah eden bir diğer tefsirde ilahiyatçı yazar Ömer Çelik (1966-) tarafından kaleme alınan *Hakk'ın Dâveti Kur'an-ı Kerim Meâli ve Tefsiri*'dir. Çelik, söz konusu ayeti tefsir ederken öncelikle daha önce zikrettiğimiz "üç şey çıkmadıkça kıyamet kopmayacaktır" hadisini zikrettikten sonra Abdullah b. Ömer'den gelen "Bu hâdise, dünyada iyiliği emreden ve kötülüklerden sakındıran hiçbir fert kalmadığı zaman vuku bulacaktır." rivayetini zikretmektedir. Dâbbetü'l-arzın olağanüstü bir şekilde konuşmasını ise Allah'ın kudretini gösteren bir delil olarak aktarmaktadır. Çelik'e göre, Allah bu kuvveti, kıyametten önce bir tek hayvana verecek, fakat kıyametten sonra bu istidâtı daha başka varlıklara da ihsan edecektir, Nitekim ayetlerde Allah'ın azalarımıza konuşma ve şahitlik etme yetkisi verdiğini görmekteyiz.[238] Görüldüğü gibi Çelik, akli çıkarımlarla dâbbetü'l-arzı reddetmek yerine dâbbenin olağanüstü bir şekilde konuşmasını Allah'ın kudretini gösteren bir delil olarak aktarmakta ve bunu da ayetlerde normalde konuşma yetisi olmadığı halde Allah'ın iradesiyle konuşturulacağı haber verilen nesnelerle kıyas ederek izah etmektedir.

M. Yaşar Kandemir, Halit Zavalsız ve Ümit Şimşek tarafından hazırlanan *Ayet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali* adlı tefsir-meal çalışmasında da dâbbetü'l-arza klasik dönem literatüründeki bakış açısıyla yaklaşıldığını görmekteyiz. Mezkûr eserde dabbetü'l-arzın müteşabihattan olduğu için hakkında çeşitli rivayetler geldiği ve pek çok yorumlar yapıldığı fakat sağlıklı yorumların, ancak olaylar net bir şekilde geliştikten sonra yapılabileceği belirtildikten sonra konuyla ilgili olarak girişilen

[237] Muhammed b. Abdülaziz b. Ahmed el-Alî, *ed-Dâbbe: Dirâse fî dav'i akîdeti Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a*, Riyad: Daru Taybe, 2008, ss. 113-114.
[238] Ömer Çelik, *Hakk'ın Dâveti Kur'an-ı Kerim Meâli ve Tefsiri*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2013, c. 3, s. 560.

veya girişilecek olan uzun uzadıya tasvirlerin, Kur'ân'ın irşadını kavramakta bize yardımcı olmayacağı belirtilmiştir. Bununla birlikte hadislerde dâbbetü'l-arz için "müminin yüzünü parlatıp kâfirin yüzünü de damgalayacağı" haber verildiği, ayette de onun "konuşacağı" bildirilmiş olduğuna göre, bu şeyin bir şekilde mümin ile kâfiri ayırt edeceğinin anlaşıldığı bilgisine yer verilmiştir.[239]

Günümüzde ki önemli tefsir çalışmalarından biri olup Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan *Kur'ân Yolu* adlı tefsirde de klasik literatürdeki yaklaşıma uygun bir tavır sergilenmektedir. Eserde, dâbbetü'l-arz ifadesi "yerden bir yaratık" şeklinde tercüme edilmiş olup, dâbbetü'l-arzın tefsirlere göre kıyametin yaklaştığını bildiren büyük alâmetlerden biri olarak ortaya çıkacak olan garip bir yaratık olduğu belirtilir. Mamafih, hadislerdeki bilgilere göreyse kıyamet gününün yaklaşmasının bir alâmeti olduğu fakat dâbbetü'l-arzın tek bir hayvan mı yoksa yeryüzünü kaplayacak olan bir hayvan türü mü veya bunun temsili bir anlatım mı olduğu hususunun net olmadığı, dâbbetü'l-arza dair detaylı bilgiler ihtiva eden rivayetlerin çoğunluğunun sıhhat açısından problemli olmasından dolayı dâbbetü'l-arza Kur'ân-ı Kerim'de işaret edildiği şekliyle iman edip ondan ötesine gaybî bir mesele olarak yaklaşılması ve bunun kıyamet günü gerçekleşecek olan hâdiselerin hikmetleri arasında değerlendirilmesi gerektiği tavsiye edilmektedir.[240]

IV.2. DÂBBETÜ'L-ARZI YORUMLAYANLAR

IV.2.1. Dâbbetü'l-arzın İnsan Olduğunu iddia Edenler

İmâmiye Şiası'na mensup Azerbeycanlı müfessir Mir Muhammed Kerîm el-Bâküvî (1853-1938 [?]) *Keşfü'l-hakayık an nüketi'l-âyâti ve'd-dekâyık* adlı eserinde bir hayvanın insana nasihat etmesi ve hüccet olmasının makul olmayacağı gerekçesiyle yerden çıkacak bir canlı olan dâbbetü'l-arzın insan olmasının kaideye uygun olan seçenek olduğunu belirtmektedir. Müellife göre bu canlının bir melek olması da mümkün değildir. Bu hüccet kıyamet gününde çıkacak ve zikredilen kelamı mahşer ehline bildirip inkâr edenleri hayret ve pişmanlığa sevk edici şekilde konuşacaktır.

[239] M. Yaşar Kandemir vd., *Ayet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*, İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014, c. 2, s. 1331.
[240] Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir,* Ankara: DİB Yayınları, 2012, c. 4, s. 206-207.

Müfessirlerin dâbbenin manası hakkında söyledikleriyse Bâküvî'ye göre akli kaidelerden uzak beyanlardır.[241]

Ömer Rıza Doğrul[242] (1893-1952), *Tanrı Buyruğu* adlı tefsir kitabında dâbbetü'l-arza dair şu bilgilere yer vermektedir: "Hadislerde kıyamet alâmetlerinden biri olarak geçen yerden çıkacak olan bu mahlûkun yani dâbbetü'l-arzın konuştuğundan bahsedildiğine göre o, yeryüzüne gönderilen bir kavmi temsil etmektedir. Bunun ortaya çıkması ise bir azap şeklidir."[243]

Dâbbetü'l-arzın insan olduğunu savunanlardan biri de Ezher Üniversitesi tefsir hocalarından olan Muhammed Mahmûd Hicâzî'dir (1900- ?). Müellife göre, insan da dâbbelerden yani canlılardan biridir bu yüzden dâbbenin insan olması muhtemeldir. Müellif, dâbbeye dair bilgiler aktaran müfessirleri, "hayal atları başlarını alıp gitmiş, alabildiğine koşmuşlardır." şeklinde nitelemektedir.[244] Müellife göre, dâbbeye dair yapılan yorumların tamamı âhad hadislere dayanan garip şeylerdir. Dâbbe Allah'ın kitabını, Allah Resulünün sünnetini ve şeriatın hükümlerini bilen bir insandır. Âlimlerin azaldığı, âlimlerin ölümü dolayısıyla da ilmin yeryüzünden kalktığı, Kur'ân hafızlarının tükendiği, ilmi ile amel eden din adamlarının kalmadığı, fesadın çoğaldığı, dini hükümlere dair cehaletin yayıldığı, insanların bilgisiz liderler edinip dini konularda onlardan fetva sorduğu, onlarında kendi kafalarına göre fetva vererek sapıttıkları ve başkalarını da saptırdıkları bir zamanda bu tipte bir insan çıkacaktır. Müellife göre, ilme ve hafızlığa olan rağbetin azalması ve Müslümanlara empoze edilmeye çalışılan geleneklerinden, dinlerinden, hatta kutsal olan her şeyden kurtulunca özgürleşecekleri düşüncesi birkaç yüzyıl sonra ilme verilen değerin azalacağı, ilmin ve âlimlerin ortadan kalkacağını göstermektedir. Bu hadiseyi protesto eden kimse bulunmayınca Cenab-ı Hak, yerden insanlar için bu dâbbeyi çıkaracaktır. Dâbbe denen şey ise topraktan

---

[241] Mir Muhammed Kerîm el-Bâküvî, *Keşfü'l-hakayık an nüketi'l-âyâti ve'd-dekâyık (Gerçeğin Doğuşu: Alevî Kur'ân Tefsiri)*, çev. Ahmet Bedir, Altın Post Yayıncılık, 2012, ss. 430-431.

[242] Aslen Burdurlu olup Mısır'a yerleşmiş bir ailenin çocuğu olarak Kahire şehrinde doğup Ezher Üniversitesi'nden mezun olan, dini konulardaki araştırmaları ve eserleriyle meşhur gazeteci ve yazardır. Daha fazla bilgi için bk. Mustafa İsmet Uzun, "Ömer Rıza Doğrul", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, c. 9, ss. 489-92.

[243] Ömer Rıza Doğrul, *Tanrı Buyruğu: Kur'ân-ı Kerim'in Tercüme ve Tefsiri*, İstanbul: Ahmet Halit Kitapevi, 1947, c. 2, s. 607.

[244] Muhammed Mahmûd Hicâzî, *et-Tefsîrü'l-vâzıh*, Kahire: Dârü't-tefsîr, 1980, c. 2 (20.cüz) , s. 12.

yaratılmış bir mahlûktur. Dâbbe insanları uyaracak fakat iş işten geçmiş olacaktır. Bundan sonra da kıyamet vuku bulacaktır.[245]

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'a (1878-1942) ait olan *Hak Dini Kur'ân Dili* adlı tefsirde, müellif dâbbetü'l-arz mefhumunu izah etmeye ilk olarak kelimenin etimolojik kökeni hakkında bilgiler vererek başlamaktadır. Yazır'ın verdiği bilgilere göre, "debb ve debîb" ;hafif yürüme, debelenme demektir. Hayvanlarda ve çoğunlukla haşerelerde, yani böceklerde kullanılır. İçkinin vücuda yayılması ve bir çürüklüğün etrafına bulaşması gibi, hareketi gözle tespit olunamayan şeylerde de kullanılır. "Dâbbe" kelimesi de bundan fail olmak üzere asıl lügatte "mâyedübbü", yani debbeden, hafif yürüyen, debelenen demek olur. Ve şu halde tren, otomobil, bisiklet gibi otomatik şeylere de, lügatın aslına göre "dâbbe" demek uygun olabilecekse de dil de kullanılışı hayvanlara mahsustur. Hatta örfte dört ayaklı hayvanlar hakkında ve onlar içinde de özellikle at hakkında daha çok kullanılmıştır.[246] Müellife göre "Allah, her hayvanı sudan yarattı. İşte bunlardan kimi karnı üstünde sürünür, kimi iki ayağı üstünde yürür, kimi dört ayak üstünde yürür..."[247] ayetinden anlaşılacağı üzere "dâbbe" kelimesi her hayvan hakkında kullanılır. Hatta hayvan kelimesi ile eş anlamlı gibidir.[248] Mamafih "Yeryüzünde yürüyen her canlının rızkı, yalnızca Allah'a aittir."[249] ayetinden de bu mana çıkar. Bu yüzden "dâbbe" mefhumu hayvan gibi insan için de kullanılır. Fakat müellife göre Neml sürresi 82. ayette "dâbbe" nekre (belirsiz isim) olarak geldiğinden bunun bildiğimiz dâbbelerden bambaşka bir dâbbe olması akla gelir. Onlarla konuşacak bilgisi de verildiğine göre bu dâbbenin konuşan bir hayvan, yani insan olması muhtemeldir.[250]

Müellif bu açıklamaları yaptıktan sonra klasik tefsir kaynaklarından dâbbenin insan olabileceğine dair açıklamaları aktarmaktadır. Mamafih "Onlara söyleyen dâbbe" şeklinde geçmesi bunun bir insan olmasını belirtmek için açık bir delildir. Müellife göre burada, söze mecazî bir anlam vermek veya fiilini "söylemek" anlamında değil de "cerh (yaralama)" anlamında konuşma ile yorumlamak, açık beyanın zıddınadır. Ardından hadislerde dâbbetü'l-arz hakkında Hz. Mûsâ'nın (a.s) asâsı ve Hz. Süleyman'ın (a.s)

[245] Hicâzî, *et-Tefsîrü'l-vâzıh,* c. 2 (20.cüz), ss. 12-13.
[246] Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul: Eser Kitabevi, c. 5, s. 3701.
[247] en-Nûr, 24/45.
[248] Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili,* c. 5, s. 3701.
[249] Hûd, 11/6.
[250] Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili,* c. 5, s. 3702.

mührüyle çıkıp mümin ile kâfiri ayırt edeceğine dair rivayeti dâbbetü'l-arzın maddî ve manevî normalin üzerinde bir kuvvet ve saltanat ile ortaya çıkıp büyük bir İslâm devleti kuracak bir lider olması şeklinde yorumlamaktadır. Müellife göre, Hz. Mûsâ'nın (a.s) asâsına, Hz. Süleyman'ın (a.s) mührüne sahip olan kimse, büyük bir şahsiyet olacaktır. Hem de kötülerden değil, iyi ve hayırlılardan olacak, bütün müminlerin yüzünü güldürecek, kâfirlerin burnunu kıracaktır. Ayette "Onlara insanların ayetlerimize kesin bir iman getirmemiş olduklarını söyler" buyrulması da bunu gerektirmektedir. Müellife göre bu varlığa dâbbe ismi verilmesinin sebebi, onun kâfirlere karşı acımasız olacağını ve Allah için onun meydana çıkarılmasının zor bir şey değil, yerden normal bir dâbbe çıkarmak gibi kolay olduğunu anlatmaktır.[251] Bu açıklamalardan sonra dâbbetü'l-arzın ne zaman çıkacağına dair rivayetleri aktaran Yazır'a göre Müslümanlar bozulup aleyhlerinde hüküm hak olduğu vakit yani emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker terk edildiği zaman dâbbetü'l-arz çıkacaktır.[252]

Hülasa Elmalılı hadislerde geçen Hz. Süleyman'ın (a.s) mührü ve Hz. Mûsâ'nın (a.s) asâsı ifadelerinin hâkimiyet ve saltanatı temsil etmekte olduğunu zikretmektedir. Dâbbetü'l-arzın maddi ve manevi harikulade güçlerle ortaya çıkıp güçlü bir İslam devleti kuracak olan büyük bir kişi olacağı görüşüne yer vermekte, onun kötü bir varlık olmayıp hayırlı bir varlık olduğunu açıklamaktadır. Böyle bir varlığa dâbbe denmesinin ise kâfirlere karşı olan haşin tutumlarından dolayı olduğunu belirtmektedir.

Mısırlı müfessir Zeyneb el-Gazzâlî (1917-2005) de dâbbetü'l-arzın insan olabileceğini savunmaktadır. Müellife göre, dâbbetü'l-arzın yeryüzünde hakkı yayacak ve insanlara yoldan sapmalarını, Kur'ân-ı Kerim'e ve sünnete dönmenin nasıl olacağını açıklayacak bir insan olması düşünülebilir. Müellife göre, dâbbenin çıkış zamanı ise insanların sapıtıp Allah'ın emirlerini terk ettikleri, hak dini değiştirmeye kalktıkları, ilim adamlarının dini menfaatlerine alet ederek çıkar sağladıkları, yoldan çıkmış idarecilerden korktukları, dinin bir ticaret malı haline getirildiği sırada olacaktır. Sûra üfürülmeden ve ölüler kabirden çıkarılıp diriltilmeden önce dâbbetü'l-arz gelecek, derin ve ileri görüşlülüğü ile Kur'ân-ı Kerim'i doğru bir biçimde anlayarak iyiliği emredip

[251] Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. 5, s. 3703.
[252] Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. 5, s. 3704.

kötülüklere dur diyecektir.[253] Müellif konuyla ilgili rivayetlere yer vermediği gibi rivayetler hakkında yorumda da bulunmamıştır. Fakat konuya dair yorumu, rivayetlerde de geçtiği üzere dâbbenin emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker azalacağı vakitte çıkacağını göstermektedir.

Dâbbetü'l-arzın insan olduğunu iddia edenlerden biri de Celal Yıldırım'dır[254] (1932-2019). Müellif, dâbbetü'l-arza dair rivayetlerin çoğunluğunun sahih olmadığını belirtmektedir. Konuyla ilgili sahih hadislerde dâbbenin beraberinde Hz. Mûsâ'nın (a.s) asâsı ve Hz. Süleyman'ın (a.s) mührü olarak insanlarla konuşacağı[255] bilgisinin geçtiğini belirten müellife göre, ilgili ayetle sahih hadisler bir arada incelendiğinde onun çok büyük bir lider olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak müellife göre, kıyamete yakın yeryüzünde insanlar iyice dünyaya dalıp azgınlık gösterdikleri, maddeyi amaç edindikleri, haklara tecavüzde bir sakınca görmedikleri zaman büyük bir ıslahatçı mümin lider çıkacak, hakkı batıldan ayırıp mümini kâfirden ayıracaktır. Müellif, yeryüzünde büyük ıslahatlar yapacakları ve insanları huzur ve güvene kavuşturacakları için Hz. Îsâ (a.s) ve Mehdi'yi de dâbbe olarak yorumlayanlar olduğunu belirtmekte ve "doğrusunu Allah bilir" ibaresiyle konuyu noktalayarak bu görüşlerinde doğru olabileceğine inandığı izlenimini vermektedir.[256]

Dâbbetü'l-arzın bir insan olacağını savunanların daha çok onun insanlarla konuşacak olması özelliği üzerinde durduklarını belirtebiliriz. Mamafih dâbbetü'l-arzın insanları uyaracak olması da hedef kitlesinin bu uyarıyı anlayabilmesi açısından onun insan olmasını gerektirir şeklinde bir algılama biçiminin oluştuğunu belirtebiliriz.

IV.2.1.1 Stephen Hawking ve Dâbbetü'l-arz

Yaşar Nuri Öztürk (1951-2016) ise dâbbetü'l-arzın ünlü fizikçi Stephen Hawking olduğunu iddia etmektedir. Öztürk bu iddiasını şu şekilde temellendirmeye çalışmaktadır; Kur'ân dâbbe kelimesini her türlü canlı için kullanmakla birlikte daha

[253] Zeynep el-Gazzâli el-Cübeylî, *Kur'ân'a Bakışlar*, çev. Ali Akpınar, Konya: Uysal Kitabevi, 2003, s. 903.

[254] Celal Yıldırım, 1932 yılında Diyarbakır'ın Kulp ilçesinde doğmuştur. Ortaokulu bitirdikten sonra Türkiye ve Mısır'daki çeşitli medreselerde on beş yıl İslami ilimler eğitimi görmüştür. Sırasıyla İzmir ve Afyon'da müftülük görevini icra etmiştir. 1977 yılında İzmir'de iki yıl vaizlik yaptıktan sonra emekli olmuştur. Daha fazla bilgi için bk. http://www.islamveyasam.com/celal-yildirim/ (06/07/2021).

[255] Ebû Dâvud, "Melahim", 11, 12; Tirmizî, "Tefsîr", 6.

[256] Celal Yıldırım, *Asrın Kur'ân Tefsiri: İlmin Işığında*, İzmir: Anadolu Yayınları, 1991, c. 9, ss. 4506-4507.

çok hayvanlar için kullanır. Elmalılı dâbbe kelimesi için "Hayvan lafzıyla eş anlamlı gibidir." demektedir. Ancak Kur'ân'da bazı ayetlerde "dâbbe"nin insanı da kapsayacak şekilde kullanıldığı görülmektedir.[257] Bu yüzden Elmalılı "Hayvan gibi insana da ıtlâk olunur." ifadesini de kullanmaktadır. Demek oluyor ki dâbbe kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de yerine göre insan anlamında da hayvan anlamında da kullanılmıştır. Fakat Öztürk'e göre, kıyamet alâmeti olan dâbbetü'l-arz hikmetli ve ibretli bir şekilde konuşmasından ötürü bir hayvan olarak görülemez. Bu görüşünü desteklemek için Hz. Ali'den nakledilen; "O, kuyruğu olan bir dâbbe değil sakalı olan bir dâbbedir." hadisini aktardıktan sonra konuyla ilgili hadislerin birçoğunun sahih olmadığını iddia etmektedir.[258]

Öztürk'e göre, "dâbbetü'l-arzın göklerden beklenmemesi gerektiği vurgulanmak için dâbbetü'l-arzın yer küreden çıkacağı belirtilmiştir. Çünkü insanlar hep bu tip uyarıcı, aydınlatıcıları ötelerden bekleyen bir anlayışa sahip olmuşlardır. İnsanların dâbbeyi madde üstü bir varlık olarak görüp ona akıl almaz nitelikler yakıştırmasının önü, bu şekilde yeryüzünden çıkacağı yani bir dünyalı olacağı belirtilerek kapatılmıştır."[259]

Öztürk'e göre, böyle bir varlığın insan değil de dâbbe olarak isimlendirilmesinin sebebi ise tam işlevsel bir insan olmamasıdır. Çünkü o insanın hareketlerini sergilemekten çok, debelenen bir varlığın hareketlerini sergilemektedir. Yani o beyni ve özü bakımından mükemmel bir varlık olmasına rağmen bedensel açıdan tam işlevsel bir insan değildir. Öztürk, dâbbetü'l-arzın konuşması ve meramını anlatmasının ise "teklîm" yoluyla olacağını iddia etmektedir. Öztürk'e göre, teklîm normal konuşmaya benzemez. Allah'ın insanla konuşması da bir teklîmdir. Bu teklîmin değişik uygulamaları olduğunu Kur'ân'dan öğrenmekteyiz. Dâbbetü'l-arzın konuşması ve dünyanın sonuna ilişkin uyarısı da işaretlerle, aracılarla konuşma olacaktır. Bunlardan hareketle yola çıkıldığında Öztürk'e göre dâbbetü'l-arz, onun Kur'ân'daki tanımına tıpa tıp uyan Stephen Hawking'den başkası olamaz.[260]

---

[257] Hûd, 11/6; en-Nahl, 16/49, 61.
[258] Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'ân'ın Temel Kavramları*, İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 1995, s. 185.
[259] Öztürk, *Kur'ân'ın Temel Kavramları,* ss. 184-187.
[260] Öztürk, *Cevap Veriyorum: Gerçek Dini Arayanlarla Başbaşa*, İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2001, ss. 133-137.

Öztürk, dâbbeye dair yaptığı yorumlar için aldığı eleştirileri; "Müteşabih bir alandayız. Bu alanda, aynı ayetle ilgili yüzlerce yorum yapılabilir ve bunların hiçbirinin Kur'ân'a ters olduğu söylenemez. Nitekim tarih boyunca da öyle olmuştur." şeklinde izah etmiştir.[261]

Hülasa müellife göre, dâbbetü'l-arz her ne kadar Kur'ân-ı Kerim'de hem insan hem de hayvan manasında kullanılsa da hikmetli sözler söyleme özelliğinden dolayı bir insandır fakat dâbbe kelimesinin manası debelenen olduğu için normal bir insan değil, fiziksel olarak eksiklikleri bulunan bir insandır. Bu tanıma uyan kişi ise Stephen Hawking'dir. Müellif, konuyla ilgili rivayetleri hiçe sayıp sadece kendi görüşünü destekleyen bir hadisi rivayet etmekle yetinmektedir. Aynı zamanda klasik dönem literatürde görülen, Allah'ın dilemesi sonucu bir hayvanın dilinden de hakikatleri insanlara aktarmasının mümkün olduğu görüşüne de oldukça uzak görünmektedir.

IV.2.1.2. Mehdi ve Dâbbetü'l-arz

Güngör Özyiğit[262] (1942-) 1986 yılında *Sevgi Dünyası* dergisinde kaleme aldığı "AIDS Dâbbetü'l-arz mı?" adlı yazısında AIDS'in dâbbetü'l-arz olarak yorumlanmasını eleştirmekte ve yeryüzündeki bu büyük manevi devrimin hazırlayıcısı ve uyarıcı sözcüsü olarak Kur'an'da geçen, din gününden önce insanları doğruya çağıran, Hz. Îsâ (a.s) ile birlikte çalışan ve aramızda dolaşan dâbbenin Mehdi ile aynı görevli kişi olduğunu iddia etmektedir. Dâbbenin bir insan olması gerektiği görüşünü ise Hz. Ali'den nakledilen "O kuyruğu olan bir dâbbe değil, sakalı olan bir dâbbedir." hadisine ve "Hz. Mûsâ'nın (a.s) asâsı ve Hz. Süleyman'ın (a.s) mührü beraberinde olarak, asâ ile insanların alınlarına dokunacak, parlatacak, mühürle de inkârcıların yüzlerini mühürleyecek, karatacaktır. Böylece inananlarla inkârcılar tanınmış olacak." hadisine dayandırmaktadır. Hülasa Özyiğit'e göre dâbbe aramızda dolaşan ve insan olan bir görevli kişidir bu kişi ise Mehdi ile aynı kişidir.[263]

---

[261] Öztürk, Star Gazatesi-günün yazısı; *Hawking ve Dâbbetü'l-arz Meselesi,* 2001 (19 Ekim)

[262] Güngör Özyiğit, 1942 yılında İstanbul'da doğmuştur. Kabataş Erkek Lisesi'nden mezun olan Özyiğit, üniversite eğitimini ise İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji bölümünde tamamlamıştır. https://1000kitap.com/yazar/gungor-ozyigit (06/05/2021)

[263] Güngör Özyiğit, "AIDS Dâbbetü'l-arz mı?", *Sevgi Dünyası Dergisi*, sayı: 206 (Şubat 1986), s. 6-11.

Şinasi Hüner[264] kaleme aldığı *Kur'an-ı Kerim'de ve İncil'de Dâbbetü'l-arz ve Mesih İsa* adlı kitabında Hz. Îsâ'nın (a.s) dâbbetü'l-arz ile tecelli edeceğini iddia etmektedir.[265] Müellife göre, Hz. Îsâ'nın (a.s) kıyamet öncesi gerçekleşecek olan alâmeti gökten tekrar yere inmek değildir. Hz. Îsâ'nın (a.s) gökten ineceğini iddia eden muhaddis ve müfessirlerin konu hakkındaki yorumları tamamen yanlıştır. Bizzat ayetler Hz. Îsâ'nın (a.s) gökten ineceğini reddetmektedir.[266] Müellife göre, dâbbetü'l-arzın yerden çıkacak bir hayvan şeklinde yorumlanması da tamamen yanlıştır. Bu çıkacak şeyin ne olduğu bilinmezken birde şeklini tasvir etmek daha büyük bir yanlıştır. Sanki yeryüzünde başka hayvan yokmuş gibi Allah bir hayvan çıkarmak zorunda gibi yorumlanmaktadır. En önemlisi, ortaya çıkan bu hayvanın insanların imanlarının yanlış olduğunu söyleyeceği şeklinde bir bilgi vardır fakat bu hayvanın hangi dille konuşacağına dair bir bilgi mevcut değildir. Müellife göre, bu bilgiler sansasyonel bilgilerdir. Nitekim bahsedilen bu görevi bir muhabbet kuşu da yapabilirdi ve bu kadar sansasyona gerek kalmazdı. Bu konuda söylenenlerin hepsi yanlıştır. Müellife göre, Allah'ın adını kullanarak yerden hayvan çıkartıp insanlara din dersi verilmesi, hem insanoğluna hem Allah'ın bu işleri yapmak için görev verdiği peygamberlere hem de Allah'a yapılmış en büyük saygısızlık ve hakarettir. Ona göre, dâbbetü'l-arzın bir hayvan olarak kabul edilmesi durumunda Allah'ın gönderdiği bunca peygamberle insanoğluna yaptıramadığı ve de anlatamadığı dini yerden çıkan bir hayvana yaptırdığı şeklinde bir söylem ortaya çıkar ki, bu söylemin tamamen yanlış olduğu ortadadır. Müellife göre, zaten bu yorumları yapanlar hayvan olarak nitelendirdikleri kişinin yani dâbbetü'l-arzın Îsâ Mesih olduğunu bilselerdi bu yorumları yapmazlardı. Allah'ın mucizeleri vaadedilen kıyamete kadar bitmiş ve bunu gerektirecek sebepler de ortadan kalkmıştır. Yerden bir hayvan çıkmayacaktır. Mamafih onun söyleyeceği bir söz de olmayacaktır. Mucize olarak anlatılan hiçbir şey olmayacaktır.[267] Müellife göre, kıyamet alâmetlerinin sıralaması da yanlış bilinmektedir. Önce İmam Mehdi ortaya

[264] "Şinasi Hüner, din, mitoloji, Hıristiyanlık kategorilerinde eserler yazmış bir yazardır. Başlıca eserleri; *Dabbetü'l Arz ve Mesih İsa, Kuran-ı Kerim'de ve İncil'de Dabbetü'l Arz ve Mesih İsa, Çarmıhtaki Sır* olarak sayılabilir." Bk. https://kidega.com/yazar/sinasi-huner-163456/ (06/17/2021)

[265] Şinasi Hüner, *Kur'ân-ı Kerim'de ve İncil'de Dâbbetü'l-arz ve Mesih İsa*, İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2012, s. 187.

[266] Hüner, *Dâbbetü'l-arz ve Mesih İsa*, s. 195.

[267] Hüner, *Dâbbetü'l-arz ve Mesih İsa*, ss. 213-215.

çıkacaktır sonra Mesih Deccâl ortaya çıkacaktır sonra güneş batıdan doğacaktır sonra dâbbetü'l-arz vakası yani Mesih Îsâ'nın alâmeti ortaya çıkacaktır.[268]

Müellif konuyu ele alırken İncil'den de oldukça fazla örnek kullanmaktadır. Yine müellife göre, dâbbetü'l-arzın hem Kur'ân-ı Kerim'de hem de İncil de yer alması onun görüşlerini destekleyen en büyük delillerden biridir. Müellife göre her iki kitap da Mesih Îsâ'nın hem bir peygamber olduğu hem de tekrar görünmesinin gökten inerek değil de hiç bilinmeyen kabrinin açılması ile gerçekleşeceğini anlatır. Bunu görmek de Şinasi Hüner'e göre ancak meseleye onun gözlüğüyle bakıp meseleyi öyle okumakla mümkündür.[269] Hüner'e göre dâbbetü'l-arz ayetinin gerçekte ne olduğunu bu kitabında tüm dünyaya ilk olarak o açıklamıştır.[270]

Hülasa müellifin yapmış olduğu yorumları tüm literatürü hiçe sayarak tek doğru olarak kabul ettiğini ve kabul ettirmeye çalıştığını söyleyebiliriz. Müellifin gerek İncil'den gerek Kur'ân-ı Kerim'den yapmış olduğu nakiller sadece kendi görüşünü söyletme çabası için kullanılmıştır. Klasik dönem müfessir, muhaddis ve mütekellimlerinin gaybî meselelerdeki "Allah bilir" düsturunun modern dönemde evrildiği aşamayı görme açısından mezkûr eserdeki ifadeler önem arz etmektedir. Müellifin dâbbetü'l-arz telakkisine gelecek olursak müellife göre, dâbbetü'l-arz güneşin batıdan doğmasından sonra Hz. Îsâ'nın (a.s) mezarının açılıp kabrinin ortaya çıkmasıdır.

IV.2.1.3. Nazmi (Nizami) Sakallıoğlu Ve Dâbbetü'l-arz

Alevi dedelerinden olan Nazmi (Nizami) Sakallıoğlu (1938-2014) kendisin dâbbetü'l-arz olduğunu iddia etmektedir. Sakallıoğlu'nun iddiasına göre kendisinden sonra toplam altmış dokuz dâbbe daha gelecektir. O bu dâbbelerin ilkidir.[271] 2014 yılında vefat etmiş olmasına rağmen şu anda internet sitesi onun isteğiyle Yılmaz Uysal tarafından aktif olarak kullanılmaktadır. Kendisiyle röportaj yapmak için iletişime geçtiğimizde, dâbbetü'l-arz olduğunu iddia eden Nazmi (Nizami) Sakallıoğlu'nun hayattayken devletimizin ilgili kurumlarına, müftülüklere, bütün üniversitelerin ilahiyatçı profesörlerine, İslam hakkında kitap yazan yazarlara, bütün cemaat liderlerine, Alevi-Bektaşi baba ve dedelerine, birçok ülkelerin elçiliklerine dâbbetü'l-arz olduğuyla

[268] Hüner, *Dâbbetü'l-arz ve Mesih İsa*, ss. 213-217.
[269] Hüner, *Dâbbetü'l-arz ve Mesih İsa*, s. 352.
[270] Hüner, *Dâbbetü'l-arz ve Mesih İsa,* s. 217.
[271] http://www.dabbetularz1.com/ (11.07.2022)

ilgili mektuplar gönderdiği ve bu mektupların bir kısmının ilgili sitede yüklü olduğu bilgisine ulaştık. Dâbbelerin ikincisinin kim olduğu tarzındaki sorularımıza ise cevap alamadık.[272]

Nazmi (Nizami) Sakallıoğlu'nun Kur'ân-ı Kerim'in şu an piyasadaki halinin tam olmadığı, ayet sayısının daha az olduğu, namazın tek olduğu ve diğer namaz vakitlerinin uydurma olduğu, şu an yapılan hac ibadetinin şeklinin doğru olmadığı gibi İslamiyet'le bağdaşmayan iddiaları mevcuttur.[273] Kur'ân-ı Kerim'in eksik olduğunu iddia etmekle kalmamış aynı zamanda Alevi dedeleriyle beraber Kur'ân-ı Kerim'deki ayetleri değiştirmek suretiyle *Ehlibeyt İlminden Süfyaniliğe Alternatif Kur'ân El-Hakiym Meal ve Tefsiri* adlı bir eser kaleme almıştır.

Üniversite mezunu olmamasına rağmen "Prof. 1400" ve "Yekzanoğlu" lakaplarını da kullanan ve kendisinin dâbbetü'l-arz olduğunu iddia eden Sakallıoğlu *Ehlibeyt Davası* ismiyle kaleme aldığı eserlerinin ilk iki cildinde dâbbetü'l-arz olduğuyla ilgili bir bilgi vermeyip sadece eserin ikinci cildinde dâbbetü'l-arzın hayvan olarak yorumlanmasının kesinlikle yanlış olduğunu belirtmekle yetinmektedir.[274] Eserin üçüncü cildinde ise otuz yaşındayken Medine'de Ehlibeyt Üniversitesi'nden[275] dâbbetü'l-arzlık görevini aldığı iddiasına yer vermektedir.[276]

Yalçın Yazar ise Nazmi Nizami Sakallıoğu'yla yaptığı röportajı *Kimdir Bu Zat? Kendi Beyanı ile Ehlibeyt İlminin-Neslinin Varisi Dâbbetü'l-arz Diyor ki: Dini-İmani-İctimai-Ekonomi Siyasi Mevzularda Sorular ve Cevapları* adıyla kitaplaştırmıştır. Mamafih müellif mezkûr eserinde Sakallıoğlu'nun dâbbe olduğuna inandığını beyan etmekte ve onu hak habercisi (dâbbetü'l-arz) olarak isimlendirmektedir.[277] Dâbbetü'l-arz olduğunu iddia eden Sakallıoğlu'nun bu yönde yaptığı çalışmalara bakacak olursak

[272] Bu bilgilere dabbetularzbir@gmail.com adresiyle yaptığımız yazışmalar neticesinde ulaşılmıştır.
[273] Nazmi (Nizami) Sakallıoğlu, *Ehlibeyt Davası: Araştırma İnceleme Tahlil Tenkid*, Ankara: Ayyıldız Yayınları, 1995, c. 2, s. xxii.
[274] Sakallıoğlu, *Ehlibeyt Davası*, c. 2, s. 531.
[275] Araştırmalarımız sonucunda Medine'de böyle bir üniversite bulunmadığını tespit ettik. Sakallığlu'nun üniversite mezunu olmamasına rağmen eserlerini "Prof. 1400" lakabıyla yazması da hayal gücünün oldukça fazla olduğunu göstermektedir.
[276] Sakallıoğlu, *Ehlibeyt Davası*, c. 3, s. vi.
[277] Yalçın Yazar, *Kimdir Bu zat? Kendi Beyanı ile Ehlibeyt İlminin-Neslinin Varisi Dâbbetü'l-arz Diyor ki: Dini-İmani-İctimai-Ekonomi Siyasi Mevzularda Sorular ve Cevapları,* Ankara: Yazar Yayınları, 1997, s. 3.

tarihi ve islami verilerle oldukça tutarsız gözüken otuz beş tane eseri mevcuttur.[278] Ve genel olarak insanları Sünnîlere karşı uyarmaktadır.

Alevi dedesi olan Sakallıoğlu'nun dâbbetü'l-arz olduğuna vefatının üzerinden sekiz yıl geçmesine rağmen hala inananların olması oldukça trajikomiktir. Konuyla ilgili naslar tamamen görmezden gelinip modern dönemde her şeyi akılla izah etmeye çalışan bakış açısıyla meseleye yaklaşıldığında ortaya çıkabilecek problemlere çarpıcı bir örnek olarak bu şahsiyet verilebilir.

IV.2.2. Dâbbetü'l-arzı Mecaz Olarak Yorumlayanlar

Filistinli müfessir Muhammed İzzet Derveze (1888-1984) dâbbeyle ilgili, onun "cessâse" olması, ilk önce Mekke'den çıkacağı, iyiliği emredip kötülükten sakındırmanın azaldığı zamanda insanları mümin ya da kâfir diye vasıflandıracağı şeklinde bilgiler içeren pek çok rivayetin müfessirler tarafından aktarılmış olduğunu fakat bu canlı hakkında Kur'ân'ın aktardığı kadarıyla yetindiğini belirtmektedir. Derveze'ye göre, ayetlerin içeriğinden de anlaşıldığına göre bu canlı, kıyamet saatini inkâr edenlerin gönlünde korku uyandırmak, o an geldiği zaman onların karşılaşacakları dehşet ve zilletten haber vermek için anlatılmaktadır. Birçok konu ve münasebetlerde Kur'an'ın buna benzer anlatım üslûbu vardır. Burada dâbbenin zikredilmesi bu amaca girebilir yahut bunun vesilelerinden bir vesile olabilir.

Müellife göre, kıyametin kopmaya yakın bir anında dâbbetü'l-arzın ortaya çıkmasının Hz. Peygamber (s.a.v) çevresinde konuşuluyor olması ve Yahudilerin bunu aktarması, müellifin konuyla ilgili üzerinde durduğu ihtimali destekler niteliktedir. Nitekim müellife göre, "O söz başlarına geldiği zaman" cümlesindeki zamir bu ayetten önceki ayetlerde ölü, sağır, kör olarak nitelendirilen müşriklere dönmektedir. Böyle olunca "O canlı onlara söyler" cümlesindeki zamirin de yine müşriklere dönmesi, uyarı, korkutma ve sakındırmanın birinci derecede onlara yönelik olması, dâbbetü'l-arzdan kıyamet saatini inkâr edenlerin gönlünde korku uyandırmak, o an geldiği zaman onların karşılaşacakları dehşet ve zilletten haber vermek için bahsedildiğini kanıtlar niteliktedir. Mamafih müellife göre ayetlerde dâbbenin zikredilmesinde ilk hatıra gelen, azarlama ve korkutmadır. Allah'ın ayetlerine inanmayan, Allah'ın Kur'ân'da vurguladığı yeniden dirilmeyi tasdik etmeyen, ölü, kör, sağır gibi olan inkârcılara Allah yer hayvanlarından

[278] Daha fazla bilgi için bk. http://www.dabbetularz1.com/ (28/10/2022)

bir canlı çıkaracak, sözün başlarına geleceğini, kendilerine vaat edilen şeyin gerçekleşeceğini o canlı yani dâbbetü'l-arz onlara söyleyecektir. Bu yüzden onlar inkârları üzerine şaşırıp kalacaklar. Çünkü onlar, hayvanlardan, dört ayaklı davarlardan hatta onlardan da aşağıdırlar.[279] Nitekim Kur'ân bu inkârcıları birçok ayette böyle vasfetmektedir.[280]

Faslı fikir adamı ve müfessir Muhammed Âbid Câbiri'ye (1936-2010) göre dâbbe kelimesi üzerine müfessirler kadim ilmî geleneğin ve isrâiliyatın bilgilerini, Kur'ân'ın üslubuna hiç uymayacak şekilde tefsirlere boca etmişlerdir. Dâbbenin kıyameti başlatacak canlı olarak görüldüğü bu düşünce biçimi Kur'ân'ın yöntemiyle hiç uyuşmamaktadır. Müellif bu ayeti bağlamı dışında yorumlayanların yaptığı değerlendirmeleri şaklabanlıklar olarak nitelendirmektedir. Müellife göre Kur'ân bu ayetlerde Kureyşlileri kör ve sağır olmakla suçlamakta ve onları laftan anlamayan hayvanlara benzetmektedir. Müellife göre bu ayetin anlamı şöyledir: "Onlar insanlar gibi laftan anlamazlar. Madem öyle, o zaman biz de hesap gününde onlara bir hayvanı muhatap edeceğiz, dünyada Allah'ın ayetlerine iman eden kimselerin o gün kurtuluşa erdiklerini o hayvan onlara söyleyecek, çünkü onlar ancak bu dilden anlar."[281]

Mısırlı modern İslam düşünürü Hasan Hanefî[282] (1935-2021) dâbbetü'l-arza dair rivayetleri sembolik olarak yorumlamaktadır. Müellife göre dâbbetü'l-arzın başının boğa başı olması büyüklüğünün, gözünün domuz gözü olması çirkinliğinin, kulağının fil kulağı olması devasa olmasının, boynuzunun geyik boynuzu olması güç ve zorbalığının, boynunun deve kuşu boynu olması uzunluğunun, belinin kedi beli gibi olması çevik, kıvrak ve hızlı olmasının, göğsünün aslan göğsü olması büyüklük ve kuvvetinin

---

[279] Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs: Tertîbü's-süver hasebe'n-nüzûl,* Beyrut: Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 2000, c. 3, ss. 301-303.

[280] Bk. el-Bakara 2/279-280.

[281] Muhammed Abid Câbirî, *Fehmü'l-Kur'âni'l-hakîm: et-Tefsîrü'l-vâzıh hasebetertîbi'n-nüzûl*, Beyrut: Merkezu dirâsâti'l-vahdeti'l-Arabiyye, 2008, c. 1, s. 329.

[282] Hasan Hanefî, 1935'te Kahire'de doğmuştur. Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi felsefe bölümünden mezun olmuştur. Fransa'ya giderek Sorbonne Üniversitesi'nde İslam'da metodoloji üzerine *Menâhicü'l-İslâmiyye* adlı doktora tezini neşretmiştir. Fransa'dan döndükten sonra önce Amerika'ya gitmiş ve iki yıl burada hocalık yapmıştır. Amerika'dan döndükten sonra özellikle Camp David anlaşmasından sonra Hasan Hanefî de yazdığı sert yazılardan dolayı üniversiteden atılanlar arasındadır. O, daha sonra Fas'a gidip iki senede orada hocalık yapmıştır. Sonrasında Japonya'ya gitmiş ve üç sene hocalık yapmıştır. Hasan Hanefî'nin yetiştiği ilk ortamda İhvân-ı Müslimîn'in etkisi vardır. Paris'e gitmeden önce düşünce hayatını Mevdûdî, Seyyid Kutub ve Hasan el-Bennâ gibi isimler şekillendirmiş ve kafasında müthiş bir İslamcılık oluşmuştur. Paris'ten döndüğünde ise kendisini İslam'ın sol yorumu olarak bilinen el-Yesâru'l-İslâmî akımının içerisinde bulmuştur. Bk. Fatıma Nur Demir, "Hasan Hanefi", İDE Akademi 2020-2021 / Ders Notları / 15 Ocak 2021 (https://www.ide.org.tr/TR/listmenu/islmilimlerdeusl/detail/yeniuslarayislari?id=20572 [28.10.2022].

sembolüdür. Renginin kaplan rengi olması ise aslana verilen rengin yerine güzelliğini göstermek içindir.[283]

Müellife göre dâbbetü'l-arzın her ekleminin arasında on iki arşın mesafe bulunması, başının bulutlara kadar uzanması ve aynı zamanda müminlerin alnını aydınlatıp kâfirlerin burnunu mühürleyecek olması çelişkilidir. Çünkü insan bu kadar büyük bir varlığın önünde bir filin önündeki karınca gibi olur. Mamafih böyle bir işi yapmak için böyle bir büyüklük ve yetenek israfı da gereksizdir.[284]

Müellife göre, dâbbetü'l-arzın üç çıkışının olması, çıktıktan sonra bir süre gizlenmesi, Hz. Îsâ (a.s) Kâbe'yi tavaf ederken çıkması ise Hıristiyanlık öğretilerindeki Mesih anlatılarına dayanır. Altmış zirâ uzunluğunda, dört ayaklı, kabarık tüylü bir varlık olması da tutarsız görünmektedir.[285]

Müellif dâbbetü'l-arzın mü'minlerin alnına mü'min, kâfirlerin alnına kâfir yazması hakkında ise şu soruları sormaktadır: Dâbbetü'l-arz nasıl yazacak ve ne yazacak? Parmağının büyüklüğüyle bu küçük alana yazabilir mi?[286]

Müellife göre dâbbetü'l-arza dair rivayetlerin tamamı hayal gücünün etkisidir. Mesela dört ayaklı olması bedevilerin anlayışına göre vahşiliğin ve hayvancılığın bir temsilidir. Mamafih müellife göre büyüklüğün ve refahın bir ifadesi olmadığı sürece dâbbetü'l-arzın tüylerinin olması ve bu tüylerin kabarık olmasının da bir faydası yoktur. Zaten çölün sıcaklığında bu kabarık tüylere tahammül edilemez.[287]

Müellif sonrasında ise şu soruları sormaktadır: Bu hayvan dinlerin geçersizliğinden nasıl söz eder? Batıl dinlerin geçersizliğini bir hayvan mı ilan edecektir? Bu hayvan hak ile batıl dinleri ayırma gücüne sahip midir? Bu hayvan akıllı mıdır? Müellif şöyle bir soru da yöneltmektedir: Dâbbetü'l-arz niçin Kâbe'yi Hz. Muhammed (s.a.v) değil de Hz. Îsâ (a.s) tavaf ederken çıkıyor? Hâlbuki Hz. Muhammed buna daha çok layıktır. Ya da niçin tavaf eden Kâbe'nin temellerini

[283] Hasan Hanefî, *Mine'l-akîde ile's-sevre: et-Târîhü'l-âm (en-nübüvve ve'l-me'âd),* Beyrut: Dârü't-tenvir, 1988, c. 4, s. 481.
[284] Hanefî, *Mine'l-akîde ile's-sevre,* c. 4, s. 482.
[285] Hanefî, *Mine'l-akîde ile's-sevre,* c. 4, s. 482.
[286] Hanefî, *Mine'l-akîde ile's-sevre,* c. 4, s. 483.
[287] Hanefî, *Mine'l-akîde ile's-sevre,* c. 4, s. 484.

yükselten Hz. İsmail (a.s) ve Hz. İbrahim (a.s) değil de Hz. Îsâ'dır (a.s)?[288] Müellif bunları aktardıktan sonra tekrardan bu abartılı rivayetlerin insanların hayal gücüne dayandığını belirtmektedir. Ve dâbbetü'l-arzın bir dağın parçasını çatlatarak, o çatlaktan atın üç gün koşma süresi geçene kadar sadece üçte birinin çıkacağı rivayetini kalan üçte ikisinde sanki ayakları yokmuş gibi olması ve metrelerce büyüklükte bir hayvanı dört bacağın taşıyamayacağını belirterek eleştirmektedir.[289]

Hülasa Hasan Hanefi'ye göre dâbbetü'l-arza dair rivayetlerin tamamı sembolik ifadeler içermektedir. Rivayetlerin bir kısmı ise Hıristiyanlardan alınmadır.

İlahiyatçı Yazar Mustafa İslamoğlu (1960-) da dâbbetü'l-arz mefhumunun mecaz olarak kullanıldığını iddia etmektedir. İslamoğlu'na göre Kur'ân-ı Kerim'de zikredilen dâbbetü'l-arz akıl manasına gelmektedir. İslamoğlu, bu düşüncesini şu cümlelerle ifade etmektedir: "–Mesajlarımıza insanların inanmadıklarını söyler– diyen ayet, bu "canlı" nın Allah adına konuşan bir tür "elçi" olduğunu da hatıra getirmektedir. Selim akla insanın içindeki "elçi" gözüyle bakılırsa, bunu insan aklının (ya da fıtratının) insana gerçeği mutlaka söyleyeceği şeklinde okumak da mümkündür." Müellif, Hz. Ali'den gelen "Kuyruğu değil sakalı olan bir canlıdır." rivayetini ise bu canlının hayvan olarak yorumlanmasına itiraz sadedinde ele almaktadır. Son olarak görüşünü desteklemek için Ebû Ubeyde'nin Fâtır suresi 45. ayette[290] geçen "dâbbe"nin "insan"a işaret eden bir mecaz olduğunu söylediği bilgisine de yer vermektedir.

İslamoğlu'na göre, insanlara hakikati söylemek için "yerden bir canlının çıkarılması öldükten sonra dirilişe inanmayan insanın içine düştüğü çelişkiyi temsil eden çarpıcı bir ibret sahnesidir. Ayette âdeta, "yerden" yani "topraktan" yaratılan canlıların en donamlısı olan insanın, buna rağmen nasıl olur da yeniden dirilişi inkâr ettiği ifade edilmektedir.[291]

Dâbbetü'l-arzı mecaz olarak yorumlayanlardan biri de R. İhsan Eliaçık'tır (1961-). Eliaçık, dâbbetü'l-arz tamlamasının "yeryüzünün canlanışı" anlamında bir deyim olduğunu iddia etmektedir. Eliaçık'a göre, "Sözlükte (**دبب**) kökü yavaş yavaş

[288] Hanefî, *Mine'l-akîde ile's-sevre,* c. 4, s. 484.
[289] Hanefî, *Mine'l-akîde ile's-sevre,* c. 4, s. 484.
[290] "Eğer Allah insanları yaptıkları yüzünden hemen cezalandırsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı yaratık bırakmazdı. Fakat Allah, onları belirtilmiş bir süreye kadar erteliyor. Vakitleri gelince gerekeni yapar. Şüphesiz Allah kullarını görmektedir."
[291] Mustafa İslamoğlu, *Nüzul Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur'ân,* [y.y.]: Düşün Yayıncılık, 2010, s. 254.

yürümek, yumuşak yürümek, emeklemek anlamına gelmektedir. Hastalık, yavaş yavaş sirayet etti. (dâbbe'l-maraz); nehir yavaş yavaş aktı. (dabbe'l-nehr); yavaşça yürümek (idbâb); yerde kımıldayan hayvan (dâbbe); ayı (debbu); tank (debbâbe); emekleme, yavaş yürüyen, sürünen hayvan (debîb); kadın satıcısı, nemam (deyyûb) kelimeleri bu köktendir..." Demek ki ayette geçen "Yeryüzünde onlar için bir «dâbbe» çıkarırız, onlara insanların ayetlerimize kesin olarak inanmadığını «kelam» eder" ifadesi bağlam içinde "yeryüzünü canlı bir varlık gibi dile getirip konuştururuz" anlamında kullanılmaktadır. Müellife göre Kur'ân'ın yeri, göğü, dağı, taşı, tabiatı, tarihi, güneşi, yıldızları, geceyi, gündüzü, tanyerini, elleri, gözleri, kulakları vs. dile gelip konuşturan veya konuşmaya çağıran üslûbuna aşina olanlar için burada ne denmek istendiği gayet açıktır. Eliaçık, dâbbetü'l-arzın kıyamet alâmetlerinden biri olarak bir yaratık şeklinde ortaya çıkacağını bildiren rivayetleri reddetmekle kalmayıp bu şekilde algılanışını "peri masallarına yatkın doğu kültürümüzde algılandığı gibi" şeklinde nitelendirmektedir. Eliaçık'a göre, burada kastedilen "mecazî olarak yeryüzünün canlı bir varlık gibi dile getirilişidir." Nitekim bütün oluş ve akış tek bir organizma olup bölünmez bir bütündür. Hepsi birbirleriyle etkileşim ve iletişim halindedir. Örnek olarak da ayetlerde zikredilen; yeryüzünde yaşayan tüm canlıların ne yaptığını bir gün dile gelip ortaya dökülecekği[292],insanın bizzat kendi organlarının dile gelip ne günahlar işlendiğini haber vermesi[293] vb. hususları sıraladıktan sonra "İnsanoğlu bizzat kendi organları başta olmak üzere bastığı toprağın, içinde yaşadığı tabiatın ve yaşadığı tarihin tanıklığından kaçamayacaktır. Çünkü hepsi tek bir canlı organizma olup, «Mutlak Oluş» un karakterini ve davranışını yansıtmaktadırlar." şeklinde bir ifade kullanmaktadır. Bunu dâbbetü'l-arz tabiriyle bağdaştırmak içinse İstiklal marşımızda geçen "Bastığın yerleri toprak diyerek geçme tanı / Düşün altında binlerce kefensiz yatanı" mısralarını örnek olarak kullanmaktadır. Nitekim Eliaçık' a göre dâbbetü'l-arz tabiri ile de âdeta "Üzerinde yaşadığın yeryüzünü toprak diyerek geçme tanı /Düşün bir gün dile gelip her şeyi anlatacağını" denmek istenmektedir.[294] Mamafih müellifin yaptığı bu açıklamalarının hiçbirinin yaptığı yoruma mesnet olacak mahiyette olmadığı aşikârdır. Örnek olarak verdiği sözlük anlamları ise kesinlikle müellifin yorumuyla bağdaşmamaktadır.

[292] ez-Zilzâl 99/ 1-5.
[293] Fussilet,41/20-22.
[294] R. İhsan Eliaçık, *Yaşayan Kur'ân Türkçe Meal-Tefsir*, İnşa Yayınları, 2007, c. 2, ss. 300-302.

Dâbbetü'l-arz tabirinin bir mecaz ve temsil olduğunu iddia edenlerden biri de Mustafa Öztürk'tür (1965-). Öztürk'e göre, ilgili ayet bütün izahların dışında, kıyamet kopmak üzereyken ölümden sonraki diriliş gerçeğini göstermek için yerden canlı bir varlık çıkarılsa ve bu canlı varlık inkârcılara ölümden sonra dirilişin gerçekliğinden söz etse bile kâfirlerin iman etmeyeceği şeklinde yorumlanabilir. Yani âdeta yerden canlı bir varlık çıkıp yeniden dirilişin hakikatini anlatsa bile kâfirler ve müşrikler yine de ayetlere inanmazlar demektir. Öztürk'e göre, ilgili ayet "Eğer biz onlara melekleri indirseydik, ölüler de kendileriyle konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah'ın dilediklerî hariç, yine de inanacak değillerdi, fakat çokları bunu bilmezler." (el-En'âm 6/111) ayetiyle benzer bir anlam ihtiva etmektedir.[295] Hülasa müellife göre dâbbetü'l-arz tabiri kıyamet alâmeti olarak ortaya çıkacak bir hadise değildir. Sadece Müslümanlara mecaz yoluyla ölümden sonra dirilmenin ve inkârcıların yerden böyle bir varlık çıksa bile iman etmeyeceklerinin anlatılması için kullanılan bir temsildir.

Yahudi asıllı mühtedi bir âlim olan Muhammed Esed (1900-1992) de dâbbetü'l-arz mefhumunu mecaz olarak yorumlayanlar arasındadır. Esed'e göre, dâbbetü'l-arz mefhumu insanın hayata "dünyevi" bakışını, başka bir deyişle, kıyamet gününden önceki zamanların insanı ruhen yoksullaştıran maddeci karakterini dile getiren temsili bir ifadedir. Yerden çıkarılan bu yaratık, insana mecaz yoluyla, özellikle maddeci değerlere gömülüp gitmesinin ve dolayısıyla kendi kendini tüketmesinin Allah inancının eksikliğinden ileri geldiğini göstermektedir.[296]

Ergun Candan (1961-)[297] da dâbbetü'l-arz mefhumunu mecaz olarak yorumlayanlar arasındadır. Müellife göre dâbbetü'l-arz manevi bir varlıktır. Müellif, kaleme aldığı *Kıyamet Alâmetleri* adlı kitabında dâbbetü'l-arzın kıyamet vakti yaklaşınca yerden çıkacak olan "korkunç bir hayvan" anlamında kullanıldığını fakat bu

---

[295] Mustafa Öztürk, *Kur'ân-ı Kerim Meâli: Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014, s. 434.

[296] Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, çev. Cahit Koytak – Ahmet Ertürk, İstanbul: İşaret Yayınları, 2002, s. 778.

[297] Ergun Candan, 1961 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1980 yılında Türkiye Metepsişik Tetkikler ve İlmi Araştırmalar Derneğinde Ezoterik ve Metapsişik kültürle tanışmıştır. Müellifin *Ruh ve Madde* Dergisinde yayınlanmış makaleleri de bulunmaktadır. 1994-1996 yılları arasında Milliyet Gazetesinin radyosu Radyo Kulüp'te Sınır Ötesi adı ile bir program hazırlayıp sunmuştur. 1998 yılında kendi yayınevini kurmuştur. Çeşitli televizyon programlarına konuk konuşmacı olarak katılan Candan çalışmalarına halen bu yayınevinin araştırma ekibiyle birlikte devam etmektedir. Candan'ın yayınlanmış 14 kitabı bulunmaktadır. Bk.https://kidega.com/yazar/ergun-candan-000343/ (03/07/2022)

hayvanın sembolik bir ifade olduğunu belirtmektedir. Candan'a göre, canavarı andıran bu hayvan, tüm mitolojilerde ve ezoterik bilgilerde, astral bedenimizi adeta bir zırh gibi saran "tortu"nun sembolüdür. Nitekim mitolojilerde bu tortu ağzından alevler saçan "canavar" ile sembolleştirilmiştir. Mitolojilerdeki canavarla mücadele motifleri ise bu tortunun inisiyatik çalışmalarda temizlenmesinin mecazî anlatımıdır. Candan'a göre, sadece mitolojilerde değil, eski uygarlıkların dinsel metinlerinde de aynı sembol ile karşılaşırız. Örneğin, İncil'in kıyameti anlatan Yuhanna'nın Vahyi bölümünde de bu tür bir canavar sembolü kullanılmıştır.[298] Candan'a göre, ruhsal özümüzden gelen tesirlerin bize kadar ulaşmasına engel olan bu tortunun temizlenmesi, insan yaşamının asıl gayesidir. Ancak ne var ki, çoğunlukla bu tortuyu temizlemek bir kenara, tam tersine daha da artırarak bu dünyadan ayrılırız. Astral bedenimizin çevresini kaplayan bu tortunun oluşmasına sebebiyet veren en önemli etken; gerek bizden, gerekse çevremizden bize gelen negatif düşünce enerjileridir. İşte burada söz konusu edilen "canavar" bunun sembolüdür. Bu tortu yüzünden insancıl yönümüz değil, hayvansal içgüdülerimiz ön plana çıkmaktadır. "Kıyamet"in, yani "genel uyanış"ın başlayacağı günlere yaklaşıldığında, yavaş yavaş insanlar kendilerindeki bu tortunun farkına vararak, bu tortunun temizlenmesi için bir çaba içine gireceklerdir. Daha önce böyle bir çaba içine girememişlerdir; çünkü bu tortuyu daha önce görmemişler ve fark etmemişlerdir. Demek ki, bu tortu kıyamete doğru insanlar tarafından daha kolay fark edilmeye başlanacaktır. Müellif günümüzde dâbbetü'l-arzı fark etmeye başlayan insanların sayısındaki artış göz önüne aldığında, bu kıyamet alametinin ortaya çıkmakta olduğunun rahatlıkla söylenebileceğini belirtmektedir.[299]

Hülasa müellife göre, dâbbetü'l-arz negatif düşünce enerjileri şeklinde insanın manevî gelişimine engel olan bir tortu olarak tanımlanan bir dürtüdür. Müellife göre negatif düşünce enerjileriyle yani dâbbeyle mücadele bu dönemde oldukça artmıştır. Bu durumda kıyametin yaklaşmakta olduğunu göstermektedir. Müellifin tortu olarak adlandırdığı bu dürtü insani yönü yok edip insandaki hayvansal içgüdüleri ön plana çıkartmaktadır. Ve kıyamet yaklaşınca insanoğlu bu tortunun yani dâbbetü'l-arzın farkına varıp onunla mücadele edecektir. Müellifin benimsemiş olduğu dâbbetü'l-arz

[298] "Ve gökte başka bir alamet göründü; ve işte, yedi başı ve on boynuzu ve başları üzerinde yedi tacı olan büyük kızıl bir ejder vardı… Mikael ve kendi melekleri ejderle cenk etmek için çıktılar ve ejder ve kendi melekleri cenk ettiler ve galip olamadılar…" Bk. Yuhanna 12: 2-3; Yuhanna 12: 7-8.

[299] Ergun Candan, *Kıyamet Alâmetleri*, İstanbul: Sınır Ötesi Yayınları, 2000, s. 241-243.

telakkisinde dâbbetü'l-arzın insanlara hakikati söyleyecek olması özelliğinin göz ardı edildiğini belirtebiliriz.

IV.2.3. AIDS ve Dâbbetü'l-arz

Celal Ediz 1985 yılında *Zafer* dergisinde kaleme aldığı *Kara Ölüm* adlı yazısında dâbbetü'l-arzın AIDS virüsü olduğunu iddia etmektedir.[300] Benzer şekilde Harun Yahya[301] (1956-) da *AIDS Kur'an da Bahsi Geçen Dabbetü'l-arz mı?* adlı kitabında AIDS virüsünün dâbbetü'l-arz olduğunu iddia etmektedir. Onun iddiasını temellendirmek için sunduğu argümanlar ise şunlardır: AIDS virüsünün %78 gibi yüksek bir oranda lûtilerde, geri kalan az bir kısmının uyuşturucu bağımlılarında çok az bir kısmının da imtihan sırrına uygun olarak masumlarda görülmesi; fuhşa, zinaya, livataya ağır darbe indiren bu virüsün ayet ve hadislerde bahsi geçen dâbbe ile benzer özellikler taşıması.[302]

Harun Yahya'ya göre Neml suresi 71. ayette "Onlar, «Eğer siz doğru söylüyorsanız, bildirin, bu sözünüz ne zaman yerine gelecektir?» derler." şeklinde geçmesi ile uyumlu olarak bu virüsün 1971 yılında ortaya çıkması ilgi çekici bir tevafuktur. Nitekim AIDS hastalığının ilk kez 1971 yılında Zaire'de bir maymunla ilişkide bulunan bir yerlinin aracılığıyla bulaşıcı nitelik kazandığı tespit edilmiştir. Yani 1971 yılından sonra artık ayette haber verildiği gibi alayla sordukları azap peşlerine takılmıştır. Harun Yahya Neml suresi 72. ayette ise "De ki, o acele istediğinizin bir kısmı belki de sizin peşinize takılmış bulunmaktadır." şeklinde geçen ifadede acele istedikleri belanın belki de peşlerine takıldığını, fakat ehl-i tuğyanın bu hususta haberdar olmadığı sonucunu çıkararak AIDS virüsünün de ilk yıllarda hem sayısının az olması hem de hastalığın ilk safhasında alametlerinin hemen görülmemesi sebebiyle ehl-i tuğyanın bundan habersiz kaldığını ve burada da müthiş bir tevafuk olduğunu iddia etmektedir. [303]

---

[300] Celal Ediz, "Kara Ölüm", *Zafer Dergisi*, sayı: 108 (Aralık 1985), s. 4.

[301] Adnan Oktar adıyla bilinmekte olup mehdiyet inancını temele alarak zengin aile çocuklarını ailelerinden koparan, cinsel istismar, şantaj, tehdit gibi suçlarla gündeme gelen kült hareketin kurucusudur. Birçok suçtan 9 bin 803 yıl 6 ay hapis cezasına çarptırılmıştır. Bk. https://tr.wikipedia.org/wiki/Adnan_Oktar (02/06/2022).

[302] HarunYahya, *AIDS Kur'an'da Bahsi Geçen Dabbet-ül arz mı?,* Devlet Yayın ve Dağıtım, 2. baskı, s. 20.

[303] Yahya, *AIDS Kur'an'da Bahsi Geçen Dabbet-ül arz mı?,* ss. 24-25.

Müellife göre, dâbbetü'l-arz tabirinin geçtiği Neml suresi 82. ayet[304] ile Sebe suresi 14. ayet[305] birbirini tamamlar niteliktedir. Hatta belki de birinci ayetin şifresi diğer ayetle çözülmektedir. Sebe suresinde Hz. Süleyman'ın (a.s) asâsını kemirerek cinlere gaybı bilmeyecekleri yönünde ders veren ağaç kurdu olarak geçen dâbbetü'l-arzın beş yönden bu virüse benzediğini iddia etmektedir:

"Birincisi; dâbbetü'l-arz ağacın içinde faaliyette olduğu için görülmüyordur, benzer şekilde bu virüs de vücudun içinde faaliyet gösterdiği ve çok küçük olduğu için görülmemektedir.

İkincisi; söz konusu dâbbe ağacı yavaş yavaş kemirerek sona yaklaştırmaktadır. Bu virüs de vücudu yavaş yavaş kemirerek sona yaklaştırmaktadır.

Üçüncüsü; ayette zikredilen olguda değneğin dayanma gücü ve bünyesi yavaş yavaş artan zayıflama ve yıpranma neticesinde azalmakta ve nihayetinde ani bir şekilde kırılmaktadır, benzer şekilde virüse yakalanan bir bünye de yavaş yavaş artan bir direnç kaybı ve zayıflama neticesi iyice güçten düşmekte ve en sonunda aniden çöküp yıkılarak ölüm olayı meydana gelmektedir.

Dördüncüsü; dâbbetül-arz ayette bahsi geçen ağaç kurdudur. Bu hayvan çok küçük ve cinsi çok sayıda olan bir hayvandır, benzer şekilde bu virüs de çok daha küçük ve cinsi çok sayıda olan bir canlıdır.

Beşincisi; ağaç kurdu asalak bir hayvandır ve bir diğer canlı bünye üzerinde beslenir, büyür, ürer, çoğalır ve hayatını idame ettirir; benzer şekilde bu virüs de bir canlı hücre olan lenfositler üzerinde asalak olarak beslenir, büyür, çoğalır ve hayatını idame ettirir."[306]

Müellife göre bütün bu işaretler dâbbetü'l-arzın, vücudu, damar ve sinirleri ağaç kurdu gibi kemiren ve şeklen de ağaç kurdunu anımsatan AIDS virüsü olabileceğine dair delilleri güçlendirmektedir. Öte yandan kıyamet alametlerinin imtihan ortamı kalktıktan, tövbe kapısı kapandıktan sonra zuhur edeceğinin düşünülmesi ve rivayetlerde bu şekilde geçmesi, yani kıyamet alametlerinin tövbe kapısını kapayacak

[304] "O söz başlarına geldiği (kıyamet yaklaştığı) zaman, onlara yerden bir dâbbe (mahlûk) çıkarırız da, bu onlara insanların ayetlerimize kesin bir iman getirmemiş olduklarını söyler."

[305] "Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimiz zaman, ancak değneğini yiyen kurt onun ölümünü cinlere farkettirdi. O, ölü olarak yere düşünce, ortaya çıktı ki, şayet cinler görülmeyeni bilmiş olsalardı alçak düşüren bir azap içinde kalmazlardı."

[306] Yahya, *AIDS Kur'an'da Bahsi Geçen Dabbet-ül arz mı?,* s. 30.

tek alamet olan güneşin batıdan doğmasından sonra zikredilmesi bir yanılgıdır. Rivayetlerde kıyamet alametlerinin terkiplerinin farklı farklı geçmesi de bunu destekler niteliktedir. Eğer ki dâbbe güneşin batıdan doğmasından sonra olsaydı insanlara Allah'ı hatırlatmasına gerek kalmazdı çünkü böyle bir olay karşısında insanların aklına ilk gelecek olan zaten Allah olacaktır. Müellif Hz. Peygamber'den (s.a.v) nakledilen kıyametin yakın olduğuna dair rivayetler bulunmasına rağmen Rasulullah (s.a.v) efendimizden bu yana 1400 sene geçtiğini, bu yüzden dâbbetü'l-arzın ve güneşin batıdan doğmasının birbiri ardınca olacağını bildiren rivayetler olmasına rağmen bu birbiri ardınca olmadan kastın ne olduğunu, kaç yıl süreceğini bilemeyeceğimizi belirtmektedir.[307] Müellifin bu konuya bu kadar vurgu yapıp açıklamasının nedeni muhtemelen AIDS hastalığının yayılmasına rağmen kıyametin diğer alametlerinin henüz görülmemiş olduğuna dair gelebilecek olan eleştirilerin önüne geçebilmek adınadır. Nitekim bugün AIDS hastalığı çıkalı elli yılı aşkın zaman geçmiştir.

Harun Yahya, hadis rivayetlerinin de dâbbenin AIDS hastalığı olabileceğine dair deliller içerdiğini savunmaktadır. O, İbn Abbas'tan nakledilen "Onun (dâbbenin) boynu uzundur. Batıda olan kimsenin gördüğü gibi doğuda olan da rahatlıkla onu görebilecektir. Yüzü insan yüzü gibidir. Gagası kıllı ve üzerinde her çeşit hayvanın rengini taşıyan bir kuşun gagası gibidir ve dört ayaklıdır."[308] şeklindeki hadisi şöyle te'vil etmektedir: "Boyu uzundur" ifadesinden maksat en umulmaz yerlere dahi girebileceğine dair bir kinayedir. Diğer özellikler ise AIDS virüsünün taşıyıcısı yeşil maymunun özellikleriyle eşdeğerdir. Yüzü en çok insan yüzüne benzeyen hayvan, maymundur. Dört ayaklı ve gagasının kıllı olması da AIDS virüsünün taşıyıcısı yeşil maymunun özellikleriyle aynıdır. "Batıda olan kimse görebildiği gibi doğuda olanda rahatlıkla onu görebilecektir" ifadesini ise yeşil maymunun hem doğuda hem de batıda yaşayanlar tarafından görülmesini sağlayacak basın ve yayın teknolojisiyle açıklamaktadır.[309]

Müellif hadislerde geçen dâbbetü'l-arzın çıkış yeriyle ilgili rivayetleri ise şöyle te'vil etmektedir: ilk olarak Bâdiye'nin en uzak yeri şeklinde ima edilen bölge yeşil maymunun yaşadığı Doğu Afrika'nın yer yer ağaçlıklı çöl alanlarıdır. Dâbbetü'l-arzın

[307] Yahya, *AIDS Kur'an'da Bahsi Geçen Dabbet-ül arz mı?,* s. 35-38.
[308] Bk. Berzencî, *Kıyamet Alâmetleri*, çev. Naim Erdoğan, İstanbul: Pamuk Yayınları, 1983, s. 276.
[309] Yahya, *AIDS Kur'an'da Bahsi geçen Dabbet-ül arz mı?*, ss. 54-57.

ikinci çıkışında, haberin Mekke'ye ulaşmadan gizleneceği yönündeki ifadelerde Mekke'den kasıt, Mekke'nin içerisinde Kâbe'yi bulundurması hasebiyle İslam âlemini simgeleyen bir belde olması yönüyle İslâm ülkeleridir. Bu yönüyle bu rivayet AIDS'in İslam'ın yaşandığı bölgelere sirayet etmeden Avrupa ve Amerika'da kendini göstereceği anlamına gelebilir. Üçüncü çıkışında haberin Mekke'ye ulaşacağı yönündeki rivayetler ise; hastalığın Avrupa ve Amerika'da yayıldıktan sonra İslam ülkesi sınırlarına da dayanıp deccâlin fitnelerine uyanlara bulaşmasını temsil eder. Onun çıktığına dair haberin gizlenmesiyse İslam ülkelerinde uzun süre radyo ve televizyonlarda bu konuya yer verilmeyip saklanmasını ifade etmektedir.[310] Harun Yahya, burada yer verdiğimiz örneklere benzer şekilde, kitabının devamında dâbbetü'l-arzla ilgili çoğu hadisi bu şekilde AIDS virüsüne işaretler bulmaya çalışarak te'vil etmektedir.

Mamafih müellifin dâbbetü'l-arzla ilgili rivayetlere getirdiği yorumların tamamen zorlama olduğu daha ilk bakışta kendini belli etmektedir. Müellifin çalışması, nakli akıldan sonra gören modern dönem müelliflerinin kendi fikirlerini naslara söyletmeye çalışmasının trajikomik bir örneği olarak ele alınabilir.

IV.2.4. Televizyon ve Dâbbetü'l-arz

Harun Yahya mezkûr kitabından yaklaşık olarak yirmi yıl sonra kaleme aldığı *Ahir Zaman ve Dabbetü'l-arz* adlı kitabında ise dâbbenin televizyon olduğunu iddia etmektedir. Bu iddiasını da kısaca özetleyecek olursak şöyle izah etmektedir: "Dâbbenin kıyamet alameti olarak zikredildiği tek ayet olan Neml suresi 82. ayette dâbbenin üç temel özelliğine vurgu yapılmıştır. Bunlardan ilki hareketli, canlı bir varlık olmasıdır. İkincisi yerden çıkacak olmasıdır. Üçüncüsü ise konuşan, belli bir mesaj veren ve mesajı/konuşması da tüm insanlığa yönelik olan bir varlık olmasıdır. Müellife göre bahsi geçen ayette dâbbenin nekre olarak kullanılması dâbbenin bilinmeyen, tanınmayan bir varlık olduğunu ifade etmektedir. Sözlüklerde de dâbbenin debelenen, hareket eden her türlü teknik aleti ifade edebileceği bilgisi mevcuttur. Elmalılı Hamdi Yazır da bu yoruma yakın olarak tren, araba, bisiklet gibi otomatik şeyler için de dâbbe kelimesinin kullanılabileceğini zikretmiştir. Nitekim televizyon da, hareketleri ve hareketli görüntüleri aktaran, frekanslarla bilgi akışı sağlayan bir teknik alettir.

[310] Yahya, *AIDS Kur'an'da Bahsi Geçen Dabbet-ül arz mı?*, ss. 59-61.

İnsanlarla konuşması yönüyle de ayetteki tarifi tecelli ettirmektedir. İnsanlarla konuşmaktadır ve her millete kendi diliyle seslenmektir. Günümüzde televizyonun ulaşmadığı bir ülke ve topluluk neredeyse yoktur. Müellife göre dâbbenin yerden çıkacağının söylenmesi de televizyon olma ihtimalini güçlendirmektedir. Çünkü televizyonun tüm parçaları yeryüzündeki elementlerden meydana gelmektedir. Bahsi geçen ayette dâbbenin insanlığa sesleneceği zikredilmektedir. Televizyon da yapısı itibariyle aynı anda tüm insanlığa mesaj vermektedir. Bu da dâbbenin televizyon olduğu görüşünü teyit etmektedir. Müellife göre, her ne kadar Müslüman âlimler dâbbenin uyarıcı özelliği nedeniyle bir insan olabileceğini söylemiş olsalarda şu hatırlanmalıdır ki, insanları uyarma görevi her ne kadar insanlar tarafından yapılıyor olsa da, bu insanların tüm dünyaya mesajlarını iletmeleri televizyon aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu durumda ayette insan ya da kişi kelimesinin değil de dâbbe kelimesinin kullanılmış olması da, ayette söz konusu edilen varlığın bir kişi değil de, televizyon gibi bir teknik alet olabileceği fikrini desteklemektedir. Dâbbenin sıradan bir insan ya da canlı olmadığının bir diğer kanıtı da ayette insanlara "Allah'ın ayetlerine inanmadıklarını söylemektedir." şeklinde dâbbenin görevinden bahsedilmiş olmasıdır. Bu uyarı, tüm Müslümanların uygun şartlar oluştuğunda yaptıkları bir uyarıdır. Demek ki dâbbe sıradan bir insan ya da canlı değildir."[311]

Müellifin dâbbenin insan olmadığını kanıtlamak için sunduğu argümanlar pek kuvvetli görünmemektedir. Nitekim dâbbenin sıradan bir insan değil, olağanüstü bir varlık veya olağanüstü bir insan olacağı aşikârdır. Fakat bu durum televizyon olabileceği görüşünü destekler mahiyette değildir. Nitekim müellifin dâbbetü'l-arzın AIDS hastalığı olduğunu kanıtlamak için yazdığı müstakil bir kitabı olduğu bilgisine önceki başlıkta yer vermiştik. Yıllar sonra dâbbenin televizyon olduğunu kanıtlamaya çalışması müellifin dâbbetü'l-arz mefhumuyla ilgili düşüncelerinin kendi içerisinde tutarsız olup birbirini nakzettiğini göstermektedir.

[311] Harun Yahya, *Ahir Zaman ve Dabbetü'l-arz*, İstanbul: Kültür Yayıncılık, 2001, ss. 103-105.

IV.2.5. Negaf ve Dâbbetü'l-arz

Dabbetü'l-arz konusunda günümüzdeki farklı yaklaşımlardan biri de Bahri Tayran'a[312] (1952-) aittir. Tayran, *Kıyamet Asrında Hz. İsa'nın Duası Biyolojik Savaşçı Olarak Dabbetü'l-arz ve Negaf* adıyla kaleme aldığı kitabında dâbbetü'l-arzın geçtiği hadislerden yola çıkarak dâbbenin yeni bir sinek türüne işaret ettiğini ve esas tehlikeli olanın ise bu sinek türünün yumurtalarından çıkacak olan negaf diye adlandırılan kurtçuklar olduğunu iddia etmektedir.[313]

Müellif, konuyu her ne kadar dil bilimcilerin dâbbe kelimesi hakkında söyledikleri, dâbbe kelimesinin geçtiği ayetlerin bağlamı ve tefsirleri ile hadisler ekseninde açıklamaya çalışsa da dayandığı temel argümanın hadisler olduğunu belirtebiliriz. Konuyla ilgili tezine ilk olarak –dabbetü'l-arzın insan olabileceğine dair yapılan yorumların da farkında olduğundan– dabbetü'l arzın anlam genişliğine değinerek başlamaktadır. "Allah, her canlıyı (her dâbbeyi) sudan yarattı. İşte bunlardan bir kısmı karnı üstünde sürünür, kimi iki ayak üzerinde yürür, kimisi dört ayak üzerinde yürür. Allah, dilediğini yaratır. Çünkü Allah, her şeye kadirdir."[314] ayetini delil göstererek Kur'ân-ı Kerim'deki tüm hayvanların dâbbe olarak isimlendirildiğini ve her dâbbenin sudan yaratılmış olduğunu belirtmektedir.[315]

Hayvanlar âleminin yüzde seksenini böceklerin temsil ettiği bilgisini veren Tayran'a göre "dâbbe" döllenmiş yumurtanın içindeki kurtçuktan (larva) daha genel ifadeyle embriyodan ergin bireylere kadar çok boyutlu bir anlam genişliğine sahiptir.[316] Bunun yanında rivayetlerin ihtiva ettiği onu arayanın ona yetişemeyeceği, kaçanın da ondan kurtulamayacağı, kıllı ve tüylü olacağı, onun üçte birinin iyi cins bir atın üç gün, üç gecelik koşması kadar bir zamanda çıkağı şeklindeki bilgilerden yola çıkarak dâbbetü'l-arz hakkındaki rivayetlerin hayvanlar âleminden böceklere işaret ettiğini; "Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimizde, öldüğünü ancak asâsını kemiren ağaç kurdu

---

[312] Bahri Tayran, 1952 yılında Trabzon'un Of ilçesinde dünyaya gelmiştir. İstanbul Üniversitesi Biyoloji Bölümü'nden Zooloji-Botanik lisansını almıştır. Ardından Hohenheim Üniversitesi (Stuttgart-Almanya) mikro ve moleküler biyoloji anadalı yanında klasik ve modern genetik, biyokimya ve viroloji derslerini almıştır. Aynı Üniversitenin Mikro ve Moleküler Biyoloji Enstitüsünde doktorasını tamamlamıştır. Bk. Bahri Tayran, *Kıyamet Asrında Hz. İsa'nın Duası Biyolojik Savaşçı Olarak Dabbetü'l-arz ve Negaf,* İstanbul: Kahraman Yayınları, 2015.

[313] Tayran, *Dabbetü'l-arz ve Negaf,* s. 12.

[314] en-Nûr 24/45.

[315] Tayran, *Dabbetü'l-arz ve Negaf,* s. 117.

[316] Tayran, *Dabbetü'l-arz ve Negaf,* s. 172.

sayesinde anlamışlardı. Süleyman'ın cesedi yere yıkılınca ortaya çıktı ki, eğer cinler gaybı bilmiş olsalardı o aşağılayıcı eziyete katlanıp durmazlardı."[317] ayetindeki Hz. Süleyman'ın (a.s) asâsını yiyen odun kurdunun dabbetü'l-arz olarak adlandırılmasının da dâbbetü'l-arzın böcek ve onun yumurtasından çıkan kurtçuk olduğunun kesin delil olduğu kanaatindedir.[318] Müellife göre her ne kadar bu hadis ve ayetlerle dâbbetü'l-arzın önce bir hayvan olduğu, akabinde onun böcekler âleminden olduğu ve son olarak da böceğin yumurtasından çıkan bir kurtçuk olduğu fikri kanıtlanmış gibi gözükse de, müellif tezini esas olarak, deve ve sığır gibi hayvanların burnuna giren bir kurt çeşidi olarak tanımlanan "negaf" terimiyle ilgili hadislere dayandırmaktadır.[319]

Müellifin argüman olarak kullandığı hadislerden yaptığı çıkarımlara göre; dâbbetü'l-arz, Mekke civarında yaratılacaktır. Hadislerde geçen üç kere çıkış ifadesinden bir anda değil, tedrici olarak belli gruplar halinde çıkacağı anlaşılmaktadır. Yani, yeryüzüne yayılma dönemi geçirecektir. Yayılma hızları bir insana göre "kovalarken yetişemeyecek, kaçsa da kurtulamayacak" bir hızda olacaktır. Bunlar tek bir birey değil çok büyük sürüler oluşturacaklardır. Çünkü onun "üçte biri iyi cins atın üç günlük koşması kadar bir zamanda çıkar" hadis rivayeti bir yuvadan çıkan arı, sinek ve yarasa sürüleri gibi yüksek bir sayıda olacağını göstermektedir. Biyolojik donanımı nedeniyle dünya yönetimi ve siyasetine çok etkin bir darbe vuracaktır. "Hz. Mûsâ'nın (a.s) asâsı ve Hz. Süleyman'ın (a.s) mührü yanında ortaya çıkacak" hadis rivayeti

[317] Sebe 34/14.

[318] Tayran, *Dabbetü'l-arz ve Negaf,* ss. 145-146.

[319] Müellifin "negaf" mefhumunun geçtiğini belirterek argüman olarak kullandığı hadis kıyamet alâmetlerinden bahseden uzunca bir rivayettir. Rivayetin ilgili kısmı şu şekildedir: "…Sonra Ye'cûc ve Me'c'uc çıkar, yeryüzünde iyice şımarıp azarlar, bozgunculuk yaparlar. Sonra Abdullah b. Mes'ud şu ayeti okudu: "Nihayet Ye'cûc ve Me'cûc'ün önü açıldığı zaman her tepeden akın ederler..." (el-Enbiyâ 21/96-97) Sonra anlatmaya devam etti: "Sonra Allah onların üzerine hayvanların burun deliklerinde çıkan kurtçuklar (negaf) gibi bir hayvan gönderir ve o hayvan, onların kulaklarına ve burun deliklerine girer. Böylece hepsi ölür. Cesetlerinin kokusu yeryüzünü sarar. Bunun üzerine Allah'a niyaz edilir ve Allah yağmur göndererek yeryüzünü onlardan temizler. Sonra Allah dondurucu soğuk bir rüzgâr gönderir, yeryüzünde hiçbir mümin kalmaz, hepsini o rüzgâr koruması altına alır ve sonra kıyamet, kötü insanların üzerine kopar..." Bk. Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. İbrahim İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nşr. Muhammed Avvâme, Cidde: Dârü'l-kıble li's-sekâfeti'l-İslâmiyye, 2006, c.21, ss.281-285. Müellifin dâbbetü'l-arzın negaf denen kurtçuklar olabileceği tezinde temel argüman olarak kullandığı hadis ise Nevvâs b. Sem'ân'dan aktarılan uzunca bir hadistir. Bu hadiste de Allah Teâla'nın Ye'cûc ve Me'cûc'ün üzerine, boyunlarına isabet edecek deve kurdu (negaf) göndererek onları, tıpkı bir kişinin ölmesi, gibi helak edeceği bilgisi geçmektedir. Bk. Müslim, "Fiten", 110.

mecazî bir ifade olarak onun dünya siyasetinde çok etkin bir rol oynayacağını göstermektedir."[320]

Müellif, "Hadis Metinlerinde Negaf'ın İncelenmesi" başlığında ise negafın deve ve sığır gibi hayvanların burnuna giren bir kurtçuk çeşidi olarak hadis kaynaklarında geçtiği bilgisine yer vermektedir.[321] İbn Mes'ûd'un konuyla ilgili aktardığı, "Ye'cûc ve Me'cûc'ün üzerine negaf benzeri dâbbeler gönderir ve o hayvan onların kulaklarına ve burun deliklerine girer ve böylece hepsi ölür."[322] rivayetini de zikretmektedir. Müellife göre, burada geçen negaf terimi bilimsel literatürde ancak 1840 yılında tespit edilen fakat Hz. Peygamber (s.a.v) ve İbn Mes'ûd tarafından en az bin yıl önce mefhumuna işaret edilen "miyazis" teriminin temellerini oluşturmaktadır. Her ne kadar miyaziste ara konağı öldürmek değil, sadece sinek yumurtasından çıkan kurtçuğun (larva) gelişmesi ve sonra da ana konağı terk etmesi varsa da, dâbbetü'l-arzın negaf benzeri larvaları (kurtçukları) birer ölüm makinesi gibi çalışacaklardır.[323] Müellife göre, negaf denen sinek kurtçuklarının (larvalar) bulaşacağı insanların vücutlarında sadece bir dokuya has parçalayıcı etkinlik göstermeyip her çeşit dokuda etkili olabilecek bir anatomik ve fizyolojik donanıma sahip olacağı anlaşılmaktadır. Böylece kitlesel ölüme neden olacak bu biyolojik ölüm makinelerinin, bir tek bireyin ölümü gibi onları kolaylıkla öldüreceği hadis metninde bildirilmektedir.[324]

Müellifin delil olarak kullandığı bir diğer hadis ise: "Allah çekirge negafı gibi dâbbeler yaratır. Onları (Ye'cûc ve Me'cûc) enselerinden yakalar, akabinde çekirge ölümleri gibi ölürler."[325] hadisidir. Müellife göre, çekirge ölümleri ile benzetmenin

---

[320] Tayran, *Dabbetü'l-arz ve Negaf*, ss. 145-146.

[321] Müellifin aktardığı negaf teriminin geçtiği diğer hadisler şunlardır: "Ye'cûc ve Me'cûc (seddi) açılacak ve Allah Teâlâ'nın; "Ve onlar her tepeden hızla inecekler" ayetinde buyurduğu gibi onlar çıkıp yeryüzünü istila edecekler. Müslümanlar da onlardan dolayı yerlerini bırakıp geri çekilecekler. Hatta kalan Müslümanlar şehirlerine ve kalelerine (sığınmış) olacak ve mevâşi (deve, sığır, koyun ve keçi) sürülerini yanlarında barındıracaklar (yani; meraya gönderemeyecekler). Ye'cûc ve Me'cûc (öncüleri) nehre uğrayıp yatağında hiç bir şey kalmayacak şekilde suyunu içip tüketecekler. Olanların arkasında gelen geridekiler oraya uğrayacaklar ve sözcüleri: Şüphesiz bu yerde bir kere su vardı, diyecek. Onlar yeryüzüne hâkim olacaklar. Sonra sözcüleri: Şu insanlar yeryüzü halkıdır, işlerini bitirdik. Andolsun ki şimdi gök halkı savaşacağız, diyecek. Hatta onlardan biri kısa mızrağını göğe doğru fırlatacak ve mızrağı kana bulanmış olarak dönecektir. Bunun üzerine onlar: Biz gök halkını da şüphesiz öldürdük, diyecekler. Onların böyle olduğu sırada Allah aniden deve kurdu sürüsüne benzer hayvanlar (negaf) gönderecek ve bu hayvanlar onları boyunlarından yakalayacak ve onlar çekirge sürüsünün ölümü gibi ölüp bir birinin üstüne yığılıp kalacaklar…" Bk. İbn Mâce, "Fiten", 36.

[322] İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, c. 21, ss. 281-285.

[323] Tayran, *Dâbbetü'l-arz ve Negaf*, ss. 148-149.

[324] Tayran, *Dâbbetü'l-arz ve Negaf*, ss. 152-153.

[325] İbn Mâce, "Fiten", 36.

biyolojik anlamı şudur: Çekirge sürüleri genelde aynı zamanda topraktaki yumurtalardan çıkarlar ve larva dönemlerini aynı zamanlarda tamamlar ve aynı zamanlarda sürüler halinde ölürler. Ye'cûc ve Me'cûc denen ve dünyayı terörle yaşanmaz hale getirecek olan bu azgın topluluğa "negaf" denilen sinek larvaları (kurtçukları) bulaşınca onlar da çekirge ölümleri gibi kitlesel bir ölümle karşı karşıya kalacaklardır. Hatta öyle ki hadis metninin devamında "pis kokacaklar" ifadesinden kabre defnetmenin bile mümkün olmayacağı anlaşılmaktadır."[326]

Bu hadislerden yola çıkarak müellif şu çıkarımlarda bulunmaktadır: "Birincisi; biyolojik açıdan bakıldığında Hz. Süleyman'ın (a.s) asâsını kemiren ve yiyen odun kurdu ile deve burun kurdu arasında her ikisi de kurtçuk özelliklerini taşıyan farklı ikiz kardeşler kadar benzerlik vardır. İkincisi; negaf Arapça'da genel olarak deve burun kurdunun ismi ise de, esasında böcek bilimi demek olan entomolojide, hayvan ve insan parazitolojisinde "miyazis" yapan sineklerden bir çiftin yumurtasından çıkan sinek kurdudur. Böylece Hz. Süleyman'ın (a.s) asâsını yiyen kurtçuğun adı olan dâbbetü'l-arz bir "böcek kurdu" iken, negaf ondan küçük bir farkla sadece "sinek kurdu"dur. Demek oluyor ki dâbbetü'l-arz ve negaf kelimeleri ilk bakışta çok farklı gibi görünse de esasında birbirinin yerine kullanılacak kadar anlam, şekil ve fonksiyon birlikteliğine sahiptirler. Üçünsüsü; "Allah Ye'cûc ve Me'cûc'e negafı gönderir" ifadesinde taşıyıcı görevi dişi sinekler yaparken ölümcül etkinliği de bunların yumurtalarından çıkan negaf, yani kurtçuklar (larvalar) yapacaktır. Dördüncüsü; ayetlerden anlaşılacağı üzere kurtçuklardan ergin bireylere kadar her türlü hayvana dâbbe denilmektedir. Hadislerden incelediğimiz kadarıyla dâbbetü'l-arz böcekler sınıfından sinekler alt sınıfına işaret etmektedir. Bu alt sınıftan da yumurta veya larvalarını (kurtçuk) büyükbaş hayvanlar ve insanlarda ara konak amaçlı kullanan sinek grubu demek olan "miyazis yapanlar" kategorisine benzer olacaktır. Aradaki çok önemli büyük fark mevcut olarak bildiğimiz miyazis yapan sinekler genellikle ara konağı öldürmezken geleceğin dâbbetü'l-arzının negafları ise biyolojik bir savaşçı olarak ölüm makinesi gibi etkili olacaktır."[327]

Müellife göre, eserinde incelediği hadislerin tamamı doğru olup bilimsel bulgularla tam bir uyum içerisindedir. Konuyla ilgili hadislerin sıhhat dereceleriyle ilgili eleştiri yapanlar dâbbenin biyolojik boyutunu yeterince kavrayamadıkları için bu kanıya

[326] Tayran, *Dabbetü'l-arz ve Negaf*, ss. 154-155.
[327] Tayran, *Dabbetü'l-arz ve Negaf*, ss. 156-158.

varmışlardır. Tayran'a göre dâbbetü'l-arzın insan olması düşünülemez, zira Allah dâbbetü'l-arz olarak Hz. Âdem'in (a.s) yaratılışı gibi ikinci bir insan yaratsaydı bizlerden farklı olmayacağına göre bunun bir anlamı olmazdı. Öte yandan dâbbetü'l-arzın konuşması tıpkı Hz. Süleyman'ın (a.s) asâsını kemiren ağaç kurdunun insanlara mesaj vermesi gibi lisanıhâl ile olacak, esas öldürücü etkisi ise hedef kitlesi olan imandan çıkmış ateist topluluklar üzerinde olacaktır. Bunun yanında sefahate batmış yaşamları sebebiyle vücudun biyolojisine ters düşen kötü alışkanlıkların sahiplerine musallat olacaklardır.[328]

Hülasa müellifin, modern dönem müelliflerinin tutumlarına uygun olarak, rivayetleri tamamen kendi görüşünü ispat etmek için keyfî bir şekilde kullandığını belirtebiliriz. Müellif, rivayetlerin sıhhat derecesinde problem olduğunu iddia edenleri eleştirmektedir, fakat kendisinin de konuyla ilgili rivayetlere bütüncül yaklaştığı söylenemez. Sadece negafın geçtiği hadisleri ve dâbbenin çıkacağı yer ile ilgili hadisleri kullanmaktadır. Fakat dâbbenin vasıflarıyla ilgili diğer hadisleri ele almamaktadır. Muhtemelen diğer rivayetler görüşüyle çeliştiği ve rivayetlerin bir kısmını kabul edip bir kısmını kabul etmezse kendisiyle çelişeceği için konuyla ilgili diğer rivayetleri görmezden gelme yolunu tercih etmektedir. Müellifin dâbbetü'l-arz telakkisine gelecek olursak, müellife göre dâbbe Bedüzzaman'ın da dediği gibi bir birey değil bir türdür. Bu tür ise hadis rivayetlerinde negaf olarak adlandırılıp deve burun kurdu olan sinek kurdudur. Dâbbetü'l-arz negaf denen sinek kurtlarıdır ve insanlar üzerinde ölümcül etkileri olan bir ölüm makinası gibi çalışacaktır.

IV.2.6. Yahudilik, Hıristiyanlık ve Mecusilikle Bağlantılı Olarak Dâbbetü'l-arz

Yahudi ve Hıristiyan teolojisinde dâbbetü'l-arza benzer bir canavar yaratıktan bahsedildiğini belirtebiliriz. Yahudilerin kutsal kitaplarından biri olan Talmud'da dâbbetü'l-arzdan Dragon adıyla söz edilmektedir. Talmud'da Mesih'in Ye'cûc ve Me'cûc'den ve dâbbetü'l-arzdan (Dragon) sonra çıkacağı bilgisi mevcuttur.[329]

Dâbbetü'l-arza benzer bir yaratıktan Yahudi ve Hıristiyan kültüründe de Dragon, Leviathan gibi farklı adlarla söz edildiğini söyleyen Mustafa Öztürk, Eski Ahit'in muhtelif yerlerinde bir ejderha olarak tasvir edilen bu yaratığın aslında kozmogonik bir

[328] Tayran, *Dabbetü'l-arz ve Negaf,* ss. 191-194.
[329] Zaferü'l-İslâm Han, *Yahudilik'de Talmud'un Mevkii ve Prensipleri*, çev. Mehmet Aydın, İstanbul: İhya Yayınları, 1981, s. 55.

mit olduğu kanaatindedir.[330] Zira bu ejderha kâinatın başlangıcında Rab Yahve tarafından bir şekilde bertaraf edilmiştir; ancak dünyanın sonuna doğru tekrar yeryüzüne dönecektir.[331]

İlyas Çelebi'ye (1951-) göre dâbbetü'l-arz hakkındaki, Kur'ân ve sahih hadislerde yer almayan tafsilatlı bilgilerin İslâmi literatüre nereden, nasıl geçtiği soruları konuyu aydınlatma bakımından çok önemlidir. İlk dönem Müslümanlarının yaşadığı fiziki ve sosyal çevreye bakıldığı zaman, bu inançların cahiliye dönemi Araplarında bulunmadığı, dolayısıyla onlardan intikal edemeyeceği; buna karşılık aynı coğrafyada yaşayan Yahudi ve Hıristiyanlarda kıyamet öncesi bazı hayvanların ortaya çıkacağı, bunların şekli ve faaliyetleri hakkında çeşitli inançların yaygın olduğu görülmektedir.[332] Müellif, Kitab-ı Mukaddes'in Vahiy bölümünde Yuhanna'nın rüyalarındaki şu ifadeleri örnek olarak vermektedir:

"Denizden çıkan bir yılan gördüm. On boynuzu ve yedi başı; boynuzları üzerinde on tacı ve başları üzerinde küfür isimleri vardı. Gördüğüm canavar kaplana benziyordu. Ayakları ayının ayakları gibiydi. Ağzı aslan ağzı gibiydi."[333]

"Yerden çıkan bir başka canavar gördüm. Kuzu gibi iki boynuzlu idi. Küçüklerin ve büyüklerin, zenginlerin ve fakirlerin, hürlerin ve kölelerin alınları üzerine damga vuruyordu. Anlayışı olan canavarın sayısını hesap etsin, çünkü insan sayısıdır. Onun sayısı altı yüz altmış altıdır."[334]

Müellife göre, Kitab-ı Mukaddes'de geçen bu bilgiler ile İslami literatürde görülen dâbbetü'l-arz tasvirleri arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır. Bu da bu tür bilgilerin kaynağının Kitab-ı Mukaddes ve İslam coğrafyasında yaşayan ehli kitap kültürü olduğu kanaatini güçlendirmektedir. Müellife göre, Kur'ân-ı Kerim'de sadece adı geçen ve hakkında çok az bilgi verilen bir varlığı tanıma meraklısı olan müfessirler onu somutlaştıran ve tasvir eden bilgileri kullanmada sakınca görmemişler, ayrıca tasvirlerine biraz da hayal güçlerini katmışlardır. Nitekim bu haberler arasında çelişkiler de bulunmaktadır. Örneğin bir taraftan dâbbetü'l-arzın ayakları yerde, başı bulutlarda; boynuzları arasında atlı bir kimseye göre bir fersahlık mesafe olduğu belirtilerek

[330] Bk. Öztürk, *Kur'ân-ı Kerim Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, s. 434.
[331] Bk. Eyub 9/2; 26/12; Mezmurlar 74/13-14; İşaya 27/1, 30; 30/7; 51/9-10.
[332] Bk. İşaya 13/21-23; 27/1; 30/6-7.
[333] Vahiy 13: 1-2.
[334] Vahiy 13 11-18. Ayrıca bk. Vahiy 12: 13-18; 16/13; 20/1-3.

olağanüstü büyük bir varlık olduğu kaydedilirken, bir taraftan da bir taşın yarığından çıkacak kadar küçük bir varlık olduğu belirtilmektedir. Müellife göre, hem senet hem de metin yönünden tenkit edilebilecek durumda olan bu nevi haberler kaynaklarda kullanılırken onlar üzerine hüküm bina etme amacı değil, insanların merak duygusunu tatmin etme amacı güdülmektedir.[335]

Süleyman Ateş'e göre (1933-) göre Vehb b. Münebbih'e dayandırılan bir rivayet, bu yerden çıkacak hayvan inancının Yahudi kökenli olduğunu göstermektedir. Zira Yahudilerde kıyametten önce yerden bir hayvan çıkacağına inanılmaktaydı. İşte Kur'ân-ı Kerim, insanların bildiği, inandığı o hayvanın çıkacağı kıyamet zamanını hatırlatarak toplumu uyarmaktadır. Kur'ân'ın amacı, insanları dehşetli kıyamet olayına karşı uyarmaktır. Ateş'e göre, kıyametten önce böyle bir hayvanın çıkacağına inanırız. Ama bu hayvanın niteliğini bilemeyiz. Müellife göre modernist müfessirlerin bu hayvanı, tren, otomobil gibi icatlara işaret saymaları ise zoraki bir te'vildir.[336]

Yahudi ve Hıristiyan teolojisinde görüldüğü gibi Mecusilerde de dâbbetü'l-arza benzer bir canavar yaratıktan bahsedildiğini belirtebiliriz. Ekrem Sarıkçıoğlu (1943-) *"Mecusi Dini'nde Mehdi İnancı"* adlı çalışmasında, dâbbetü'l-arzın Mecusilerin kutsal kitabında "Azi Dahak" ismiyle mitolojik bir unsur olarak geçtiğini savunmaktadır. İslam dininde Mehdi, Hristiyanlık ve Yahudilikte Mesih olarak karşımıza çıkan kurtarıcı inancı müellife göre, Mecusilikte Saoşyant ismiyle karşımıza çıkmaktadır. Müellifin Mecusi kaynaklardan aktardığı bilgiler şöyledir: "Saoşyant gelmeden önce tababet de öylesine ilerleyecek ki, ölüm güçleşecek, insanlar birbirlerini bıçakla vursalar dahi ölmeyeceklerdir. Bundan cesaret alan Ehrimen de Demavend Dağı altında uyuyan Azi Dahak isimli dâbbetü'l-arzı uyandıracak, bağlarını çözerek serbest bırakacaktır. İran efsanesine göre, dâbbetü'l-arzı Feridun isimli bir kahraman zorlu bir mücadeleden sonra mağlup ederek bağlamış ve Demavend Dağı altına hapsetmiştir. Ehrimen'in serbest bıraktığı dâbbetü'l-arz (Azi Dahak) bütün kızgınlığıyla dünyaya hücum edecek, sayısız cinayetler işleyerek insanların üçte birini yutacak, suları, ateşi ve bitkileri tahrip edecektir. Bunun üzerine insanlar Tanrı'ya dua ederek canavarı öldürmesi için Feridun'u tekrar hayata döndürmesini isteyeceklerdir. Tanrı Ahura-Mazda'nın emriyle

[335] İlyas Çelebi, *İtikadi Açıdan Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler*, İstanbul: Kitabevi, 2000, ss. 140-141.
[336] Süleyman Ateş, *Kur'ân-ı Kerim Tefsîri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988, c. 4, s. 1919.

Karşasp (muhtemelen Feridun'un diğer bir ismi olmalı) ölümden uyanacak ve Saoşyant devri başlamadan önce dâbbetü'l-arz olan Azi Dahak'ı gürzüyle öldürecektir."[337]

M. Reşîd Rızâ (1865-1935) dâbbetü'l-arz hakkındaki mülahazalarını, *Tefsîrü'l-Menâr*'ı tamamlanamadığı için doğrudan dâbbetü'l-arzdan bahseden Neml suresi 82. ayeti bağlamında değil de, dolaylı olarak konumuza temas ettiğini daha önce belirttiğimiz En'âm suresi 158. ayetin tefsiri bağlamında zikretmektedir. Nitekim bu ayet bağlamında kıyamet alâmetleri ve kıyamet alâmetleriyle ilgili rivayetler değerlendirilmektedir. Klasik dönem müfessirlerinin ayette geçen "bazı işaretler" ifadesini genel olarak güneşin batıdan doğması veya "şu on şey gerçekleşmeden kıyamet kopmayacaktır" hadisinde geçen alâmetlerle açıkladıklarını daha önce zikretmiştik. M. Reşîd Rızâ'ya göre güneşin batıdan doğması Yunan filozoflarının söylediklerini benimseyenlere göre akıllara uygun olana uzaktır fakat bu çağdaki astrologlara göre bunu tasavvur etmek aklen imkânsız değildir. Daha önce zikrettiğimiz: "Üç alâmet vardır ki, bunlar ortaya çıktığında daha önce iman etmemiş olan bir nefse imanı fayda vermez. Bunlar; güneşin batıdan doğması, deccâl ve dâbbetü'l-arzdır." hadisinin müşkil olduğunu ve deccâlden sonra Mesih Îsâ'nın ineceği ve insanların ona iman edecekleri yolundaki hadislere aykırı olduğunu belirtmiştir. M. Reşîd Rızâ'ya göre kıyamet alâmetleri hakkında varit olan hadislerde müşkiller çoktur. Metni düzgün olmayıp çelişkili olan ve birçok yönden işkâlin söz konusu olduğu bu rivayetlerdeki işkâlin en önemli sebebi, söz konusu hadislerin mana itibari ile rivayet edilmiş olması ve bütün râvilerinin onlardan ne kast edildiğini anlamamış olmalarıdır. Çünkü bu haberler, gaybî hadiselere dair haberlerdir. Dolayısıyla herkesin ifadesi kendi anlayışına göre farklı olmuştur. Müellife göre râviler söz konusu alametlerin sıralamasında da ihtilaf içindedirler. Diğer taraftan Ebû Hüreyre bu hadisleri rivayet ederken bu sözleri bizzat Peygamberimizden (s.a.v) duyduğunu açıkça ifade etmemektedir. Dolayısıyla bu rivayetlerin bir kısmının Ka'bü'l-Ahbâr vb. kimselerden rivayet ediliyor olmasından korkulur. Bu takdirde de rivayet ettiği hadis mürsel hadis olmuş olur. Fakat Ebû Hüreyre ve başka râvilerden rivayet edilen hadisler, bir bütün olarak değerlendirildiğinde, bu alâmetlerin genel itibariyle gerçekleşeceğini ifade etmektedir. Müellife göre bu haberleri müteşâbih haberler kategorisinde değerlendirmek gerekir.

[337] Ekrem Sarıkçıoğlu, "*Mecusi Dini'nde Mehdi İnancı*" , *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 7, ss. 2-5.

Rivayetler arasındaki çelişkiler ve bazılarında görülen kesin delile muhalif olma durumu ise, bu rivayetlerin çoğunlukla–isrâilî haberleri rivayet eden– Ka'bü'l-Ahbâr ve benzeri şahıslardan rivayet edilmesi gibi sebeplere bağlanabilir.[338]

Hülasa müellife göre kıyamet alametleriyle ilgili hadislere isrâiliyatla ilgili bilgiler karıştırılmıştır. Mamafih gaybî bir mesele olduğu için konu râviler tarafından doğru anlaşılamamış ve râvilerin meseleyi kendi anladıkları kadarıyla ifade etmeleri konuyla ilgili rivayetlerde müşkillerin artmasına yol açmıştır. Müellife göre konuyla ilgili rivayetlerin bir kısmının Hz. Peygamber'e (s.a.v) ait olmayıp aktaran râvilerin kendi fikirleri olma ihtimali de söz konusudur.

Yusuf b. Abdullah b. Süleyman el-Ferîhî *Eşrâtü's-sâ'a ve beyânü'd-daîf minhâ* adlı eserinde dâbbetü'l-arz konusunu âlimlerin dâbbetü'l-arza dair ihtilaf ettikleri görüşler, dâbbetü'l-arzın çıkacağına dair deliller, onun yapacakları, hangi dilde konuşacağı, sıfatları, nereden çıkacağı, çıkış vakti ve dâbbetü'l-arz çıkmadan önce acele edilmesi gereken işler şeklinde sekiz başlık altında ele almakta ve her bir başlığın altına konuyla ilgili rivayetleri sıralamaktadır. Müellif âlimlerin dâbbetü'l-arza dair ihtilaf ettikleri görüşler başlığı altında üç görüş zikretmektedir. Birincisi, dâbbetü'l-arzın Hz. Sâlih'in (a.s) devesi olduğu görüşüdür. Bu deve öldürülecekken kaçmış ve bir kayanın içine gizlenmiştir. İkincisi, dâbbetü'l-arzın Temîm ed-Dârî kıssasında geçen cessâse olduğu görüşüdür. Üçüncü görüş ise onun bir yılan olacağı görüşüdür. Bu konuyla ilgili bunların dışında da birçok rivayet aktarıldığını belirten müellife göre bu rivayetlerin tamamı Ehl-i kitaptan alınmıştır. Fakat Ehl-i kitap dahi bu konuda çelişkiye düşmüştür. Dâbbetü'l-arz Allah'ın yarattığı bir yaratıktır ve onun halini ancak Allah bilir demek daha doğru olur.[339]

Dâbbetü'l-arzın çıkacağına dair deliller başlığında ise müellif ilk olarak Neml suresi 82. ayeti zikretmekte ve o sözden maksadın azap, gazap ve hüccet olabileceğini açıklamaktadır. Dâbbetü'l-arzın çıkacağı zamanla ilgili ise emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l münkerin terk edildiği vakit ve iyiliklerin ortadan kalkacağı vakit şeklinde iki görüş

[338] Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Hakîm: Tefsîrü'l-Menâr*, Beyrut: Dârü'l-marife, c. 8, ss. 208-211.
[339] Yûsuf b. Abdullah b. Süleyman el-Ferîhî, *Eşrâtü's-sâ'a ve beyânü'd-daîf minhâ*, Medine: Darü'l-akîde, 2018, s. 261.

olduğunu ve bu iki görüşün birbirini nakzeden değil, birbirini destekleyen iki görüş olduğunu beyan etmektedir.[340]

Dâbbetü'l-arzın yapacaklarıyla ilgili ise müellif onun konuşacağını ve insanlara haber vereceğini fakat onun mümin ile kâfiri Hz. Mûsâ'nın (a.s) asâsı ve Hz. Süleyman'ın (a.s) mührüyle ayırt edeceğine dair rivayetlerin zayıf olduğunu ve senet açısından problemli olduğunu belirtmektedir.[341]

Müellif dâbbetü'l-arzın konuşacağı dilin Arapça olacağına dair rivayetinde sahih olmadığını aktarmakta ve onun sıfatları hakkında tüylü olacağı, başının öküz başı gözlerinin domuz gözü olacağı, yüzünün insan yüzü şeklinde olacağı, dört ayağı ve iki kanadının olacağına dair dört görüş aktarmaktadır. Müellif dâbbetü'l-arzın vasıflarına dair rivayetlerde başka bilgilerinde yer aldığını fakat bunların hiçbirinin sahih olmadığını ve hepsinin Ehl-i kitabın hurafeleri olduğunu belirtmektedir. Müellife göre dâbbetü'l-arzın yerden çıkacağını Peygamber efendimiz (s.a.v) haber vermiştir fakat bunun dışında onun şekli, sıfatları, çıkacağı yer hakkında vahyin bildirdiği bir şey yoktur.[342]

Müellife göre dâbbetü'l-arzın çıkacağı yerle ilgili rivayetlerde sahih değildir. Bu rivayetlerde Ehl-i kitaptan alınmadır, sahabeler ve Hz. Peygamber (s.a.v) bu konuda bir şey söylememişlerdir. Sadece Allah Teâlâ'nın bildirdiği gibi efendimizde onun yerden çıkacağını belirtmiştir. Bunun dışında onun çıkacağı yerin bilgisi Allah katındadır.[343] Dâbbetü'l-arzın çıkacağı zamanla ilgili ise müellif Müslim tarafından aktarılan onun kuşluk vakti çıkacağına dair olan rivayeti aktarmakta ve bu rivayetin dâbbetü'l-arzın kuşluk vakti çıkacağına delil teşkil ettiğini belirtmektedir.[344]

Hülasa müellife göre dâbbetü'l-arza dair, onun bir kıyamet alâmeti olarak zuhur edeceğini ve kuşluk vakti çıkacağını bildiren rivayet dışındaki bilgiler kesin olmayıp, onun şekli, vasıfları, çıkacağı yer, kaç kere çıkacağıyla ilgili rivayetlerin tamamı sıhhat açısından problemlidir ve genellikle Ehl-i Kitaptan alınmadır.

[340] Ferîhî, *Eşrâtü's-sâ'a*, ss. 261-262.
[341] Ferîhî, *Eşrâtü's-sâ'a*, s. 263.
[342] Ferîhî, *Eşrâtü's-sâ'a*, s. 264.
[343] Ferîhî, *Eşrâtü's-sâ'a*, s. 265-266.
[344] Ferîhî, *Eşrâtü's-sâ'a*, s. 266.

IV.2.7. Dâbbetü'l-arz ve Agartalılar

Bazı kimselere göre, yeryüzünde fiziksel anlamda bir kıyamet kopmayacaktır. Kıyamet insanların uyandırılması, bilinçlendirilmesi ile sonuçlanacak bir süreçtir. Dâbbetül-arz, yerküre ile iç içe, paralel olan dördüncü boyut olarak nitelendirilebilecek farklı ve çok ileri düzeyde, tüm güç ve kaynaklarını iyiliğe, doğruluğa kanalize etmiş bilince sahip bir boyuttan çıkacak ve gerçekleri anlatacak olan üstün özelliklere sahip ileri gelişmişlik seviyesine sahip canlı varlıklardır. Bu varlıklar ezoterik kaynaklarda Agarta olarak adlandırılmaktadır. Ezoterik kaynaklarda Agarta o zamanki insanların anlayacağı şekilde yer altında yaşayan ve zamanı geldiğinde yeryüzüne çıkacak olan bir medeniyet olarak tasvir edilmiştir. Onların yöneltmesi ve yardımıyla şu anda üçüncü boyut bilincinde yaşayan insanlar kademeli olarak dördüncü boyut bilincine geçeceklerdir. Geçemeyenler günümüz dünyasına benzer başka dünyalarda tekâmüllerini sürdürecek, böylece yerküre galaksideki birçok medeniyet gibi kötülük, savaş, hastalık gibi ortamlardan arınmış hale gelecektir.[345]

Ömer Sami Ayçiçek[346] dört cilt şeklinde seri olarak hazırladığı *İki Milyon Yıldır Var Olan Uygarlık Agarta: Dabbetü'l-arz* isimli kitabında Agarta[347] adı verilen bu topluluğun Kur'ân-ı Kerim'de kıyamet alâmeti olarak zikredilen dâbbetü'l-arz olduğunu iddia etmektedir. Müellif kitaplarında iletişime geçtiğini iddia ettiği Agartalılara sorular yönelttiğini ve bu soruları ses kaydına aldığını, sonrasında da bu kayıtların eşi tarafından çözümlenerek metne aktarıldığını belirtmektedir. Müellife göre, hal ehli olarak tekâmül seviyesine ulaşmış olanlar üst boyutta bulunan bu varlıklarla iletişime

[345] Daha fazla bilgi için bk. https://bpakman.wordpress.com/inanc-dunyasi/dininanc/kuranda-kiyamet-belirtileri/dabbetul-arz/ (03/07/2022).

[346] Ömer Sami Ayçiçek 1994 yılında yazdığı "Agarta" serileriyle tanınmıştır. Kendisinin 12'si yayınlanmış 70 kitabı mevcut olmakla birlikte 30 yıldır tasavvuf ve parapsikolojiyle ilgili çalışmalar yapmaktadır. Agartalılarla bağlantı kurduğu ve bu bağlantı esnasında öğrendikleri ni "Agarta" kitap serilerinde okurlara sunduğunu iddia etmektedir. Bk. https://1000kitap.com/yazar/omer-sami-aycicek (18.08.2022).

[347] Agarta, Tibet ve Orta Asya geleneklerinde sözü edilen, Asya'daki sıradağların içinde bulunduğu ileri sürülen efsanevi bir yeraltı organizasyonuna verilen addır. Agarta'ya ait olduğu ileri sürülen tüneller Türkiye'de (Nevşehir yöresinde 40 civarı), Amerika'da ve Brezilya'da da bulunmaktadır. Ayrıca bunun varlığına inanan insanlar Agartalıların bizden çok daha üstün bir teknolojisi olduğunu iddia ederler ve uçan dairelerin de aslında onların yapımı olduğunu söylerler. Bk. https://tr.wikipedia.org/wiki/Agarta (06/05/2021).

geçebilmektedir. Nitekim iletişime geçenlerden birisi de kendisidir.[348] Mezkûr eserde Agartalılara sorular sorulmakta ve bu soruların cevapları aktarılmaktadır.

Müellif ayetlerin yedi dereceden anlamının olduğunu ve Neml suresi 82. ayette geçen dâbbe ile kastedilenin Agartalılar olmasının ayetin birinci dereceden anlamı olduğunu belirtmektedir. Allah'ın her dâbbeyi sudan yaratmış olduğu şeklindeki ayeti,[349] "yeraltında olup sudan yaratılmış olan tek varlık Agartalılardır" şeklinde izah etmektedir. Fakat müellif eserinde Agartalıların ağzından yeraltında Agartalılar gibi sudan yaratılmış olan iki medeniyet daha olduğunu aktarmaktadır. Müellifin Agartalılara yönelttiği sorulardan biri de kendisinin besmelenin içindeki on dokuz sayısı üzerine çalışıyor oluşu ve ona göre Neml suresi 82. ayetin rakamsal toplamının on dokuz olmasıdır. Müellifin Agartalılar ağzından verdiği cevaba göre bu bir tesadüf değildir. Agartalılar da insanlarla on dokuza bağlı olarak tanışacaklardır. Bin dokuz yüzlü yıllarda Agartalılar ile dünya insanlığı açık bir şekilde karşılaşacaktır. İki binli yıllarda ise yer altında yaşayan diğer iki toplulukla insanlık tanışacaktır.[350]

IV. 2. 8. Dâbbetü'l-arz ve Mikrobik Çipler veya Robotlar

Arif Arslan[351] (1953-2021) *Dünya Kültürlerinde Kıyamet (Sona Doğru Geri Sayım)* adlı eserinde dâbbetü'l-arza dair muhtelif fikirleri zikrettikten sonra bu fikirlerin doğruluk payı olabileceği gibi, dâbbenin biyolojik veya kimyasal silahlarla veya robot teknolojisiyle yapılacak bir savaşta, insanlığın sonunu getirebilecek olan şeyler olması ihtimalini de zikretmektedir. Dâbbenin bir alet ya da vasıta olarak yorumlanması durumunda robot olabileceği gibi, nanoteknoloji yoluyla gerçekleştirilecek olan mikrobik çipler veya küçük robotlarda olabileceği kanaatindedir. Arslan'a göre, dâbbe eğer bir hayvan olarak yorumlanırsa, "Şarbon" veya benzeri salgınlara yol açabilecek bir hastalık mikrobu da olabilir. "AIDS" hastalığı da olabilir. Eğer dâbbetü'l-arz bir hayvansa netice itibariyle mikroplar ve bakterilerde birer hayvan oldukları için bu kategoriye girebilirler. Fakat dâbbetü'l-arzın insanlarla konuşma özelliği

[348] Ömer Sami Ayçiçek, *İki Milyon Yıldır Var Olan Uygarlık Agarta: Dabbetül arz*, Ankara: Işıl Matbaacılık, 1998, c. 4, s. 5.
[349] Bk. en-Nûr 24/45.
[350] Ayçiçek, *Agarta: Dabbetül arz*, c. 2, ss. 113-119.
[351] Arif Arslan, 1953 yılında Antalya'da dünyaya gelmiştir. İlkokulundan sonra iki yıl hafızlık eğitimi ve Arapça öğrenimi görmüştür.1977'de Antalya İmam Hatip Lisesi'ni, 1981'de İzmir Yüksek İslam Enstitüsü'nü bitirmiştir. Türkiye'nin çeşitli yerlerinde yöneticilik ve öğretmenlik yapmıştır. Bk. https://www.kitapyurdu.com/yazar/dr-arif-arslan/2167.html.

düşünüldüğünde bilinçli bir hayvan ya da insan olması daha muhtemeldir. Bu durumda tanklar veya benzeri savaş aletleri de dâbbe olabilirler. Çünkü bunları da insanlar kullanmaktadırlar. O halde dâbbetü'l-arz hem insan hem araçtır. Arslan, dâbbetü'l-arza dair hadislerde geçen; mümin ve kâfir ayrımı yapacağı, yanında Hz. Süleyman'ın (a.s) mührü ve Hz. Mûsâ'nın (a.s) asâsını taşıyacağı, sakalı değil kuyruğu olan bir dâbbe olacağı şeklindeki bilgilerden ötürü dâbbeyi bir insan olarak düşünmek gerektiği sonucuna ulaşmaktadır.[352] Arslan her ne kadar dâbbe hakkında bu ihtimalleri aktarsa da İslam yeryüzüne hâkim olmadan ve insanlar topyekûn Allah'ın dinine girmeden, bu vesile ile dünyada umumi bir huzur dönemi yaşanmadan kıyametin kopmayacağını, bunun içinde biraz beklemek gerektiğini aktarmaktadır.[353]

Hülasa Arif Arslan'ın dâbbeye dair belli fikirler ortaya attığını fakat ihtimaller üzerinden konuşarak net bir şey ifade etmediğini belirtebiliriz. Aktardığı çoğu görüşten sonra bu fikirlerin doğruluk payı olabileceği kanaatinde olduğunu belirtmektedir. Dâbbenin nanoteknoloji yoluyla gerçekleştirilecek olan mikroçipler, biyolojik ve kimyasal silahlarla veya robotlarla insanlığın sonunu getirebilecek olan şeyler olabileceği tarzındaki görüşlerini, sonrasında aktardığı rivayetlerle âdeta kendi kendine nakzettiğini söyleyebiliriz.

IV. 2. 9. Kızgın Kaynar Ateş Tabakaları ve Dâbbetü'l-arz

Dâbbetü'l-arza dair çağımızda yapılan muhtelif yorumlardan biri de Ahmet Musaoğlu'na[354] (1950-) aittir. Ahmet Musaoğlu'na göre dâbbetü'l-arz mana itibariyle

---

[352] Arif Arslan burada dâbbetü'l-arzın Stephan Hawking olduğunu iddia eden Yaşar Nuri Öztürk'ü eleştirmektedir. Arslan'a göre eğer durum böyle olsaydı kâfirleri damgalayacak olan dâbbeyi Yahudiler finanse edip desteklemezlerdi. Bk. Arif Arslan, *Dünya Kültürlerinde Kıyamet: Sona Doğru Geri Sayım*, İstanbul: Merkür Yayınları, 2003, s. 303.

[353] Arslan, *Dünya Kültürlerinde Kıyamet: Sona Doğru Geri Sayım*, ss. 302-304.

[354] Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi Jeoloji Bölümü'nden, Jeoloji Yüksek Mühendisi olarak mezun olan yazar ardından Ankara'da, Maden Tetkik ve Araştırma Enstitüsü'nde görev yapmıştır. Yazarın, çeşitli gazete ve dergilerde yayınlanmış farklı yazılarının yanında, *Tarihsel Bir Gerçek: Nuh (a.s.) Tufanı*, *İnsanoğluna Biçilen Yazgı: Uygarlığın Tarihi*, *Kendiliğinden Oluşa İnanmak: Yaratılışın Altı Günü* ve *Ölüm Yeniden Doğuş İçin Kıyamet* isimli yayımlanmış dört kitabı bulunmaktadır. Yazarın ayrıca, Hz. Âdem (a.s) ile Hz. Muhammed (s.a.v.) arasındaki baba-oğul ilişkisini kronolojik olarak da ortaya koyan *Peygamberler Şeceresi* isimli tablo eseri ile söz konusu bu eserle uyumlu *Peygamberler (İnsanoğlunun) Tarihi*" isimli bir başka tablo eseri de yayınlanmış bulunmaktadır. Halen, İLESAM (İlim ve Edebiyat Eserleri Meslek Birliği) Trabzon İl Temsilciliği görevini de yürütmekte olan yazar, "bilimsel yaratılışçılık" olarak tanımladığı çalışma alanındaki konuları, gazete yazarlığı veya yerel-bölgesel yayın yapan radyo-televizyon kuruluşlarında hazırladığı veya katıldığı programlar ile okuyucularına ulaştırmaktadır. Bk.http://www.kimkimdir.net.tr/kisiler/ahmet-musaoglu (17/12/2021).

hareket eden yeryüzü anlamına gelmektedir ve kıyametin depremi sonucu yerin içinden çıkıp yeryüzüne yayılacak olan kızgın kaynar ateş tabakalarıdır. Ahmet Musaoğlu bu görüşünü, kaleme aldığı *Ölüm Yeniden Doğuş İçin Kıyamet* adlı eserinde açıklamaktadır. Ona göre Kur'ân'ın açık beyanlarına karşın, dâbbetü'l-arzın Hz. Mûsâ'nın (a.s) asâsı ve Hz. Süleyman'ın (a.s) mührü beraberinde olarak çıkacağı, mühür ile müminin yüzünü parlatacağı-güldüreceği, inananların alnına mümin, inanmayanların alnına ise kâfir damgasını vuracağı, asâ ile kâfirin burnunu kıracağı şeklinde birçok açıklamalar yapılmıştır. Dâbbenin aslı lügatte "debelenen" demek olduğu için daha çok hayvan benzetmesi yapılmış, tren, otomobil gibi şeyler olduğu da ileri sürülmüş, hatta insan olarak bile tasvir edilmiştir. Müellife göre, Kur'ân'ın açık beyanlarına karşı ileri sürülen bu ve dahası ayrıntılı bilgiler hangi düşünce ile ileri sürülürse sürülsün zaman içerisinde yozlaştıkları için acilen İslam literatüründen ayıklanması gerekir. Nitekim müellife göre bu gibi düşünceler yüzünden Yaşar Nuri Öztürk hiç olmayacak bir yorumlamayla ozon tabakasının delinmesini delil göstererek inanç dışı açıklamaları ile ünlü olan Stephen Hawking'in dâbbetü'l-arz olduğunu iddia edebilmiştir.[355] Dâbbetü'l-arz kelimesinin ayette (en-Neml 27\82) ifade edilen özelliklerini tahlil ettiğimizde, dâbbenin; "debb" eden; yani hareketli, canlı bir varlık olduğu, yerden çıkartıldığı, yer kabuğu (yerin içi) kaynaklı olduğu, konuşan ya da belli bir mesajı veren, haber veren bir varlık olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu bu varlığın mesajının, tüm insanlara ve insanlığa yönelik bir mesaj (haber verme) olduğu da görülebilmektedir.[356]

Müellif bu mülahazalarını aktardıktan sonra şu soruları sormaktadır: Yerden çıkacak dâbbenin, insanlara ayetlere inanmamış olduklarını söyleyeceği bildirmektedir. Peki, bu bildirme nasıl olacaktır? Bu bildirmenin gerçekleşebilmesi için dâbbetü'l-arzın bildiğimiz anlamda bir canlı (insan ya da hayvan) olması mı gerekir?[357] Müellife göre, Zilzâl suresinin 1-5. ayetleri bu soruların cevabı niteliğindedir: "Yerküre kendine has sarsıntı ile sallandığı, toprak ağırlıklarını dışarı çıkardığı ve insan «Ne oluyor buna!» dediği vakit, işte o gün (yer) Rabbinin ona bildirmesiyle haberlerini anlatır."[358] Müellife göre, Zilzâl suresinin bu ayetlerinden, kıyamet sırasında söz konusu olacak büyük bir

[355] Ahmet Musaoğlu, *Ölüm Yeniden Doğuş İçin Kıyamet*, Ankara: Okul Yayınları, 2004, s. 131.
[356] Musaoğlu, *Ölüm Yeniden Doğuş İçin Kıyamet*, ss. 131-132.
[357] Musaoğlu, *Ölüm Yeniden Doğuş İçin Kıyamet*, s. 132.
[358] ez-Zilzâl 99/1-5.

deprem ile halen bir dengeye dayalı olarak hareket eden "yer kabuğu levhaları" nın o güne kadar dengeli bir şekilde devam eden hareketlerinin kıyametin kopmasıyla dengesizliğe dönüşeceği, yerin altında-içerisinde bulunan "kızgın kaynar ateş tabakalarının", yeryüzüne çıkıp yayılacağı ve bu hadisenin tüm yer kabuğu boyutunda ve de aynı anda yaşanacağı anlaşılmaktadır.[359] Müellife göre bu haberin yanında, ayetlerin bildirdiği çok önemli bir şey daha vardır. Zilzâl suresinin ilk beş ayetinde, kıyamet sırasında yaşanacak olaylar tasvir edilirken bu ayetlerden birinde (ez-Zilzâl99/4), yaşanacak olan hadise esnasında "Yer"in, (Rabbin ona bildirmesiyle) "haberlerini anlatacağı" da bildirilmiştir. Ayetten de açık bir şekilde görülebileceği gibi, haberlerini anlatacak olan yerdir. Dâbbetü'l-arzın geçtiği Neml suresinin 82. ayetinde de, kıyamet sırasında yerden çıkacak olan dâbbetü'l-arzın bir kısım insanlara kesin bir şekilde iman etmemiş olduklarını söyleyecek olduğu bildirilmiştir. Her iki ayette de (ez-Zilzâl99/4 ve en-Neml 27/82) görüldüğü gibi, yerden (Arz) gelen bir haber söz konusu edilmektedir. Bir başka deyişle, her iki durumda da haberlerini anlatan yerdir.[360] Müellife göre Zilzâl suresinin ilk beş ayetinde bildirilen hadise karşısında, "bu arza ne oluyor" diyen insana (ez-Zilzâl 99/3) ne olduğunu anlatacak olan şeyin (ez-Zilzâl, 99/4), kıyamet günü yerin içinden çıkıp yeryüzüne yayılacak olan "kızgın kaynar ateş tabakaları" olacağı itiraz edilir gibi değildir. Çok açık bir şekilde anlaşılabileceği gibi, insana ne olduğunu anlatacak olan yerdir (Arz). Tabi ki, arzın bunu yapacak olması kendi iradesiyle olacak şey değildir. Rabbinin ona bildirmesi sonucu olacaktır. Müellife göre, işte burada insanın aklına "Yerden çıkacak dâbbetü'l arz, kıyametin depremi sonucu yerin içinden çıkıp yeryüzüne yayılacak olan kızgın kaynar ateş tabakaları olamaz mı?" sorusu gelmektedir. Yerin (Arz) içinde ise halen de cehennem gibi kızgın kaynar ateş tabakalarının bulunduğu ise bilinmektedir. Hal bu iken dâbbenin hayvan, insan, tren ya da başka bir şey olduğunu söylemek anlaşılabilir değildir.[361]

Müellife göre "Dâbbetü'l-arzın canlı (hareketli) varlık olması gerekir, oysa yer ve içindekiler canlı mıdır?" şeklinde bir soru sorulursa, bu şekilde bir sorunun cevabı "evet, yer canlıdır" olacaktır. Bu noktada, "Canlı da olsa yer haberlerini insana nasıl aktaracaktır?" sorusu sorulursa, zaman zaman aktif hale geçen Etna gibi volkanlardan çıkıp yayılan kızgın ateş tabakalarının, insanoğlu ile birebir konuşmasa da ne olup

[359] Musaoğlu, *Ölüm Yeniden Doğuş İçin Kıyamet*, s. 133.
[360] Musaoğlu, *Ölüm Yeniden Doğuş İçin Kıyamet*, s. 133-134.
[361] Musaoğlu, *Ölüm Yeniden Doğuş İçin Kıyamet*, s. 134.

bittiğini anlattığı tartışılır bile değildir. Çünkü volkanların püskürmesi sonucu ortaya çıkan ateş tabakalarının meydana getirdiği yıkım-ölüm sebebiyle, insanların ne olduğunu anlamaları için, ateş tabakalarının konuşmasına gerek bile yoktur. Müellife göre bir deprem yaşandığında illa yerin konuşmasına gerek yoktur. Nitekim böyle bir durumda hiç kimse konuşmasa bile, bir sarsıntının ne anlama geldiği herkes tarafından bilinir. Bu örnekte görüldüğü gibi dâbbenin konuşması bunun gibi olacaktır. Mamafih müellife göre dâbbenin, "hareket eden" manasına gelen sözlük anlamı da onun, arzın (yer) içinden çıkacak olmasını (kızgın ateş tabakalarını) ortaya koyar niteliktedir. Kelime dâbbetü'l-arz olduğu için, mana itibariyle "hareket eden yeryüzü" manasına gelmektedir. Jeoloji-jeofizik ilmindeki bilgiler ise arz parçalarının (yer kabuğu levhaları) hareket etmekte olduğunu göstermektedir.[362] Müellife göre bilim, arzın "hareket eden bir varlık" olduğunu söylemektedir. Kur'ân'daki bilgilerde bunu desteklemektedir.[363] Nitekim Neml suresinin 82. ayetinde geçen dâbbenin sözlük anlamının "hareket eden" olması ve yine aynı surenin 88. ayetinde[364]dağların hareket etmekte olduklarının bildirilmesi, kıyamet alâmeti olarak yerden çıkacak olan dâbbenin, o korkunç günde yer kabuğu içinden çıkıp da tüm yeryüzüne yayılacak olan kızgın kaynar ateş tabakaları olduğunu, kıyamet sırasında tüm yeryüzüne yayılacak bu ateş tabakalarının o anı yaşayacak insanoğlu için âdeta hal ile bir kıyamet alameti olacağını ve bunu gören insanın, "Keşke inansaydık." diyeceği düşüncesini doğrulamaktadır.[365] Müellife göre Zilzâl suresinin ilk ayetleri de, arzın kıyamet sarsıntısıyla sarsılacağı günde, Rabbinin ona bildirmesiyle (hal diliyle, gerekirse lisanen de) insana haberlerini anlatacağı ifade edilmektedir.[366]

Müellife göre insanoğlunun dışında hiçbir varlığın konuşmadığını yani kulakların, gözlerin, derilerin konuşamadığını ve pek tabi ki, yerin de konuşamadığını bilmemize rağmen bu durumda "yer"in nasıl olup da konuşabileceği sorusunun cevabı da aşikâr Kur'ân bildirisidir. Fussilet suresi 19-21. ayetlerinden[367] çok açık bir şekilde

[362] Musaoğlu, *Ölüm Yeniden Doğuş İçin Kıyamet*, s. 135.
[363] Musaoğlu, *Ölüm Yeniden Doğuş İçin Kıyamet*, s. 135.
[364] "Sen dağları görürsün de, onları yerinde durur sanırsın. Oysa onlar bulutların yürümesi gibi yürümektedirler. (Bu,) her şeyi sapasağlam yapan Allah'ın sanatıdır."
[365] Musaoğlu, *Ölüm Yeniden Doğuş İçin Kıyamet*, s. 136.
[366] Musaoğlu, *Ölüm Yeniden Doğuş İçin Kıyamet*, s. 136.
[367] "Allah'ın düşmanları, ateşe sürülmek üzere toplandıkları gün, hepsi bir araya getirirler. Nihayet oraya geldikleri zaman kulakları, gözleri ve derileri, işledikleri şeye karşı onların aleyhine şahitlik edecektir. Derilerine: «Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?»derler… Buna karşın derileri de (uzuvları da) «Her şeyi

görülebileceği gibi, bugünkü kavrayışımıza göre konuşacaklarını kabul edemeyeceğimiz bazı unsurlar kıyamet günü konuşacaktır.[368] Müellife göre, her şey konuşacak olduğuna, bugünkü ölçülerimize göre konuşamayacaklarını bildiğimiz uzuvlar da konuşabileceklerine göre, o gün yerin de konuşabilecek olması anlaşılmaz değildir. Kulaklar, gözler, deriler nasıl konuşacaksa, o gün yer de öyle konuşacaktır. Belki lisanıhâl ile belki de fiilen konuşacak, haberlerini anlatacaktır.[369]

Müellife göre Dâbbetü'l-arz "yaralamak" anlamında kullanıldığında da bu açıklama yerinde olmaktadır. Bu sebeple de yerin içinden çıkacak olan "kızgın kaynar ateş tabakalarının", mecazî olarak (lisanıhâl ile) zaten konuşacak olmasının yanında Rabbinin dilemesiyle konuşmasının (konuşturulmasının), "insanoğluna, Allah'ın ayetlerine kesin bir şekilde iman getirmemiş olduklarını" söyleyecek olmasının anlaşılmaz bir yönü yoktur.[370]

Müellife göre, Sebe suresinin 14. ayetinde geçen ve Hz. Süleyman'ın (a.s) asâsını yiyen "ağaç kurdu" anlamında olan dâbbetü'l-arz hadisesine baktığımızda görülen hal de söylediklerini destekler niteliktedir. Hz. Süleyman'ın (a.s) ölümüne işaret eden alâmet, O'nun asâsını yiyen ağaç kurdudur. Ağaç kurdu, Hz. Süleyman'ın (a.s) asâsını kemirmesi ile (hal ilmiyle) O'nun öldüğünü orada bulunanlara(cinlere) anlatmış bulunmaktadır (ağaç kurdu hiç konuşamadığı halde orada bulunanlara ne olduğunu, yani Hz. Süleyman'ın (a.s) öldüğünü anlatmıştır). Bu hadisede, bir hayvanın (ağaç kurdunun; dâbbetü'l-arzın), hal ilmi ile yanındakileri (dolaylı olarak) bilgilendirdiği görülmüştür. Bu sebeplerle, gelecekteki (kıyamet alameti olan) dâbbetü'l-arzın hal ilmi ile (ya da Rabbinin dilemesi ile) insanlara, ayetlere kesin iman etmemiş olduklarını bildirecek olmasının anlaşılmaz hiçbir yönü yoktur.[371] Müellife göre dâbbetü'l-arz (yerin içindeki magma denilen cehennem ateşi gibi ateş tabakaları), "… yerin derinliklerinde ki cehennem ateşi, dünyadaki yaşamın ilk şartı" nasıl olmuşsa, … evrenin "son günü" de, ölümün ilk şartlarından (habercilerinden) biri olacaktır.[372] Müellife göre Sebe suresinde bildirilen dâbbenin hayvan (ağaç kurdu) olması Neml

konuşturan Allah, bizi de konuşturdu. İlk defa sizi o yaratmıştır yine O'na döndürülüyorsunuz» derler"

[368] Musaoğlu, *Ölüm Yeniden Doğuş İçin Kıyamet*, s. 137.
[369] Musaoğlu, *Ölüm Yeniden Doğuş İçin Kıyamet*, s. 138.
[370] Musaoğlu, *Ölüm Yeniden Doğuş İçin Kıyamet*, ss. 138-139.
[371] Musaoğlu, *Ölüm Yeniden Doğuş İçin Kıyamet*, s. 139.
[372] Musaoğlu, *Ölüm Yeniden Doğuş İçin Kıyamet*, s. 139.

suresinde bildirilen dâbbenin de hayvan olmasını gerektirmemektedir. Çünkü Neml suresinde gelecekte gerçekleşecek olduğu bildirilen dâbbe kıyamet alâmetidir. Sebe suresinde bildirilen, tarihte yaşanmış hadisedeki dâbbe ise, kıyamet alâmeti değildir. Her iki hadisedeki ortak yön bildirmedir, yani haber vermedir, yoksa haber veren değil.[373]

Müellife göre, dâbbenin, Mekke yöresinden çıkacağı rivayetleri de, dâbbetü'l-arzın yerin içinden çıkacak olan ateş tabakaları olacağı düşüncesini doğrulamaktadır. Abdullah b. Ömer'den gelen, dâbbenin Kâbe'nin çatlağından çıkacağı şeklindeki rivayeti zikreden müellife göre, bu rivayet, Arap Yarımadası ile Afrika anakarası arasında bulunan Kızıldeniz çatlağını haber vermekte, yer kabuğunun bu en genç çatlağının, kıyamet günü yerin içindeki ateş tabakalarını yeryüzüne çıkaracak "ilk yer" olduğunu, "kızgın kaynar ateş tabakalarının", yani dâbbetü'l-arzın, "ilk olarak" bu bölgeden yeryüzüne yayılmaya başlayacağını (rivayetle gelen ama ayetle de sabit dâbbetü'l-arzın kıyamet alameti olduğunu) bize haber vermektedir."[374]

Görüldüğü üzere müellif modern dönem müelliflerinin ekseriyetinin yaptığı gibi fikrine uyan rivayeti zikrederek kendi fikrini desteklemek için zoraki bir te'ville sunmaktadır. Fakat bunun dışındaki rivayetleri muhtemelen görüşüne uygun te'vil edemediği için zikretmemektedir.

IV.2.10. Dâbbetü'l-arz'ın Kıyametten Sonra Gerçekleşecek Bir Hadise Olduğunu Savunanlar

Hasan Elik (1949-) ve Muhammed Çoşkun (1977-) tarafından kaleme alınan *Tevhit Mesajı: Özlü Kur'an Tefsiri* isimli tefsir çalışmasında, ayette geçen dâbbetü'l-arz mefhumunun tefsirlerde yerden çıkarılacak ve konuşacak garip bir yaratık olarak ifade edilmekte olduğu ve çoğunlukla kadim geleneklerin hurafe inançlarına dayalı olarak işlendiği belirtilmektedir. Müelliflere göre, Hz. Peygamber'den (s.a.v) bu hususta nakledilen rivayetlerde geçen dâbbetü'l-arz bu ayetlerle ilişkili değildir. Dâbbetü'l-arzı bu ayetle ilişkilendiren rivayetler ise sahih değildir. Bu ilişkilendirme muhtemelen râvilerin marifetidir. Bu ayet müşriklerin bir türlü söz anlamamalarını eleştirmekte ve

[373] Musaoğlu, *Ölüm Yeniden Doğuş İçin Kıyamet,* s. 140.
[374] Musaoğlu, *Ölüm Yeniden Doğuş İçin Kıyamet,* s. 140.

onların bu tavırlarını tahkir sadedinde dâbbetü'l-arzdan bahsetmektedir. İlgili ayetin meali ise eserde "O müşrikleri kıyamette hesap vermek üzere diriltip huzurumuzda topladığımızda bizzat âzaları; elleri, ayakları yaptıklarına şahitlik edecektir." şeklinde verilmiştir. Yani eserde verilen bilgilere göre dâbbetü'l-arz bir kıyamet alâmeti değil, kıyametten sonra gerçekleşecek olan hesap gününde uzuvların günahkârların aleyhine şahitlik etmesi hadisesidir.[375]

Emrullah Fatiş[376] ise *Kur'an'daki Kıyamet Alâmetleriyle Hadislerdeki Kıyamet Alâmetlerinin Karşılaştırılması* adıyla kaleme almış olduğu kitabında dâbbetü'l-arz konusuna değinmektedir. *"Dâbbeyi masal yaratığı gibi düşünmek yanlıştır."* ifadesini kullanan müellife göre, Kur'ân'da insanları uyarmakla görevlendirilen elçilerin, melek veya insanüstü bir varlık olması doğru bulunmadığına göre[377] dâbbetü'l-arzı hayvan olarak yorumlamak da doğru değildir. Müellife göre ayette geçen "tükellimühüm" lafzı da onun insan olma ihtimalini güçlendirmektedir. Çünkü onun insanlarla konuşma özelliğinden dolayı insan olması sünnetullaha daha uygundur. Müellife göre, dâbbetü'l-arzın hayvan olması söylemleri Kur'ân'ın üslubuna da terstir. Çünkü insanın uyarıcı olarak görevlendirilmesini ve bu görevlilere inanılmasını eleştiren inkârcılara karşı Kur'ân uyarıcının insan olmasını daha makul görmektedir.[378] Bu durumda uyarıcının hayvan olmaması Kur'ân'ın üslubuna daha uygun düşer. Müellife göre, bu hususta nakledilen hadisler de meseleye açıklık getirmemektedir. Kur'ân'ın açık ifadelerinden de anlaşılacağı üzere herhangi bir toplumun dini duyarlılığının bozulması sebebiyle onların başına hak ettikleri bir bela gelebilir, toplumun böyle bir durumla karşı karşıya gelmesi durumunda biri çıkıp insanların Allah'ın ayetlerine, kanunlarına aykırı hareket etmiş olduklarını hatırlatabilir. Yani kıyametten önce böyle bir olayın her toplumun başına gelmesi ihtimal dâhilindedir. Çünkü ferdin, toplumun, ulusun ve evrenin büyük olayları da birer kıyamettir. Tek bir kıyamet yok, kıyametler vardır. Dâbbetü'l-arz netice itibariyle bir uyarıcı olduğuna göre, her ulusun ve dönemin büyük düşünce yaratıcıları olabilir. Bir toplum hak ettiği bir belaya, bir zarara uğradığı zaman ilgili

---

[375] Hasan Elik– Muhammed Coşkun, *Tevhit Mesajı: Özlü Kur'ân Tefsiri*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2015, s. 881.

[376] Prof. Dr. Emrullah Fatiş, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olmuştur Kilis 7 Aralık Üniversitesinde öğretim üyeliği yapmış olup, halen Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde öğretim üyesidir. Bk. https://kidega.com/yazar/emrullah-fatis-112400/ (07/07/2022).

[377] Bk. el-İsrâ 17/94-95; En'âm 6/8; Hûd 11/12; el-Hicr 15/7; el-Kehf 18/110; Fussilet 41\6; el-Mü'minûn 23/31-34.

[378] el-Mü'minûn 23/31-34.

toplumu tehlikelere karşı uyaracak büyük düşünce yapısına sahip kişiler çıkabilir. Bu kişiler fikir ve düşünceleriyle toplumun üzerinde çok faydalı roller oynayabilir, toplum içerisinde hiç tanınmamış, isim yapmamış bir kişi böyle bir düşünce yapısına sahip olabilir. Müellif dâbbetü'l-arz mefhumuna dair fikirlerinin alt yapısını bu şekilde sunmakta ve dâbbetü'l-arza dair yapılan yorumların, esasında diğer dinlerin ve kültürlerin etkisiyle oluştuğunu savunmaktadır. Emrullah Fatiş'in meseleye dair en çarpıcı yorumu ise Kur'ân'ın açıkça dâbbetü'l-arzı bir kıyamet alâmeti olarak bildirmediğini iddia etmesidir. Fatiş'e göre dâbbetü'l-arz bir kıyamet alâmeti değil, kıyametin ansızın gelmesinden sonraki kıyamet motiflerinden bir motiftir. Kur'ân'da dâbbetü'l-arzın kâfirlere uygulanacak azabın gerçekleşeceği tarihte yerden çıkacağı ve onlarla konuşacağı bildirilen ayetten sonra gelen ayette, o günde yalancıların Allah'ın huzurunda haşredileceği yönünde bilgiler verilmektedir. Müellife göre bu bilgiler dâbbetü'l-arz ile ilgili ayetin âhiretteki haşir ile ilgili olduğunu göstermektedir. Zira kıyamette insan uzuvlarının dile gelerek gerçekleri söylemesi dâbbetü'l-arz motifi içinde yorumlanabilir. Müellife göre kıyamet alâmetlerinin önce gelmesi, kıyametin ansızın geleceğini bildiren ayetlerle tenakuz oluşturmaktadır.[379]

Hülasa, müellife göre gelecekte dâbbetü'l-arzın çıkacağını Kur'ân doğrulamaktadır, fakat onun kimliği konusunda muhtelif görüşler vardır. Bu görüşler arasından onun hayvan olabileceği görüşü tutarsızdır. İslamiyet'teki dâbbetü'l-arz telakkisinin Mecusilik, Hıristiyanlık ve Yahudilik'ten gelen rivayetlerle de ilgisi olabilir. Onun insan olabileceği düşünülebilir veya dâbbetü'l-arz kıyameti anlatan ayetler arasında yer aldığına göre, kıyamette ikinci kez diriltilen insanların bedenlerindeki uzuvların dile gelerek yaptıklarına şahitlik etmesi şeklinde de düşünebilir. Yani dâbbetü'l-arz mefhumu kıyametten sonra gerçekleşebilecek bir olaydır. Bunun kıyamet alâmeti olarak algılanması da ciddi bir yanılgıdır.

İlyas Çelebi'ye göre Neml suresi 82-83. ayetler arasındaki irtibata bakıldığında "Allah'ın azabının vukuu bulacağı zaman" ile haşir günü arasında irtibatın bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu da Ye'cûc ve Me'cûc'da olduğu gibi dâbbenin çıkışının kıyametin

[379] Emrullah Fatiş, *Kur'ân'daki Kıyamet Alâmetleriyle Hadislerdeki Kıyamet Alâmetlerinin Karşılaştırılması*, İstanbul: Ravza Yayıncılık, 2013, ss. 27-30.

vukuundan önce ortaya çıkacak bir alâmeti (mukaddimesi) değil, kıyametin vukuu ile ortaya çıkacak bir safhası (makamâtından) olduğunu göstermektedir.[380]

IV.2.11. Verem ve Dâbbetü'l-arz

Esat Sezai Sümbüllük kaleme aldığı *Dâbbetü'l-arz Verem Mikrobudur* adlı çalışmasında Neml suresinin 82. ayetinde geçen dâbbetü'l-arz mefhumu ile Sebe suresinin 14. ayetinde geçen mefhumun manalarının birbirlerinden tamamen farklı olduğunu belirtmektedir. Kaleme aldığı yazının bel kemiğini ise Sebe suresi 14. ayet oluşturmaktadır. Bu ayette geçen dâbbetü'l-arzın verem hastalığı olduğunu ve bu hastalığın bin dört yüz sene evvel Allah Teâlâ tarafından Kur'ân-ı Kerim'de bildirildiğini, Hz. Süleyman'ın (a.s) ölümünün sebebinin de bu hastalık olduğunu iddia etmektedir. Müellife göre Hz. Süleyman'ın (a.s) peygamberlik yaptığı tarih düşünülürse verem hastalığının üç bin yıldır var olduğu anlaşılmaktadır. Bu hastalık eskiden insanlar arasında isim olarak bilinmediği için bu hastalığa Süleyman hastalığı denebilir. Bu hastalığa sebep olan mikroba ise dâbbetü'l-arz denilmelidir. Kur'ân bilimin yeni keşfettiği birçok şeyi haber verdiği gibi bu hastalığı da haber vermiştir. Müellif kaleme aldığı eserin devamında ağaç kurtlarının Hz.Süleyman'ın (a.s) asâsını kemirdiği şeklindeki bilginin kesinlikle yanlış olduğunu israiliyattan gelme haberler olduğunu bir peygamberin bu şekilde asâsına dayalı bir şekilde kalmasını kimsenin fark etmemesinin düşünülemeyeceğini belirtmektedir. Konumuzu esas ilgilendiren Neml suresi 82. ayette kıyamet alâmeti olarak geçen dâbbetü'l-arz hakkında ise yerin yarılıp yerden çıkacağı ve insanlarla konuşan bir hayvan olacağı şeklindeki bilgilerin avam arasında yaygın olduğu fakat bu tarz bilgilerin ne ayete ne de âdetullaha uygun olmadığını belirtmektedir. Müellife göre halk arasında yayılan bu bilgiler yanlış bir hikâye ve masaldan galat olmaktadır.[381]

Hülasa müellife göre kıyamet alâmeti olarak yerden çıkacak bir varlık olan dâbbetü'l-arza dair tüm bilgiler uydurmadır. Fakat müellifin bu iddiasını temellendirmek için sunduğu bir argümanı bulunmamaktadır. Genel itibariyle birbirleriyle irtibatlandırılan iki ayeti tamamıyla farklı olarak yorumlaması da oldukça ilgi çekicidir.

---

[380] Çelebi, *İtikâdi Açıdan Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler*, s. 136.

[381] Esat Sezai Sümbüllük, *Dâbbetü'l-arz Verem Mikrobudur*, İstanbul: Bürhaneddin Erenler Matbaası, 1952, ss. 1-15.

IV.2.12. Bir Hayvan Topluluğu Olarak Dâbbetü'l-arz

Said Nursi (1878-1960), dâbbetü'l-arz mefhumuna *Şualar* isimli eserinde değinmektedir. Dâbbetü'l-arza dair bilgileri aktarmadan evvel Kur'ân-ı Kerim'de mücmel ve kısa olarak geçen bu ifadenin tafsilatı hakkında verdiği bilgilerin kat'iyyet içermediğini belirtmektedir. Said Nursi'ye göre Firavun kavmine çekirge ve bit belası, Kâbe'yi tahrip etmeye çalışan Ebrehe'nin ordusuna Ebâbîl kuşları musallat edildiği gibi, Süfyân'ın ve deccâllerin fitneleriyle bilerek, severek isyan ve tuğyana, Ye'cûc ve Me'cûc'ün anarşistliği ile fesada ve canavarlığa giden, dinsizliğe, küfür ve küfrâna düşen insanların akıllarını başlarına getirmek hikmetiyle arzdan çıkacak olan hayvan da dâbbetü'l-arzdır. Mamafih Said Nursi onun bir tek şahıs değil, dehşetli bir "tâife-i hayvaniye" olduğu kanaatinde olduğunu belirtmiştir. Nursi'ye göre, dâbbe bir tek şahıs olsa her yerde herkese yetişemez o yüzden dâbbe bir türdür. Said Nursi devamında Sebe suresi 14. ayette geçtiği üzere dâbbetü'l-arzın ağaç kurtları olması ihtimalini zikretmektedir. Bu ağaç kurtları insana tepeden tırnağa yerleşerek insanın kemiklerini ağacı kemirdiği gibi kemirecektir. Müminlerin bu beladan iman bereketiyle ve kötülüklerden sakınarak korunmasına işaret olarak da ayet, iman hususunda o hayvanı konuşturmuştur.[382]

Said Nursi *Hutbe-i Şâmiyye* adlı eserinde de dâbbetü'l-arzdan bahsetmektedir.[383] Burada müellif anlattığı temsili bir hikâyede dâbbetü'l-arzı dehşet verici, korkunç bir varlık olması ve uyarıcı vasfından dolayı trene benzetmektedir.

Değerlendirme

Çalışmamızın bu bölümünde aktardığımız bilgilerden anlaşılacağı üzere modern dönemde dâbbetü'l-arza dair yapılan yorumlarda oldukça muhtelif fikir mevcuttur. Bu konunun popülaritesini bu kadar koruması ve üzerine bu kadar konuşulması muhtemelen insanoğlunun bilinmeyene dair merakına dayanmaktadır. Çünkü mesele her ne kadar ayet ve hadislerle aydınlatılmaya çalışılsa da tamamen gaybî bir meseledir.

Modern dönemde dâbbetü'l-arz mefhumuna dair yapılan yorumları incelediğimizde modern dönem müelliflerinin ekseriyetinin rivayetleri dikkate almadığı görülmektedir. Konuyu izah ederken rivayetleri zikredenlerin ise sadece kendi fikirleri

[382] Said Nursi, *Şuâlar*, İstanbul: Çeltüt Matbaası,1960, s. 497.
[383] Said Nursi, *Hutbe-i Şâmiye*, Antalya: Işık (İleri) Basımevi, 1957, ss. 63-70.

doğrultusunda te'vil edebildikleri rivayetleri kullandıkları görülmektedir. Rivayetlerde isrâilî bilgilerin mevcut olması veyahut sıhhat problemleri olması elbette ki mümkündür fakat modern dönem müellifleri rivayetleri incelerken hadis ilminin belirlemiş olduğu cerh ve ta'dil ölçütlerine göre değil yalnızca aklî verilere göre hareket etmektedirler. Bu durumda bir hadis delil olarak kullanılacaksa ilk olarak Hz. Peygamber'e (s.a.v) aidiyetinin tespit edilmesi gerektiği gerçeğinin göz ardı edildiğini göstermektedir. Modern dönem müellifleri bu rivayetlerin Hz. Peygamber'e (s.a.v) ait olup olmadıklarını incelemek yerine direkt olarak kendi görüşlerine uyan rivayetleri doğru kabul etme yolunu benimsemişlerdir. Diğer taraftan genel olarak hadislerin güvenirliliğiyle ilgili oryantalistlerin ortaya attığı iddialar neticesinde rivayetleri zaten önemsemeyip dâbbetü'l-arz mefhumunu Kur'ân'da geçtiği için inkâr da edemeyenler bu mefhumu bir sembol, mecazî bir anlatım olarak yorumlamaktadırlar.

Modern dönemde özellikle materyalizmin etkisiyle duyu organlarıyla algılanamayan hiçbir şeyin var olmadığı söyleminin yaygınlaşması üzerine Müslümanlar arasında bu tarz gaybî bilgilerin muhakkak akılla izah edilmesi gerektiği tarzında bir yanılgı oluşmuştur. Kadim dönem âlimlerinin meseleye mümkinâttan olması veçhesinde yaklaştıkları bakış açısından tamamen uzaklaşılmıştır.

SONUÇ

"İslâmi Literatürde Dâbbetü'l-arz" başlıklı bu çalışmada, İslâm inancında kıyametin büyük alâmetlerinden biri olarak nitelenen dâbbetü'l-arzın İslâmî literatürdeki yansımaları incelenmiştir. Dâbbetü'l-arz ayetle sabit olduğu için tefsir ilminde, yine Kur'ân-ı Kerim'den daha detaylı olarak hadislerde yer aldığı için hadis literatüründe konu hakkındaki veriler ve yaklaşımlar incelenmiştir. Kıyamet âlametleri konusu İslâm akaidinin sem'iyyât konuları arasında yer aldığı için de kelâm literatüründe bu mefhuma dair yaklaşımlar incelenmiştir. Klasik tefsir, hadis ve kelâm literatürünün yanı sıra modern dönemde de dâbbetü'l-arz mefhumuna dair yorumlar incelenmiştir. Özellikle modern dönemlerde konu hakkındaki yorumların, yaklaşımda çeşitlilik arz ederek, artarak devam ettiği görülmektedir. Belki de konunun klasik dönemden daha fazla popülerlik gösterdiği sonucuna işaret eden bu durumun, dâbbetü'l-arzın bir kıyamet alâmeti olması hasebiyle İslâm inancının bir parçası olmasının yanında, insanoğlunun gabya, bilinmeyene dair merakından kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Klasik dönem müfessirlerinin çoğunluğunun dâbbetü'l-arz ile neyin kast edildiği hususunda belirgin bir yaklaşım sergilemedikleri görülmektedir. Nitekim müfessirlerin çoğunluğuna göre dâbbetü'l-arz mefhumu Kur'ân-ı Kerim'in mutlak müteşabih konuları arasında zikredilmektedir. Bu nedenle klasik dönem müfessirlerinin çoğunluğu dâbbetü'l-arz mefhumunu tefsir ederken ekseriyetle konuyla ilgili rivayetleri sıralamakla yetinmekte ve konuya dair herhangi bir yorumda bulunmamaktadırlar. Sadece bir kısmı rivayetleri aktarırken bunların sıhhat durumlarına da bakılması gerektiğini hatırlatmaktadır. Klasik dönem müfessirleri konu hakkında esas itibariyle dâbbetü'l-arz hakkındaki rivayetlerden bağımsız bir yorumda bulunmamakla birlikte, bazı müfessirler rivayetlere bağlı kalarak dâbbetü'l-arz mefhumuna dair fikir beyan etmişlerdir. Bu yorumlar genel itibariyle dâbbetü'l-arzın, deccâl için casusluk yapacağı anlatılan cessâse, vücudu ile organları arasında orantısızlık bulunan korkunç bir varlık, Hz. Sâlih'in (a.s) devesinin yavrusu veya insan türünden olmayan başka bir varlık olması ekseninde şekillenmektedir. Klasik dönem müfessirleri, rivayetlere dayanılarak çıkarımda bulunulan bu görüşler dışında, dâbbetü'l-arz mefhumuna dair herhangi bir yorum yapmamaktadırlar. Her ne kadar konu ayette geçiyor olsa da ilgili ayet dâbbetü'l-arzın bir kıyamet alâmeti olarak ortaya çıkacağı dışında bir bilgi ihtiva etmediği ve bu

ayet dışında kıyamet alâmeti olarak zikredilen dâbbetü'l-arz hakkında başka bir ayet de bulunmadığı için müfessirlerin konuyu ekseriyetle hadis eksenli ele almış oldukları belirtilebilir.

Müfessirlerin zikrettiği rivayetler incelendiğinde ise, bunların dâbbetü'l-arzın nasıl bir varlık olduğuna ışık tutması bir yana, hepsi bir arada düşünüldüğünde oldukça kafa karıştırıcı oldukları görülmektedir. Nitekim hem bir kaya deliğinden çıkacak kadar küçük hem iki ekleminin arası on iki arşın olan, öküz başlı, domuz gözlü, fil kulaklı, dağ keçisi boynuzlu, deve kuşu boyunlu, aslan yeleli, kaplan derili, kedi böğürlü, koç kuyruklu ve deve tabanlı bir varlık tahayyül etmek oldukça güçtür. Böyle bir varlığın insanlara bir hakikati anlatıp insanlarla konuşacak olmasını tahayyül etmek ise daha da güçtür. Bu noktada, onun zaten olağanüstü bir varlık olduğu için bu niteliklere sahip olabileceği şeklinde bir eleştiri gelebilir. Zira böyle bir şeyin mümkün olup Allah'ın dilerse kıyameti bildirmek için böyle bir canlı yaratabileceği söylenebilir. Fakat burada mühim olan bu rivayetlerin sıhhat durumlarıdır. Yani Hz. Peygamber'e (s.a.v) nispet edilip edilemeyeceğidir. Bu noktada incelenmesi gereken alan ise klasik hadis kaynakları olmaktadır.

Klasik hadis kaynaklarına bakıldığında ise Kur'ân-ı Kerim'de sadece isim olarak zikredilip nitelikleri zikredilmeyen dâbbetü'l-arzın hadislerde tafsilatlı bir şekilde tasvir edilerek anlatıldığı belirtilebilir. Öncelikle Ehl-i sünnet mezhebi tarafından en sağlam hadis kaynakları olarak kabul edilen *Kütüb-i Sitte*'deki rivayetlerle ilgili genel bir çerçeve çizecek olursak; bu altı kitap içerisinde Buhari'nin *el-Câmiu's-sahîh*'i ile Nesâi'nin *es-Sünen*'inde dâbbetü'l-arza dair herhangi rivayetin bulunmaması oldukça dikkat çekicidir. Müslim'in *el-Câmiu's-sahîh*'i ile Ebu Dâvûd'un *es-Sünen*'inde ise dâbbetü'l-arzın özelliklerinden bahsedilmeksizin sadece ortaya çıkışı kıyamet alâmeti olarak zikredilmektedir. Yani aslında Kur'ân-ı Kerim'deki tavır devam ettirilmektedir. İbn Mâce ve Tirmizî'nin *Sünen*'lerinde yer alan rivayetlerde ise dâbbetü'l-arza dair bazı tasvirlere de yer verildiğini belirtilebilir. *Kütüb-i Tis'a* eserleri arasında yer alan Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde de dâbbetü'l-arza dair bazı tasvirlere yer verilmiş olduğu belirtilebilir.

Dâbbetü'l-arz mefhumuna dair rivayetler incelendiğinde çıkış yeri, kaç kere çıkacağı, neler yapacağı, boyutu vb. bilgiler ihtiva eden rivayetlerin genel itibariyle

sıhhat açısından problemli oldukları gözlemlenmektedir. Mamafih rivayetler arasında mevkuf veya müdrec olanlar da olduğu için konuyla ilgili rivayetlerde râvinin katkısı ile hadisin manasının sınırlandırılması, somutlaştırılması kaçınılmaz hale gelmiş olmaktadır. Mevkuf rivayetlerin ise Hz. Peygamber'in (s.a.v) sözü olmaktan çıkıp sahâbînin Hz. Peygamber'in (s.a.v) sözünden anladığına dönüşmesi kaçınılmazdır. Nitekim dâbbetü'l-arz mefhumu da insanların alışık olmadığı olağanüstü bir hâdise ve gaybî bir mesele olduğu için bu zeminin oluşmasına oldukça elverişlidir. Sahih hadislerdeki anlatımlara ise Kur'ân-ı Kerim'in kıyamet alâmetlerinden bahsederken müphem ve sembolik ifadeler kullandığı gibi Hz. Peygamber'in (s.a.v) de kıyametten bahsederken genellikle müphem ve sembolik ifadeler kullandığı göz önünde tutularak bakılmalıdır. İnsanlar gabya ait olan soyut bilgileri tam manasıyla algılayamadıklarından ötürü, Hz. Peygamber (s.a.v) de insanların somutlaştırmaya olan ihtiyacını bildiği için bu şekilde bir anlatıma başvurmuş olabilir. Hz. Peygamber'den (s.a.v) aktarılan dâbbetü'l-arzla ilgili rivayetlerde sembolik bir anlatımın olduğu kabul edildiği takdirde bu rivayetlerdeki asıl maksadın dâbbetü'l-arzın bizim müşahede ettiğimiz türden bir varlık olmayıp olağan dışı bir varlık olduğunu açıklamak olduğu anlaşılmaktadır. Dâbbetü'l-arza dair rivayetlerde yapılan dâbbe tasviri ile İncil'de geçen bir canavarın özelliklerinin neredeyse tıpatıp benzemesi ise bu rivayetlere isrâiliyattan bilgiler karışmış olma ihtimalini düşündürmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de meselenin müphem bir şekilde ele alındığı ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) gaybı Allah'tan başkasının bilemeyeceğine sıklıkla vurgu yaptığı unutulmamalıdır. Bu rivayetler Allah'ın Hz. Peygamber'e (s.a.v) gaybla ilgili bildirdikleridir şeklinde bir yorum yapılabilir fakat bu noktada yine karşımıza çıkan problem konuyla ilgili hadislerin Hz. Peygamber'e (s.a.v) aidiyetinin araştırılmasını gerektirmektedir. Nitekim bu durumda karşımıza dâbbetü'l-azla ilgili çok fazla teferruat ihtiva eden hadislerin sıhhat problemi çıkmaktadır.

Sonuç olarak şöyle denebilir; dâbbetü'l-arzın varlığı ayetle sabit olduğu gibi hadislerde de manen mütevatir derecesindedir. Nitekim dâbbetü'l-arzın varlığı ayetle sabit olduğu için tartışmaya açık değildir. Fakat varlığı kesin olan dâbbetü'l-arzın mahiyeti, ne zaman, nerede ve nasıl çıkacağıyla ilgili rivayetler kesinlik içermemektedirler. Bu sebeble dâbbetü'l-arza gaybî bir mesele olarak yaklaşarak onu kıyamet alâmetlerinin hikmetleri içerisinde değerlendirmek gerekmektedir. Dâbbetü'l-

arzın ontolojik olarak varlığı itikâdî bir mesele olmakla beraber ona dair yapılan yorumlar zan içerdiğinden ve zan üzere itikâd bina edilemeyeceğinden ötürü itikâd oluşturmazlar.

Klasik dönem kelâm literatüründeki dâbbetü'l-arz telakkisine bakılacak olursa, klasik dönem mütekellimlerinin konu ele alınırken klasik dönem müfessirleri ve muhaddisleriyle aynı tutumu izleyerek dâbbetü'l-arzla ilgili nakilleri genel olarak yorumdan kaçınarak aktardıkları belirtilebilir. Yani meseleye ekseriyetle vahiy eksenli yaklaşılmaktadır. Esasında meselenin mümkinâttan olduğu ve gaybî bir mesele olduğu hususu vurgulanmaktadır. İlk dönem müelliflerinin kaleme almış olduğu eserleri incelediğimizde Ehl-i sünnet âlimlerince dâbbetü'l-arz mefhumunun keyfiyet ve gerçekleşme zamanı belirtilmeksizin sadece bir kıyamet alâmeti olarak zikredildiği görülmektedir. İlk dönemde kaleme alınan eserler içerisinde kıyamet alâmetlerine yer veren eserlerin sayısının oldukça az olduğu da görülmektedir. Mütekâmil kelam eserlerinde dâbbetü'l-arz mefhumuna dair teferruat içeren rivayetlere yer verilmemektedir. Sadece hakkında sahih rivayetler bulunan kıyamet alâmetlerine iman etmemiz gerektiği hatırlatılmaktadır. Bununla beraber kıyamet alâmetlerinin mümkün işler arasında değerlendirilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. İlk dönem müelliflerinin aksine son dönem müelliflerinin ise eserlerinde kıyamet alâmetleri konusuna daha geniş yer verdiklerini belirtebiliriz. Nitekim klasik dönemin sonlarına doğru kıyamet alâmetlerine dair müstakil eserlerde kaleme alınmıştır. Kıyamet alâmetlerine dair müstakil olarak yazılmış olan bu eserlerde dâbbetü'l-arza dair; onun mümin ile kâfiri ayırt edeceği, fiziksel özellikleriyle ilgili her hayvanın yaratılışından bir parça taşıyacağı, kıllı, kabarık tüylü ve dört ayaklı olacağı gibi bilgiler ihtiva edip klasik tefsir kaynaklarında da zikredilen rivayetlerin bu eserlerde de tekrar edildiği belirtilebilir. Klasik dönem mütekellimleri de klasik dönem müfessirleri gibi rivayetler dışında meseleye dair bir yorumda bulunmamaktadırlar.

Hülasa dâbbetü'l-arz mefhumu İslamiyet'in ilk yüzyıllarında gaybî bir konu olması hasebiyle rivayetlerde geçtiği şekliyle kabul edilmiş ve bu konuya dair rivayetlere dayanılarak yapılan birkaç yorum olsa da ilk dönem âlimleri arasında dâbbetü'l-arz mefhumu ihtilaflı bir mesele olamamıştır. Modern döneme gelindiğindeyse çağın Müslümanlar üzerinde de tesirli olan bazı ön kabulleri yüzünden her meselenin aklî bir izahı bulunmak zorundaymış gibi algılanması ve gaybî bilgilerin de insanın sınırlı idrak

vasıtalarıyla tamamen açıklanabileceği yanılgısı modern dönemin dâbbetü'l-arz telakkisini klasik tefsir ve hadis literatüründeki rivayet ağırlıklı yorumlar yerine rivayetleri hiçe sayma ya da rivayetleri akla arz ederek te'vil etme şekline dönüştürmüştür. Klasik kelâm literatüründeki, meselenin mümkinâttan olması, hakkında sahih rivayetler varsa sadece hak olarak kabul etmek gerektiği ve dâbbetü'l-arzın keyfiyeti hakkında pek teferruata yer verilmeyen bakış açısının yerine, modern dönemde bir şeyin mümkün olması için akılla izah edilebilmesi gerektiği fikrinin benimsendiğini belirtilebilir. Böyle olunca modern dönemde dâbbetü'l-arza dair birçok farklı iddialar ortaya atılmıştır.

Kıyamet alâmetlerinden biri olan ve vuku bulacak olması ayetle sabit olup hakkında sahih hadisler de bulunan dâbbetü'l-arz mefhumuna dair modern dönem literatüründeki fikirler incelediğinde ise üç muhtelif tutumun hâkim olduğu görülmektedir. Birincisi, klasik yaklaşımla paralel olanların tutumlarıdır. Modern dönemde dâbbetü'l-arz mefhumuna klasik dönemdeki yaklaşımla yaklaşanlar ya konuyla ilgili rivayetleri sıralamakla yetinmişlerdir ya da konuyla ilgili rivayetlerde sıhhat problemleri olabileceğini belirtmekle beraber konuya dair rivayetler dışında bir yorumda bulunmamışlardır. İkincisi, konuyla ilgili rivayetleri sıhhat derecesine bakmaksızın reddeden veya kendi görüşünü desteklemek için rivayetleri te'vil eden, dâbbetü'l-arzı tamamen mecaz olarak yorumlayan yaklaşımdır. Üçüncüsü, dâbbetü'l-arzı oldukça farklı şekillerde örneğin; televizyon, sinek kurdu (negaf), Stephen Hawking, AIDS, ateş lavları, Agarta denen bir topluluk, mikrobik çipler ve robotlar gibi te'vil edenlerin yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma sahip olanların genel olarak rivayetlere yer verip rivayetleri bağlamları dışında sırf kendi görüşlerine uydurmak için te'vil ettikleri belirtilebilir. Dâbbetü'l-arz mefhumu bu yaklaşıma sahip olanlar tarafından naslardan o kadar uzaklaştırılmıştır ki çağımızda kendini dâbbetü'l-arz ilan eden dahî çıkmıştır. Çalışmamızda yer verdiğimiz modern dönem müelliflerinin ekseriyetinin meseleye klasik dönemdeki rivayet eksenli bakış açısı yerine aklı ve aklî ilkeleri temel alan bir bakış açısıyla yaklaştığı aşikârdır. Özellikle hadisleri delil olarak kullanırken sıhhat dereceleriyle ilgilenmeyip sadece kendi fikirlerine uygun olan hadisleri delil olarak zikreden müelliflerin tutumları bunu kanıtlar niteliktedir.

Modern dönemde dâbbetü'l-arz mefhumuna dair yapılan yorumları incelediğimizde modern dönem müelliflerinin ekseriyetinin rivayetleri dikkate almadığı görülmektedir.

Konuyu izah ederken rivayetleri zikredenlerin ise sadece kendi fikirleri doğrultusunda te'vil edebildikleri rivayetleri kullandıkları görülmektedir. Rivayetlerde isrâilî bilgilerin mevcut olması veyahut sıhhat problemleri olması elbette ki mümkündür fakat modern dönem müellifleri rivayetleri incelerken hadis ilminin belirlemiş olduğu cerh ve ta'dîl ölçütlerine göre değil yalnızca aklî verilere göre hareket etmektedirler. Bu durum bir hadis delil olarak kullanılacaksa ilk olarak Hz. Peygamber'e (s.a.v) aidiyetinin tespit edilmesi gerektiği gerçeğinin göz ardı edildiğini göstermektedir. Modern dönem müellifleri bu rivayetlerin Hz. Peygamber'e (s.a.v) ait olup olmadıklarını incelemek yerine doğrudan kendi görüşlerine uyan rivayetleri doğru kabul etme yolunu benimsemişlerdir. Diğer taraftan genel olarak hadislerin güvenirliliğiyle ilgili oryantalistlerin ortaya attığı iddialar neticesinde rivayetleri zaten önemsemeyip dâbbetü'l-arz mefhumunu Kur'ân'da geçtiği için inkâr edemeyenler bu mefhumu bir sembol, mecazî bir anlatım olarak yorumlamaktadırlar.

Modern dönemde özellikle materyalizmin etkisiyle duyu organlarıyla algılanamayan hiçbir şeyin var olmadığı söyleminin yaygınlaşması üzerine Müslümanlar arasında bu tarz gaybî bilgilerin muhakkak akılla izah edilmesi gerektiği tarzında bir yanılgı oluşmuştur. Kadim dönem âlimlerinin meseleye mümkinattan olması veçhesinde yaklaştıkları bakış açısından tamamen uzaklaşılmıştır. Modern dönemde dâbbetü'l-arz mefhumuna dair yapılan yorumlar her ne kadar akli izahlarla yapılmış olsa da çoğunluğu akla aykırı görünmektedir. Mamafih bu fikirler, temel argümanları akıl olmasına rağmen, birbirlerini nakzeder niteliktedir. Modern dönemde dabbetü'l-arz mefhumuna dair ileri sürülen fikirlerin birlikte ele alınabilecek tek ortak yönü rivayetleri zorlama bir şekilde tevil etmeleri ya da hiçe saymalarıdır.

KAYNAKÇA

ABDÜLBÂKÎ. Muhammed Fuâd. Mu'cem. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-ayati'l-Kur'âni'l-hakim*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1982.

AHMET B. HANBEL. el- Müsned. 20 cilt. şrh. Ahmed Muhammed Şakir, Kahire: Dârü'l-Hadis, 1995.

ALİ EL-KARİ. Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed. *Şerhü'l-fıkhi'l-ekber*. Delhi: el-Matbaaü'l-Müctebai, 1890.

ÂLÛSÎ. Ebü's-SenâŞehâbeddinMahmûd b. Abdullah b. Mahmûd. *Rûhü'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*. nşr. Mahir Habbuş. Dımaşk: Dârü'r-risâleti'l-âlemiyye, 2015.

ARSLAN. Arif. *Dünya Kültürlerinde Kıyamet: Sona Doğru Geri Sayım*. İstanbul: Merkür Yayınları, 2003.

ATEŞ. Süleyman. *Kur'ân-ı Kerim Tefsîri*. 1. c. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.

AYÇİÇEK. Ömer Sami. *Agarta (Dâbbetül arz) : İki Milyon Yıldır Var Olan Uygarlık*. Ankara: Işıl Matbaacılık, 1998.

BÂKÜVÎ. Mir Muhammed Kerîm. *Keşfü'l-hakayık an nüketi'l-âyâtive'd-dekâyık (Gerçeğin Doğuşu: Alevî Kur'ân Tefsiri)*. çev. Ahmet Bedir. Balıkesir: Altın Post Yayıncılık, 2012.

BERZENCÎ. *Kıyamet Alâmetleri*. çev. Naim Erdoğan. İstanbul: Pamuk Yayınları, 1983.

BERZENCÎ. Muhammed b. Rasûl el-Hüseynî. *el-İşa'a li-eşrati's-sa'a*. thk. Muhammed ZEKERİYYÂ EL-KANDEHLEVİ. Cidde: Dârü'l-Minhac, 1997.

BEYÂZÎZÂDE AHMED EFENDİ. *el-Usûlü'l-münifeli'l-imâmEbî Hanife*. thk. Ahsen Ahmed Abdüşşekûr. Kahire: Darü's-Salih, 2020.

BEYHAKİ. EbûBekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *el-Câmi' li-Şuabi'l-iman*. thk. Abdülali Abdülhamid Hamid. Bombay: ed-Dârü's-Selefiyye, 1986.

BEYZÂVÎ. Ebû Saîd Nâsırüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*.1 cilt Beyrut: Müessesetu Şa'bân, t.y.

BİLMEN. Ömer Nasuhi. *Muvazzahilm-i Kelâm Dersleri*. İstanbul: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1339-1342.

BURSEVÎ. İsmâil Hakkı. *TefsîruRûhi'l-beyân: Rûhü'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*. İstanbul: Mektebetü Eser, 1969.

BÛTÎ. Muhammed Saîd Ramazan. *Kübra'l-yakiniyyâti'l-kevniyye: Vücudü'l-hâlik ve vazifetü'l-mahluk*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1974.

CÂBİRÎ. Muhammed Abid. *Fehmü'l-Kur'âni'l-hâkim: et-tefsirü'l-vazıh Hasebi Tertibi'n-nüzûl*. Beyrut: MerkezuDirasati'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 2008.

CANDAN. Ergun. *Kıyamet Alâmetleri*. İstanbul: Sınır Ötesi Yayınları, 2000.

CEBR. Muhammed Selame. *Eşratü's-sâa ve esraruha*. Kahire: Dârü's-Selam, 1993.

CÜBEYLÎ. Zeynep el-Gazzâli. *Kur'ân'a Bakışlar*. çev. Ali Akpınar. Konya: Uysal Kitabevi, 2003.

ÇALIK Enes, Kıyametin Büyük Alâmetleri İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi, 2011. (Yüksek lisans), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı. Tez danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Sami Şahin.

ÇELEBİ. İlyas. *İtikadi Açıdan Uzak Ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler*. İstanbul: Kitabevi, 2000.

ÇELİK. Ömer. *Hakk'ın Dâveti Kur'an-ı Kerim Meâli ve Tefsiri*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2013.

DÂMEGĀNÎ, Ebû Abdullah Hüseyin b. Muhammed. *Ḳāmûsü'l-Ḳurʾân: Işlâḥu'l-Vücûh ve'n-neẓâʾirfi'l-Ḳurʾâni'l-Kerîm*. nşr. AbdülazîzSeyyidü'l-ehl. Beyrut: Darü'l-İlmi'l-Melâyîn, 4. Basım, 1983.

DAMEGANİ. Hüseyin b. Muhammed. *Kamusü'l-Kur'ân = Islahü'l-vücuh ve'n-nezairfi'l-Kur'âni'l-Kerim*. thk. AbdülazîzSeyyidülehl.4. Basım. Beyrut: Dârü'l-İlmli'l-Melayin. 1983.

DEMİRCİ. Muhsin. *Tefsir Usulü*. İstanbul: İFAV, 2011.

DEMİRİ. Ebü'l-Beka Kemâleddin Muhammed b. Musa b. İsa. *Hayatü'l-Hayevani'l-Kübra*. thk. 4.c. thk. İbrâhim Salih. Dımaşk: Dârü'l-Beşair, 2005.

DERVEZE. Muhammed İzzet b. Abdülhadi b. Derviş. *et-Tefsirü'l-hadis: tertibü's-suverHasebü'n-nüzûl*. 10.c. 2.basım, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2000.

DOĞRUL. Ömer Rıza. *Tanrı Buyruğu: Kur'ân-ı Kerim'in Tercüme ve Tefsiri*. 2.cilt. 2.basım İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1947.

EBU DAVUD Süleyman b. El-Eş'as b. İshak es- Sicistani. Sünen-i Ebu Davud. 4 cilt. Beyrut: Darü'l-kitabi'l- Arabi. t.y.

EBÛ HANÎFE. İmam-ı A'zamNu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh. *el-Alim ve'l-müteallim el-Fıkhü'l-ebsat el-Fıkhü'l-ekber Risâle Ebû Hanife el-Vasiyye*. thk. Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevseri. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyyeli't-Türas, 2001.

Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsılî, *Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed, Dımaşk: Dârü'l-Me'mun li't-Türas, 10 cilt.

EBUSSUÛD. *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm: Tefsîru Ebîssuûd*. 8 cilt. nşr. Mehmet Taha Boyalık vd. İstanbul: İSAM Yayınları, 2021.

EL-ALÎ. Muhammed b.Abdülaziz b. Ahmed. *ed-Dâbbe: Dirâse fî dav'iakîdeti ehli's-sünne ve'l-cemaa*. Riyad: Daru Taybe, 2008.

ELBÂNÎ Muhammed Nâsırüddin, *Tebvib ve tertibu ehâdîsi sahihi'l-câmii's-sagir ve ziyadetihi; Mu'cemu garaibi elfazi ehâdîsi sahihi'l-câmii's-sagir ve ziyadetihi*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1986.

ELİAÇIK. R. İhsan. *Yaşayan Kur'ân Türkçe Meal-Tefsir*. 3 cilt. İstanbul: İnşa yayınları, 2007.

ELİK, Hasan – Coşkun, Muhammed. *Tevhit Mesajı: Özlü Kur'ân Tefsiri*. 2. Basım, İstanbul: İFAV, 2015.

ENDELÜSÎ. EbûHayyânEsîrüddin Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Ceyyânî el-Gırnâtî. *el-Bahrü'l-muhît*. 21 cilt. nşr. Fadi el-Mağribî. Dımaşk: Dârü'r-risâleti'l-âlemiyye, 2015.

ESED. Muhammed. *Kur'an Mesajı*. çev. Cahit Koytak. Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 2. Basım, 1997.

FATİŞ. Emrullah. *Kur'ân'daki Kıyamet Alâmetleriyle Hadislerdeki Kıyamet Alâmetlerinin Karşılaştırılması*. İstanbul: Ravza Yayıncılık, 2013.

FERAHİDİ. Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed b.Amr Halil b. Ahmed. *Kitâbü'l-ayn*. 8 cilt. thk. Mehdi Mahzumi, İbrâhimSamerrai. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemili'l-Matbuat, 1988.

FERÎHÎ. Yusuf b. Abdullah b. Süleyman. *Eşrâtü's-sâa ve beyânü'd-daîfminhâ*. Medine: Darü'l-Akide, 2018.

HALİMÎ. Ebu Abdullah Hüseyin b.Hasan. *el-Minhac fî şuabi'l-iman*. 3 cilt, thk. Hilmi Muhammed Fûde. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1979.

HANEFÎ. Hasan. *Mine'l-akide ile's-sevre: et-tarihü'l-am (en-nübüvveve'l-mead)*. 5 cilt. Beyrut: Dârü't-Tenvir, 1988.

HARİZMİ. Ebü'l-Müeyyed Muhammed b. Mahmûd. *Câmiu'l-mesânîd*. 2 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.

HARPUTİ. Abdüllatif. *Tenkîhu'l Kelâm Fî Akâid-i Ehli'l İslam*. Dersaâdet: Necm-i İstikbal Matbaası, 2.baskı. t.y.

HEYSEMÎ. Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân, *Mecmaü'z-zevâid ve menbaü'l-fevâid: kitabü'l-kader-ve'l-fiten, 15 cilt.* thk. Hüseyin Selim Esed ed-Darani, Cidde: Darü'l-Minhac, 2015.

HİCAZİ. Muhammed Mahmûd. *et-Tefsirü'l-vazıh*. Kahire: Dârü't-Tefsir, 1980.

HÜNER. Şinasi. *Kur'ân-ı Kerim'de Ve İncil'de Dâbbetü'l-arz Ve Mesih İsa*. İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2012.

İBN EBÜ'L-İZ. Ebü'l-Hasan Sadreddin Ali b. Ali b. Muhammed Hanefi Dımaşki. *Şerhu'l-Akideti't-Tahaviyye*. Beyrut: Mektebetü'l-İslami, 1984.

İBN KESÎR. Ebü'l-Fidâİmâdüddin İsmail b. Ömer. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*. 15 cilt. thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd. Kahire: Müessesetü Kurtuba; Mektebetü'l-evlâdi'ş-Şeyh li't-türâs, 2000.

İBN KESİR. Ebü'l-Fidaİmadüddin İsmail b. Ömer. *el-Fitenve'l-melahim: el-vakıa fî ahiri'z-zamân*. Yusuf Ali Büdeyvi. Dımaşk: DâruİbnKesir, 1993.

İBNİ EBU ŞEYBE. Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim *el-Musannef*. 26 cilt. thk. Muhammed Avvame. Cidde: Dârü'l-Kıble li's-Sekâfeti'l- İslâmiyye, 2006.

İBNÜ'L-ARABÎ. Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Ali. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-kerîm*. 2 cilt. Beyrut: Dârü'lyakazati'l-Arabiyye, 1968.

İBNÜ'L-CEVZÎ. Ebü'l-FerecCemâleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî. *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*. 9 cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1987.

İMAM MALİK. el-Muvatta. 8 cilt. thk. Muhammed Mustafa el-A'zami.y.y.: Müessesetü Zeyd b. Sultan Al'i Nehyan. 2004\1425.

İSFAHANİ. Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. MufaddalRagıb. *Mu'cemu Müfredati elfazi'l-Kur'ân*. thk. Nedim Mar'aşli. Beyrut: Dârü'l-Fikr, t.y.

İSLAMOĞLU. Mustafa. *Nüzul Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur'ân*. 5. Basım. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2010.

KANDEMİR, M. Yaşar v.d. *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*. 2 cilt İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.

KARAMAN, Hayreddin v.d. *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: DİB Yayınları, 2012.

KOÇYİĞİT. Talat. *Kur'ân-ı Kerim Meal ve Tefsiri*. 7 cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.

KURTUBİ. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. EbîBekr. *et-Tezkire fî ahvâli'l-mevta ve umuri'l-ahire*. thk. EbûSüfyanMahmûd b. Mansur Bestevisi. Medine: Dârü'l-Buhari, 1997.

KURTUBÎ. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir. *el-Câmili-ahkâmi'l-Kur'ân*. 10 cilt. 2.basım. haz. Muhammed İbrâhim Muhammed Hafnavi; thr. Mahmûd Hamid Osman . Kahire: Dârü'l-hadîs, 1996.

KUTUB. Seyyid b. Kutub b. İbrâhim Seyyid. *Fi Zılâl'il-Kur'ân*. 8 cilt. Beyrut: Darü'l-Ma'rife, 1971.

KUTUB. Seyyid b. Kutub b. İbrâhim Seyyid. *Meşahidü'l-kıyamefi'l-Kur'an*. Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 1966.

KÜÇÜK. Ali. *Besâiru'l-Kur'an*. 20 cilt. Konya: Adım Matbacılık ve Ofset, 2006.

MÂTÜRÎDÎ. EbûMansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. 8 cilt. thk. Halil İbrahim Kaçar; müracaa Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006.

MEVDÛDÎ. EbülA'lâ. *Açıklamalı Kur'ân-ı Kerim Meali: Tercümânü'l-Kur'ân*. çev. Muhammed Han Kayani. İstanbul: İnkılab Yayınları, 2004.

MUSAOĞLU. Ahmet. *Ölüm Yeniden Doğuş İçin Kıyamet*. Ankara: Okul Yayınları, 2004.

MÜSLİM Ebü'l-Hüseyn b. el-haccâc. Sahih-i Müslim. 5 cilt. thk. Muhammed Fuat Abdulbaki. Beyrut: Darü'l-ihyai't-Turasi'l-Arabi. t.y.

NESEFİ. EbûHafs Necmeddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed. *Akâidü'n-Nesefi*. İstanbul: Hacı Muharrem Efendi Matbaası, 1847.

NESEFİ. Ebü'l-BerekâtHâfızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud. *Tefsîrü'n-Nesefî: Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*. 3 cilt. nşr. Yûsuf Ali Büdeyvî. Dımaşk; Beyrut: Dâru İbn Kesîr. 2008.

NİSABURÎ. Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyi' Muhammed Hâkim. *el-Müstedrekale's-Sahihayn: el-Müstedrekale'ş-Şeyhayn*. 10 cilt. thk. Hamdi Demirdaş Muhammed. Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 2000.

NUAYM BİN HAMMAD EL-MERVEZİ. *Kitabu'l-Fiten*. 2 cilt. thk. Semîr b. Emin ez-Züheyri. Kahire: Mektebetü't-Tevhid, 1991.

NUAYM BİN HAMMAD EL-MERVEZİ. Kitabü'l-Fiten. 2 cilt. Kahire: Mektebetü't-Tevhid. 1412.

ÖZEL. Ahmet. "*Seyyid Sâbık"*. 2/499-501. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2019.

ÖZTÜRK. Mustafa. *Kur'ân-ı Kerim Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.

ÖZTÜRK. Yaşar Nuri. *Cevap Veriyorum: Gerçek Dini Arayanlarla Başbaşa*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2001.

ÖZTÜRK. Yaşar Nuri. *Kur'ân'ın Temel Kavramları*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 1995.

ÖZYİĞİT. Güngör. "*AIDS Dâbbetü'l-arz mı?"*. Sevgi Dünyası Dergisi Şubat/206 (1986).

RÂZÎ. Ebû Abdullah (Ebü'l-Fazl) Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *et-Tefsîrü'l-kebîr: Mefâtîhü'l-gayb*. 16 cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübi''l-ilmiyye,1934.

REŞÎD RIZÂ. Muhammed. *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Hakîm: Tefsirü'l-Menâr*. 12 cilt. 2. basım. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, t.y.

SÂBÛNÎ. Muhammed Ali. *Safvetü't-tefâsîr*. 3 cilt. 4. basım. Beyrut: Dârü'l-Kur'âni'l-Kerim, 1981

SAİD NURSİ. *Hutbe-i Şâmiye*. Antalya: Işık (İleri) Basımevi, 1957.

SAİD NURSİ. *Şuâlar*. İstanbul: Çeltüt Matbaası, 1960.

SAKALLIOĞLU. Nazmi (Nizami). *Ehlibeyt Davası: Araştırma İnceleme Tahlil Tenkid*. Ankara: Ayyıldız Yayınlar, 1995.

SARIKÇIOĞLU. Ekrem. "*Mecusi Dini'nde Mehdi İnancı*". Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi 0/7

SEFFARİNİ. Ebü'l-Avn Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Salim. *el-Buhurü'z-zahire fi ulumi'l-ahire*. thk. Muhammed İbrahim ŞelebiŞuman. Kuveyt: Gırasli'n-Neşr, 2007.

SEFFARİNİ. Ebü'l-Avn Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Salim. *Ehvalu Yevmi'l-Kıyame ve Alâmatuha'l-Kübra*. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1986.

SEFFARİNİ. Ebü'l-Avn Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Salim. *Levamiü'l-envari'l-behiyye ve sevatiü'l-esrari'l-eseriyye; ed-Dürretü'l-mudiyye fî akideti'l-fıraki'l-marziyye*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî. t.y.

SEMERKANDÎ. Ebü'l-LeysNasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Tefsîrü's-Semerkandî*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1993.

SEYYİD SÂBIK. *el-Akâidü'l-İslâmiyye*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1985.

SÜLEMÎ. EbûMervân Abdülmelik b. Habîb b. SüleymânİbnHabib. *Eşratü's-saa ve zihabü'l-ahyar ve bekaü'l-eşrar*. thk. Abdullah Abdülmü'min el-Gumari el-Haseni. Riyad: DâruEdvai's-Selef, 2005.

SÜMBÜLLÜK. Esat Sezai. *Dâbbetü'l-arz Verem Mikrobudur*. İstanbul: Bürhaneddin Erenler Matbaası, 1952.

SÜYÛTİ. Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Kıyamet Alâmetleri*. çev. Abdullah Aydın. İstanbul: Seda Yayınları, 2000.

ŞA'RANİ. Ebü'l-MevahibAbdülvehhab b. Ahmed b. Ali Şa'rani Mısri. *el-Yevakitve'l-cevâhir fî beyâniakâidi'l-ekabir; el-Kibritü'l-ahmer fî beyâniulumi'ş-şeyhi'l-ekber*. Kahire: el-Matbaatü'l-Ezheriyye, 1889.

TABERÂNÎ, Ebü'l-Kāsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-kebir*, 5 cilt. thk. Hamdi Abdülmecid Selefi, Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1984

TABERANİ. Ebü'l-KâsımMüsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *Mu'cemü'l-evsat*. thk. Mahmûd b. Ahmed et-Tahhân. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1985.

TABERÎ. Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Tefsîrü't-Taberî*. nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki. Riyad: DâruÂlemi'l-Kütüb, 2003.

TAFTAZÂNÎ. Sa'deddinMesud b. Ömer b. Abdullah. *Şerhü'l-Akâidü'n-Nesefi*. Kahire: İsa el-Babi el-Halebi, t.y.

TAHÂVÎ EbûCa'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî. *Metnü'l-Akîdeti't-Tahâviyye.* thk. Mecdî Ebü Ariş. Ürdün: Dâru'l-Beyârik. 2001.

TAYRAN. Bahri. *Kıyamet Asrında Hz. İsa'nın Duası Biyolojik Savaşçı Olarak Dabbetü'l-arz ve Negaf*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2015.

TIRMIZÎ Ebu İsa Muhammed b. Îsâ b. Sevre. *el-Câmi'us sahih Sünen-i Tirmizî*. 5 cilt. thk. Şâkir Ahmed Muhammed. Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabi. t.y

USTAOSMANOĞLU, Mahmud vd. *Rûhu'l-Furkan Tefsiri*. İstanbul: Ahıska Yayınevi, 2017.

VÂBİL. Yusuf b. Abdullah b. Yusuf. *Eşratü's-sâa*. 5. basım. Demmâm: DâruİbniCevzi, 1995.

VÂHİDÎ. Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî. *et-Tefsirü'l-basît*. nşr. Abdülaziz Sattâm Al-İ Suud – Türki b. Süheyl el-Uteybî. İskenderiye: Darü'l-musavveri'l-Arabi, t.y.

VÂHİDÎ. Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî. *el-Veciz fî tefsiri'l-Kitâbi'l-aziz*. nşr. Safvân Adnan Dâvûdî. Dımaşk: Dârü'l-kalem, 1995.

YAHYA. Harun. *Ahir Zaman ve Dâbbetü'l-arz*. İstanbul: Kültür yayıncılık, 2001.

YAHYA. Harun. *AIDS Kur'ân'da Bahsi Geçen Dabbet-ül arz mı ?*. İstanbul: Ferşat Yayınevi, 1987.

YAZAR. Yalçın. *Kimdir Bu zat? Kendi Beyanı ile Ehlibeyt İlminin-Neslinin Varisi Dâbbetü'l-arz Diyor Ki: Dini-İmani-İctimai-Ekonomi Siyasi Mevzularda Sorular ve Cevapları*. Ankara: Yazar Yayınları, 1997.

YAZIR Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili.*10 cilt. haz. İsmail Karaçam v.dğr..İstanbul: Azim Dağıtım. 1992.

YAZIR. Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. 9 cilt İstanbul: Eser Kitabevi, t.y

YILDIRIM. Celal. *Asrın Kur'ân Tefsiri: İlmin Işığında*. 14 cilt. İzmir: Anadolu Yayınları, 1991.

ZAFERÜ'L-İSLÂM HAN. *Yahudilik'deTalmud'un Mevkii ve Prensipleri*. çev. Mehmet Aydın. İstanbul: İhya Yayınları, 1981.

ZEBİDİ. Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *Tâcü'l-arûsmincevâhiri'l-Kâmûs*. 20 cilt. thk. İbrâhim Terzi. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1975.

ZEMAHŞERÎ. Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*. 6 cilt. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud vd. Riyad: Mektebetü'l-ubeykan, 1998.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

(https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%B9%D8%A8%D8%AF_%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87_%D8%A8%D9%86_%D9%8A%D9%88%D8%B3%D9%81_%D8%A7%D9%84%D9%88%D8%A7%D8%A8%D9%84 (24.10.2022)

http://www.islamveyasam.com/celal-yildirim/ (06/07/2021).

https://kidega.com/yazar/sinasi-huner-163456/ (06/17/2021)

https://1000kitap.com/yazar/gungor-ozyigit (06/05/2021)

http://www.dabbetularz1.com/ (11.07.2022)

(https://www.ide.org.tr/TR/listmenu/islmilimlerdeusl/detail/yeniuslarayislari?id=20572 [28.10.2022].

Bk.https://kidega.com/yazar/ergun-candan-000343/ (03/07/2022)

https://tr.wikipedia.org/wiki/Adnan_Oktar(02/06/2022).

https://bpakman.wordpress.com/inanc-dunyasi/dininanc/kuranda-kiyamet-belirtileri/dabbetul-arz/(03/07/2022).

https://tr.wikipedia.org/wiki/Agarta (06/05/2021).

http://www.kimkimdir.net.tr/kisiler/ahmet-musaoglu (17/12/2021).

https://kidega.com/yazar/emrullah-fatis-112400/ (07/07/2022).